

म.ग्रं.सं. वाचनालय, शाखा ठाणे

विषय : कॉटिक

दा.क्र.: २३९०५

आम्ही
कॉटिक
वा लोक
प्र. क. देशपांडे

IRBK-0123905

IRBK-0123905

22 NOV 2002

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे
सरस्वती मंदिर, सुभाष पथ,
स्टेशन रोड, जिल्हा परिषदे समोर
ठाणे-४०० ६०९
दुरध्वनी - २५४०६७८७

17 FEB 2003

6 JUL 2003

3 OCT 2003

31 OCT 2003

25 NOV 2004

14 DEC 2004

20 JAN 2005

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना :—खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक/मासिक परत करावे.
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (६) नुसार प्रतिदिनी २५ पैसे
जादा वर्गणी भरावी लागेल. (किमान दंड १ रुपया घेतला जाईल.)

२३ - ऑक्टोबर १९९५

27 AUG 1998

26 FEB 1999

28 SEP 2000

29 NOV 2000

16 JAN 2001

22 APR 2001

2 MAY 2001

13 FEB 2002

27 FEB 2002

9 FEB 2002

16 APR 2002

(कृ. मा. पहा)

४००० -४-९५

प्रकाशक

दा. दि. कुलकर्णी

श्रीविद्या प्रकाशन

२५० शनिवार, पुणे ३०

पहिली आवृत्ती १९८५

दुसरी आवृत्ती १९८६

© पु. ल. देशपांडे

मुखपृष्ठ : वसंत सरवटे

मूल्य : १५-००

मुद्रक

चि. स. लाटकर

कल्पना मुद्रणालय

४६१/४ सदाशिव पेठ

पुणे ३०

ॐ।।म्ह्नी लटिके ना बोल्हू

आम्ही लटिके ना बोल्हू

IRBK-0123905

IRBK-0123905

महत्त्वाची सूचना

या पुस्तकाच्या पुढील आवृत्तींचे सर्व अधिकार, तसेच या तीन्ही प्रहसनांचे पटकथा-भाषांतर-नभोवाणी-पुस्तकात उतारे घेणे इत्यादी सर्व अधिकार सौ. सुनीता देशपांडे यांचेकडे आहेत.

प्रयोग

ह्या प्रहसनांचे प्रयोग फुकट असोत किंवा तिकिटे लावून असोत किंवा कुठल्याही संस्थेच्या साहाय्यासाठी असोत, प्रत्येक प्रहसनाचे रुपये पंचवीस खालील पर्यावर पाठवून लेखी संमती घेणे आवश्यक आहे. संमतीशिवाय प्रयोग केल्यास कायदेशीर इलाज केला जाईल. मानधनाच्या रकमेबाबत कोणत्याही सवलतीची अपेक्षा नसावी. व्यावसायिक दृष्टीने या प्रहसनांचे प्रयोग करावयाचे झाल्यास प्रयोग निश्चित करण्यापूर्वी लेखी परवानगी घ्यावी.

पत्ता

सौ. सुनीता पुरुषोत्तम देशपांडे
१ रुपाली, ७७७ शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४.

सेन्सॉर नंबर

आम्ही लटिके ना बोलू	DRM 403/76
भगवान श्री सखाराम बाईंडर	DRM 358/76
एका रविवारची कहाणी	DRM 532/62

वच्छीताई

उमाकान्त

रमाकान्त

आणि

मीरा

ह्या माझ्या भावंडाना —

— भाई

म. व. सं. ग्रंथ, वाचमाल्य ग्रंथ.
वा. क्र. २३९५ नं. वि. ५५.९९...
वि. ... ५५/२५

ही तीन प्रहसने आहेत. करमणुकीसाठी करायची. स्वतःच्या आणि प्रेक्षकांच्या. रंगमंचासमोर जमलेल्या प्रेक्षकांची करमणूक करणे हा नाट्यकलेच्या दृष्टीने फार मोठा गुन्हा आहे अशी कल्पना करून घेण्याचे काही कारण नाही. रंगभूमीवरचा प्रत्येक नवा प्रयोग कसली तरी अभूतपूर्व क्रांती करण्यासाठीच केला पाहिजे असा कुठेही दंडक नाही. आणि असलाच तर एखादवेळी तो मोडावा. (तेवढीच क्रांती). मात्र ही प्रहसने आहेत, तेव्हा अभिनयात वाटेल तसला आगाऊपणा करायची मुभा आहे असे मानू नये. प्रहसन असो किंवा समस्याप्रधान नाटक असो पूर्वतयारी तितक्याच कसोशीने व्हायला पाहिजे. प्रहसनातल्या अभिनयातली सहजता अभ्यासपूर्वक साधावी लागते. खरे म्हणजे गंभीर संवादापेक्षा विनोदी संवादात अचूक लय साधणे अधिक अवघड असते. गंभीर संवादाचा परिणाम चटकन् अजमावयाचे साधन नसते. विनोदी संवादात प्रेक्षकांतून येणाऱ्या हंशातून तो ओळखता येतो. ती लय चुकली तर हंशा होत नाही. त्यावरून इष्ट परिणाम ओळखता येतो. तो साधला नाही तर विनोद प्रेक्षकांच्या डोक्यावरून गेला असे मानून आत्मसमाधान करून न घेणे बरे. आता त्यातूनहि अपेक्षाभंग झालाच

तर तो दोष माझ्या लिखाणातला आहे असे मानावे. मात्र इष्ट परिणामाच्या— म्हणजे ह्या प्रहसनांत हशाच्या—अपेक्षेने कृपा करून पदरची वाक्ये घालू नये. असली पदरमोड करून लेखकाच्या साहाय्याला येण्याची आवश्यकता नसते.

ह्या प्रहसनातून जीवनाचा सखोल अगर व्यापक अगर दोन्ही प्रकारचा अर्थ शोधण्याचा कोणीहि प्रयत्न करणार नाही याची खात्री आहे. पण त्यातूनहि तसा प्रयत्न जर कोणी केलाच तर तो त्याला अगर तिला अगर दोवामाहि सापडणार नाही. कारण खुद्द लेखकालाच तो सापडला नाही. तेव्हा जे आडातच नाही ते पोहोच्य़ात कुठून येणार? किंवा जे गन्चीवरच्या टाकीतच नाही ते नळात कुठून येणार? (हे वाक्य पाण्यासाठी ज्याना आडवाट तुडवत जावे लागत नाही त्यांच्यासाठी आहे.) किंवा हुना ही प्रहसनेहि उगीचच जीवनाचे सखोल दर्शन वगैरे घेण्याच्या आडवाटेने न जाता सरळसोट मार्गाने करमणुकीसाठी नाटके पाहायला जाणारांसाठी आहेत. त्यांच्या दोन घटका मजेत जाव्यात एवढीच माझी इच्छा आहे.

आम्ही लटिके ना बोलू

(रंगभूमीवर अंधार आहे. त्या अंधारातच टाळ्यांचा कडकडाट ऐकू येतो. त्यात एकात एक मिसळलेले संवाद आणि गाणी ऐकू येतात. मधूनमधून हे संवाद म्हणणारी पात्रे दिसतात. मधूनमधून फार आवाज. त्या वेळी रंगभूमीवर अंधार.)

स्त्री-स्वर : नाइलाज म्हणून का होईना, स्वप्नच समजायला हवं.

पुरुष : जशी तुझी मर्जी ! माझ्या खूप आशा होत्या, अपेक्षा होत्या. पण साऱ्यांचं निर्माल्य झालं फुलण्याआधी ! अपराध मनानं केला नि सजा मला भोगावी लागणार आहे. त्या दिवशी मी म्हणालो तेच खरं. भिंतीवर अडकवलेल्या फ्रेममधलं चित्र कितीही सुंदर असलं तरी ते फ्रेममधेच राहणार. ते काढण्याचा खुळा प्रयत्न केला मी नि हात रक्तब्रंजाल करून घेतले भोवतालच्या खिळ्यांनी ! (टाळ्यांचा कडकडाट)

(प्रकाश रंगभूमीवरच्या झुंझाररावावर स्थिर होतो. कोचावर कमळजा निजली आहे. रंगभूमीवर डाव्याउजव्या बाजूला खुर्च्या. त्यांच्यावर प्रेक्षक बसले आहेत.)

झुंझारराव : मना...तेच—तेच कारण ! परमेश्वरा, मी त्याचा उच्चार करू नये; पण कारण तेच ! छे छे ! या कोमल गौरवर्ण शरीरावर ही कठोर तलवार चालवून रक्तमात करणं माझ्या हातून होत नाही. परंतु प्राण हा घेतलाच पाहिजे ! नाहीतर ही आणखी कित्येकांचा असाच दगा देऊन घात करील. पण अगोदर दिवा मालवावा. तो दिवा मालवला तर वाटेल तेव्हा पुन्हा लावता येईल. पण लाडके, तुझ्या ह्या अद्वितीय लावण्यमूर्तीतला प्राणदिवा एकदा जर मी मालवला तर तो पुन्हा लावता येईल अशी मंत्रशक्ती माझ्या अंगी कुठं आहे ? हे नाजूक गुलाबाच फूल जर मी एकदा खुडलं तर अर्थात कोमेजून गेलं पाहिजे. असो. झाडावर आहे तोपर्यंत तरी आस्वाद घ्यावा ! (प्रकाश जातो)

अंधारात गाण्याचे स्वर : ' करिन यदुमनी सदना...'

(सखाराम बाइंडरची एण्ट्री)

सखाराम बाइंडर : बरं झालं यार, आपण कुणाचा नवरा नाही ! आहे हे मस्त आहे ! सर्व काही मिळतं. पुन्हा बांधलेले नाही ! कंटाळा आला, तिला आला—आपल्याला आला—खुली वाट ! खतम् खेळ ! (रंगभूमीवरच्या प्रेक्षकांचा हशा.) उठून कुणाच्या दारी नाही जावं लागत. (हशा) तशी हुशार बाईची जात ! (हशा) लगीन झालं की मात्र गाफील होते. (हशा) तिला वाटतं आता कुठं जातो नवरा ? (हशा) पण नवरा महाहलकट ! (हशा) तिला गुंतवतो; पण स्वतः गुंतत नाही. हा उनाड पंछी उडतोच गावभर. (हशाची वाट पाहातो. हलक्या आवाजात) सालं आड्यन्स डल दिसतंय. ह्या वाक्याला नेहमीचा हशा नाही झाला. (प्रकाश जातो.)

(गाण्याचे सूर ! ' प्रभु अजि गमला... ' मघाशी सखारामचे काम केलेला नट सुधाकर. सिंधूचे गाणे संपता संपता दोघांच्यावर प्रकाश. गाण्याला टाळी. सिंधू त्याच्या पाया पडते.)

सुधाकर : सिंधू, सिंधू, काय करतेस हे ? माझ्या पायांवर मस्तक ठेवतेस ? ह्या सुधाकराच्या ? या दारूबाज सुधाकराच्या ? ज्यानं आपल्या विद्येला, ज्ञानाला, नावलौकिकाला दारूच्या पेल्यात बुडवलं त्या सुधाकराच्या ? (प्रेक्षक एकसाथ हातरुमाल काढून डोळे पुसताहेत.) ज्या तुझ्या बापाच्या घरी रोज सदावर्तं चालावी त्या तुला घासभर अन्नाला अशी महाग केली, की गीतेसारख्या मुलीनं तुझ्यावर दया करावी आणि तुला सहस्रभोजनाचा रस्ता दाखवावा ? (एकसाथ प्रेक्षक अश्रू पुसतात.) तुझ्या बापाच्या घरी खेळताखेळता ओंजळीच्या वैरणीनं तू जात्यात मोती भरडले असतेस तरी कुणाला त्याचं काही वाटलं नसतं. त्या तुझी मी अशी दशा करून टाकली की पोटासाठी आसवांची मोती वेरून तुला मोलाचं दळण करणं भाग पडावं ! (एकसाथ प्रेक्षक अश्रू पुसतात.) सिंधू, तक्षकाला मारण्यासाठी जनमेजयानं त्याला पाठीशी घालणाऱ्या इंद्रदेवतेलाही आगीत उडी टाकायला निमंत्रण दिलं. त्याप्रमाणं या दारूच्या व्यसनाला घराबाहेर घालवण्यासाठी तुझ्यासारख्या साध्वीनंसुद्धा या व्यसनाला पोटात थारा देणाऱ्या पतिदेवाला लाथेनं घराबाहेर हाकललं तरच आजच्या संभावित समाजातून हे दारूचं व्यसन हद्दपार होईल. (प्रेक्षक टाळ्या वाजवतात. सुधाकर-

सिंधूवरील प्रकाश बराचसा अंधुक होतो. प्रेक्षकांतील एका जोडप्यावर जातो.)

स्त्री : तक्षक कोण होता ?

पुरुष : मला ठाऊक नाही.

स्त्री : मग टाळी कशाला वाजवलीत ?

पुरुष : तू कशाला वाजवलीस ?

स्त्री : तुम्ही वाजवलीत म्हणून.

(पुन्हा प्रकाश दोन्ही बाजूला असलेल्या प्रेक्षकांच्या खुर्च्यांवर. डाव्या बाजूच्या खुर्च्यांवर पहिल्या रांगेत एक तरुणी. डोळ्यांना जाड चष्मा.)

स्त्री : अहो, ती बाई पाहिलीत ?

पुरुष : कुठली ?

स्त्री : ती—जाड चष्मा लावून बसलीय ती.

पुरुष : हं.

स्त्री : प्रत्येक नाटकाला येते.

पुरुष : तुझं काय बिघडलं ?

स्त्री : अहो, पण कधी हसत नाही, टाळ्या वाजवत नाही. डोळ्यांत कधी पाण्याचा टिपूस नाही ? मग कशाला येते नाटकाला ?

पुरुष : नाट्यसमीक्षक असेल. (अंधार. नाटकाची घंटा. आता फक्त संवाद ऐकू येतात. गाण्यांचे तुकडे, आणि प्रेक्षकांच्या फक्त प्रतिक्रिया दिसतात. प्रेक्षक जांभया देत आहेत. सुस्त आहेत.)

द्रौपदीचा संवाद : मामंजी, पांडवांच्या चरित्राची नदी श्रीकृष्णचरित्रात मिसळून एकजीव झालेली आहे. श्रीकृष्णाचं जे पुण्य, तेच आमचं पुण्य. श्रीकृष्णाचे जे स्नेही, तेच आमचे स्नेही. श्रीकृष्णाची कीर्ती ऐकून ज्यांना आनंद वाटतो त्यांना आमचेही वैभव पाहून सुखच होते. श्रीकृष्णाला आमच्यातून निराळा काढून पाहू नका ! (प्रेक्षक पेंगताहेत. गाणे सुरू होते. एकदम उत्साहाने ऐकायला लागतात. गाणे : ' हा हा विराट ज्ञानी...' गाण्याबरोबर डोलू लागतात. समीक्षकबाईही डोलू लागते. मघाची स्त्री नवऱ्याला खुणावते व तिच्याकडे बोट दाखवते. समीक्षकबाईच्या लक्षात येते. एकदम सावध होऊन आढ्याकडे पाहू लागते. अंधार.)

त्या अंधारात : मासाहेब, आपल्या पायांची शपथ घेऊन सांगतो, ह्या कोंढाप्यावर सूर्योदयापूर्वी हिंदुपदपातशाहीचा भगवा ध्वज डौलान डौलत असलेला

आपल्याला दिसलाच पाहिजे ! माझे मावळे जिवाची कुरवंडी करतील, प्राणांच्या आहुती देतील, रक्ताचा अभिषेक करतील, आणि—मासाहेब, आपलं स्वप्न साकार करण्यासाठी जिवाची तमा न बाळगता उदेभानावर चाल करून जातील. मासाहेब, हे हिंदवी स्वराज्य व्हावे हे तो श्रींची इच्छा. (प्रकाश येतो. प्रेक्षक शेंगदाणे खात ऐकताहेत) माझा देश, माझ्या देशाचं स्वातंत्र्य याखेरीज—मासाहेब, आमच्या मनी दुसरा कोणताही विचार आपल्या आशीर्वादानं आणि मायभवानीच्या पुण्याईनं आजवर कधी रुजला नाही. समर्थ गुरूंनी आम्हाला गुरुमंत्र दिला आहे की, मना चंदनाचे परी त्वा झिजावे. मारिता मारिता मरावे ह्या व्येयाचं बाळकडू—मासाहेब, आपण आम्हाला पाजलंत. मध्यरात्र उलटण्या-पूर्वी आमची मावळसेना कोंढाणा चढून गेलेली असेल. आपला लाडका तान्हार्जी मालुसरे उदेभानाच्या देहाची शकलं करून सह्याद्रीच्या शिखरावरून बारा मावळांचाच काय, पण आमच्या प्रिय भारताला गर्जून सांगेल की, यावच्चंद्र दिवाकरौ कोंढाप्यावर आम्हा मराठ्यांचा जरिपटक्यासह भगवा झेंडा फडफडतो आहे. मासाहेब, आपला आशीर्वाद असावा. हिंदवी स्वराज्य व्हावे हे तो श्रींची इच्छा...श्रींचीच इच्छा ! हर हर महादेव ! (प्रकाश जातो. गाणे : नरवर कृष्णासमान.)

(रंगमंचावर प्रकाश. टेबलखुर्च्या मांडल्या आहेत. कुठलेतरी माननीय अध्यक्ष बसले आहेत. त्यांच्या शेजारी शिवाजीमहाराज. पलीकडे आणखी एक गृहस्थ. अध्यक्षस्थानी प्रा. एरंडे एकदम रेडियो चालू केल्यासारखे आणि अतिशय जलद गतीने भाषण करतात.)

प्रा. एरंडे : ऐतिहासिक नाटकात इतिहास आणि नाट्य यांची गुंफण घातली पाहिजे. माझ्या ' ऐतिहासिक नाटके—एक तत्त्ववेध ' या ग्रंथात मी म्हटलं आहे, की ऐतिहासिक सत्य आणि नाट्यमय सत्य—किंवा ज्याला मी नाटकीय सत्य म्हणून—याचो गळत होता कामा नये. इतिहास आणि नाट्य ह्या विषयावरचं प्रोफेसर अंडरवुड यांचं आणि माझं एकमत आहे. त्याचप्रमाणे डॉक्टर रेमिंग्टननं म्हटल्याप्रमाणं नाट्यमय इतिहास आणि इतिहासमय नाट्य ह्यातला भेद आपण लक्षात घ्यायला हवा. ह्या दृष्टीनं ह्या नाटकाचे नाटककार, माझे विद्यार्थि-मित्र श्री. अशोक गोठोस्कर यांनी प्रोफेसर पिटमन् यांच्या ' मेकिंग ऑफ ड्रामा ' ह्या ग्रंथातल्या दोनशेतिसाव्या पानावरच्या तिसऱ्या परिच्छेदातली

हिस्टॉरिकल ड्रामावरची चर्चा वाचावी.

(शिवाजीमहाराज विंगेकडे बघून खूण करतात. स्टेजवरचा गडी घंटा वाजवा-
यला लागतो. शिवाजीमहाराज साळसूदपणाने त्याला थांब थांब म्हणतात.)

प्रा. एरंडे : ह्या नाटकात शिवाजीची भूमिका करणारे नट श्री. देवेन्द्रकुमार यांचं
आणि त्यांच्या सहकारी नटनट्यांचं मी अभिनंदन करतो. माझ्या ' अभिनय आणि
संस्कृत नाट्य ' ह्या ग्रंथात भूमिकेशी तन्मयता ह्या विषयावर केलेली चर्चा त्यांना
उपयुक्त वाटेल अशी माझी खात्री आहे. इतकं बोलून मी आपली रजा घेतो.

(एक आवाज : अरे त्यांची रजा स्यांक्शन करा !...हशा.)

गृहस्थ : प्रा. डॉ. एरंडे आमच्या विनंतीला मान देऊन आणि त्याचप्रमाणे
वेळात वेळ काढून आले. त्याचप्रमाणे त्यांनी आमच्या कंपनीतल्या यशस्वी कला-
वंतांना मार्गदर्शन केलं. त्याचप्रमाणे ' स्वराज्याचे गमभन ' ह्या त्याचप्रमाणे
श्री. अशोक गोठोस्कर यांच्या नाटकाच्या त्रिशत सांवत्सरिक प्रयोगाला आपण
आलात याबद्दल ' नाट्यभवानी ' ह्या आमच्या दर्जेदार संस्थेतर्फे आपले सर्वांचे
आभार मानतो. पुढल्या रविवारी आमच्या ' नाट्यभवानी ' संस्थेनं सादर केलेल्या
' कशात काय अन् फाटक्यात पाय ' ह्या लोकप्रिय लोकनाट्याचा शंभरावा
प्रयोग आहे. त्यात नटसम्राट श्री. देवेन्द्रकुमार यांची ब्रदफैली सावकारपुत्राची
भूमिका पाहण्यास, त्याचप्रमाणे आजच्या नाटकात जिजाबाईची भूमिका करणाऱ्या
स्वरूपसम्राज्ञी नक्षत्रमालाकुमारी यांची नृत्यप्रधान भूमिका पाह्यला आपण अवश्य
यावं, ही ' नाट्यभवानी ' संस्थेतर्फे मी विनंती करतो. ह्या नाटकाचे नाटककारही
महाराष्ट्रातले सुप्रसिद्ध ध्येयवादी नाटककार श्री. अशोक गोठोस्कर हेच आहेत.
त्यांचा आणि ' नाट्यभवानी 'च्या नेहमीच्या यशस्वी कलावंतांचा येथील नगर-
पालिकेचे अध्यक्ष महापौर श्री. अण्णासाहेब बार्शिगे यांच्या शुभहस्ते सत्कार होणार
आहे. त्याचप्रमाणे यापुढचा अंक लवकरच सुरू होत आहे. (प्रकाश जातो.)
अरे थांब थांब ! (प्रकाश येतो. विंगेतून पुष्पगुच्छ.) ' नाट्यभवानी ' संस्थेतर्फे
आजचे अध्यक्ष महापौर अण्णासाहेब—आय अॅम् सॉरी, प्राध्यापक डॉक्टर एरंडे
यांना पुष्पगुच्छ अर्पण करीत आहो. (प्रकाश जातो.)

(रंगभूमीवर आता फक्त अगदी अंधुक उजेड. स्टेजचे गडी इकडून तिकडे
फल्याटे हलवीत आहेत. हाका ऐकू येतात : ' नथोवा !...नथोवा ! ' फाटकासा
पायजमा, ठिगळे लावलेली एक रंगीत पैरण, पांढरे अस्ताव्यस्त केस, खप्पड

चेहरा, मध्यम उंची, फाटक्या अंगाचा एक माणूस येतो. सामानाची हलवाहलव करीत असताना, 'आम्ही लटिके ना बोलू वर्तमान खोटे' ह्या गाण्याचे चरण गात असतो. त्याच्या डोक्यावर शिवाजीमहाराजांचा जिरेटोप आहे. खांद्यावर झगा टाकला आहे. पॅट-बुशशर्टातले देशपांडे प्रवेश करतात.)

देशपांडे : कमाल आहे ! मधापासून हाका मारतोय !

नथोबा : (शांतपणाने) महादू, हा जिरेटोप नेऊन कपडेपटातल्या साखरे-मामांच्या ताब्यात दे. ह्या माळा...ही तलवार नेऊन ठेव आपल्या तळघरात. (महादू जिरेटोप आपल्या डोक्यावर ठेवतो.)

देशपांडे : मी काय म्हणतोय नथोबा ?

नथोबा : आम्ही लटिके ना बोलू वर्तमान खोटे...रात्री कोणता खेळ आहे ?

महादू : ' सौभद्र. '

नथोबा : जंगलाचा पडदा टांगला ? आणि महाल ? मुंगी व्याली—शिंगी झाली—

देशपांडे : अहो नथोबा !

नथोबा : तिचे दूध किती ? आर्गन समोर आणून ठेवा. तत्रल्याची गादी मांडा. अठरा रांजण भरून गेलं...

देशपांडे : मी काय म्हणतोय नथोबा ?

नथोबा : अन् हे बव, (खिशातून दारूची चपटी बाटळी काढतो.) प्याले चौदा हत्ती आम्ही लटिके ना बोलू...तो टिठ्या गेला का ?

महादू : कोन टिठ्या ?

नथोबा : कोन टिठ्या ?

महादू : हां ! देवेन्द्रकुमार.

नथोबा : हां. देवेन्द्रकुमार ! पब्लिकचा देवेन्द्रकुमार !

देशपांडे : नथोबा !

नथोबा : ही बाटळी नेऊन दे टिठ्याला ! त्याला म्हणावं, मुसुंबी नाही मिळाली. राक्रेट आहे. आम्ही लटिके ना बोलू वर्तमान खोटे...

देशपांडे : हीही कामं करता वाटतं नथोबा ?

नथोबा : काय ?

देशपांडे : नटांना दारू पुरविकाचीही कामं करता ?

नथोबा : हल्ली नटींनासुद्धा !

देशपांडे : केव्हापासून ?

नथोबा : माणसं नाटकाचा धंदा करायला लागल्यापासून !

देशपांडे : कोणाशी बोलताय तुम्ही नथोबा ? दारूपायी किती चांगल्याचांगल्या नटांच्या आयुष्याची—

नथोबा : माती झाली ? जुना आहे हा डायलॉग ! वर्तमान छोटे...

देशपांडे : तोंड संभाळून बोला हं नथोबा !

नथोबा : सवय नाही देशपांडे.

देशपांडे : देशपांडे काय ? पूर्वी साहेब-साहेब केल्याशिवाय बोलत नव्हता.

नथोबा : त्या वेळी तुम्ही चालू नाटककार होता.

देशपांडे : मग आता काय बंद नाटककार आहे ? गेल्या आठवड्यात पंधरावं नाटक लागलं माझं !

नथोबा : नुसतं लागून काय उपयोग ? चिकटलं का ? पहिल्या अंकात निखळलं ! आज रात्री अण्णांचं 'सौभद्र' आहे. हाउम् फुल् ! नाटक कसं पाहिजे ? मुंगी व्याली पाहिजे—तिला शिंगी झाली पाहिजे. तिचे अठरा रांजण दूध भरलं पाहिजे. तेव्हा नाटक कसं पाहिजे ?

देशपांडे : कसं ?

नथोबा : आड्यन्स येईल असं

देशपांडे : फारच सोपं करून सांगितलं !

नथोबा : प्लान् उघडला की हाऊस फुल् ! तर ते नाटक. बाहेर प्लानवर जाऊन बघा, प्लानच्या चौकड्यावर कवड्यांचा डाव मांडून खेळत बसतात बुकिंगवाले सावंत आणि शेंबेकर ! आड्यन्स येईल असं नाटक लिहा.

देशपांडे : ते कसं आणायचं सांगा ना.

नथोबा : पकड पाहिजे.

देशपांडे : तुमच्या विशात आहे की.

नथोबा : ती घेऊन काय करता ? ह्या पकडीनं खिळे उपटता येतात. पैसे उपटता येतात ती पकड निराळी ! जरा जोरदार खूनवीन करा !

देशपांडे : आमचा करा आता ! माझ्या गेल्या नाटकात तीन खून होते. प्रत्येक अंकाला खून ! कुठं चाललं ? मुडदा होऊन पडलेल्या हिरोइनचा वार तिच्या

गाण्याच्या वेळी शिंकला, त्याला कोण काय करणार ? ऑडियन्सची पण कमाल ! एवढं हसायला कशाला पाहिजे !

नथोबा : आता मला सांगा देशपांडे, मेलेल्या वापाचं डोकं मांडीवर घेऊन तुमची हिरोइन पंधरा मिनिटं गाणं म्हणत होती. तिच्या शेषाचं टोक गेलं त्या वापाच्या नाकात तर त्याला शिंक येईल नाही तर काय ? वापाचा मुडदा टाकून सरळ पुढं येऊन आपलं गाणं म्हणायचं काम केलं असतं तर तीन वन्समोर घेतले असते. तरी मी तालमीत सांगत होतो तुमच्या डायरेक्टरला ! पूर्वी विचारे पद म्हणणारे लोक चुपचाप यायचे, पद म्हणायचे, काय वन्समोर होतील ते ध्यायचे. परत नाटक सुरू ! जिवंत पात्रंसुद्धा मुडद्यासारखी स्वस्थ उभी रहायची. नाकपुडीत शेषटा.. शिंक येईल नाही तर काय ? मुडदा झाला म्हणून काय झालं ? शेवटी माणूस ना तो ?

देशपांडे : अहो पण नथोबा, आमच्या नाटकाचा मुडदा पडला त्याचं काय ? शिंकणारा मुडदा—

नथोबा : देशपांडे, टायटल चांगली आहे ! फार्स लिहा. सेंटरला असा माणूस मरून पडलाय. हिरोइन म्हणत, 'बाबा, असे कसे गेलत हो सोडून ?' की फटाडडक शिंक ! मग कॉमिकवाला 'भूत—भूत' म्हणून ओरडतो आणि पोलिसच्या कडेवर जाऊन बसतो...काय अॅक्शन ! लिहा लिहा !

देशपांडे : शिंकणारा मुडदा काय ? आणखी काय काय लिहू ?

नथोबा : काहीही लिहा ! पण लोक बघायला येतील असं लिहा.

देशपांडे : नथोबा, अहो, त्या लोकांच्याच शोधात आहोत आम्ही. प्रेक्षकांच्या शोधात सहा नाटककार पाठवले आहेत.

नथोबा : खरं सांगू का ?

देशपांडे : म्हणता काय नथोबा ? तुम्हाला खरं सांगता येतं ?

नथोबा : देशपांडेसाहेब, मलाच खरं सांगता येतं. म्हणून तर म्हणतो की, आम्ही लटिके ना बोलू वर्तमान खोटे ! नाही म्हटलं तरी शंभर सवाशे वर्षे मी इथं आहे !

देशपांडे : काय ? टिष्ठ्याच्या वाटलीतली रिचवलीत की काय आधीच ? तरीच मघापानून तेचतेच गाणं म्हणताय—आम्ही लटिके ना बोलू वर्तमान खोटे... अर्थशून्य गाणं !

नथोबा : बरोबर ! अर्थशून्य ! ह्या थेटासारखं. अर्थशून्य, पण तरीही

अर्थपूर्ण ! अर्थोत्पादक ! अनर्थकारक !

देशपांडे : झालंय् काय तुम्हाला आज नथोत्रा ?

नथोबा : मला ? मला कधी काय होतं ? शेकडो वर्षे आहे मी इथं ठणठणीत!

देशपांडे : किती ?

नथोबा : कधीकधी वाटतं, आपण हजार वर्षांपूर्वीचे आहोत. थेटर—इथं कोण किती जगेल आणि कोण कधी मरेल, काही नेम नाही ! आज रात्रीचं 'सौभद्र' च द्या ! अण्णा किर्लोस्करांचं 'सौभद्र' (नांदीचे सूर... 'तुम्हा तो शंकर सुखकर हो...')

देशपांडे : ऑड्यन्सला संगीत नाटक पाहिजे.

नथोबा : चूक !

देशपांडे : चूक ? मग 'सौभद्र' कशावर चाललं ? गाणी काढून चालवून दाखवा !

नथोबा : तुम्ही मोटारीची चाकं काढून चालवून दाखवा !

देशपांडे : देअर यू आर नथोत्रा ! गाण्यांच्या चाकावर चाललं.

नथोबा : असं ! ष्टेरिंग नको ? ब्रेक नको ? पेट्रोल नको ?

देशपांडे : नथोत्रा, तुम्हाला मधाशी काय ते खरं बोलायचं होतं ते बोला.

नथोबा : मग ऐका ! फणस्यांच्या 'मोगरीची वेणी' नाटकात गाणी होती ?

देशपांडे : चौदा.

नथोबा : चाललं ?

देशपांडे : नाही.

नथोबा : कां ? चाकं होती; ष्टेरिंग नव्हतं

देशपांडे : जरा चाकं-ष्टेरिंग वगैरे सोडून बोला.

नथोबा : ठीक आहे. 'मोगन्याची वेणी' तीन तासांत ग्वलास ! पुन्हा दुसरा खेळ लागला का ?

देशपांडे : लागला का काय ? दुसरा खेळ नाही झाला.

नथोबा : म्हणजे फणसे जिवंत आहे की मेला ?

देशपांडे : काय अभद्र बोलताय नथोबा ! आता येणार आहे फणसे.

नथोबा : कोण म्हणून ?

देशपांडे : कोण म्हणून काय ? आता सहासात नाटककार जमणार आहेत.

नथोबा : पण फणसे नाटककार म्हणून जिवंत आहे का ? त्याच्या नाटकाच्या पहिल्या खेळाबरोबरच त्याचा खेळ खलास नाही का झाला ? आता तो फणसे उरला तो कोण ? नाटककार नव्हे देशपांडेसाहेब.

देशपांडे : हां हां ! म्हणजे नाटककार म्हणून जे त्याचं व्यक्तिमत्त्व असतं ते त्याचं नाटक जिवंत असलं तरच तो जिवंत. त्या अर्थानं शंभरसवाशे वर्षांपूर्वी जन्माला आलेले अण्णा किर्लोस्कर जिवंत. आणि गेल्याच आठवड्यात ज्या फणश्यांची 'मोगन्याची वेणी' पहिल्या प्रयोगातच गळून पडली ते फणसे—

नथोबा : कैलासवाशी ! तसा मी ष्टेज मॅनेजर म्हणून जोपर्यंत तुमचे शीन मांडतोय, उखडतोय, पडदे ओढतोय, विंगा सरकवतोय तोपर्यंत माझं वय नाटक-धंद्याइतकंच जुनं की नाही ?

देशपांडे : नथोबा, तुम्ही म्हणता आहात ते अगदीच खोटं नाही.

नथोबा : देशपांडे, मी म्हणतोय ते बाहेरच्या दुनियेत सपशेल खोटं आहे ! म्हणूनच ह्या स्टेजवर—ह्या भुताटकीच्या जगात संपूर्णपणानं खरं आहे ! तुम्ही नाटककार ना देशपांडेसाहेब ? म्हणजे कोण ? खोट्याचं खरं करायचा मसाला पुरवणारे ! तुम्हाला संपूर्ण खोट्यात घुसता येत नाही तोपर्यंत तुम्ही काही कामाचे नाही. ते खोटं पटवलं की तुमचं खोटं खरं म्हणून झेलणारे लोक तुमच्याभोवती जमतात. ते ह्या दुनियेत घुसलेले मला आवडत नाहीत. ते इथले रहिवाशी नाहीत. ते समोरचे ! पण तुम्हाला ते हवे असतात. तुम्हाला वाटतं, त्यांना तुम्ही हवे असता. नाही देशपांडे ! त्यांना काय हवं असतं ते तुम्हाला खरं कधीच सांगत नाहीत. तुमच्यापासून लपवतात—मुठीत सुपारी लपवावी तशी. तुम्ही इथून त्यांची मूठ उघडण्याची धडपड करता. तुमची ही आंधळीकोंशिबीर मी पाहात असतो. मी पाहात असतो देशपांडे. (प्रकाश क्षणभर जातो आणि लगेच येतो. देशपांड्यांच्या भोवती प्रेक्षकांतल्या काही लोकांचा घोळका.)

एक : काँग्रेस.

दुमरी तरुणी : काँग्रेस हं !

तिसरा : विद्येयतः तुमचा तिसरा अंक म्हणजे मार्शलस् !.. काँग्रेस.

चौथा : क्लास—क्लास ! काँग्रेस !

पाचवा : साला जवाब नाही ! काँग्रेस !

एक तरुणी : आपली स्वाक्षरी...

(प्रकाश मालवला जातो.)

देशपांडे : अरे लाइट्स् लाइट्स् ! दिवे कोणी काढले ?

नथोबा : मी ! साहेब, ह्या कॉॅंग्रेट्स्—कॉॅंग्रेट्स्ला अर्थ नाही. अर्थ आहे तो कॉॅट्रॅक्ट्स्—कॉॅट्रॅक्ट्स्ला.

देशपांडे : इतकं खरं बोलू नका नथोबा. तुमचा मुद्दा ध्यानात आला.

नथोबा : एवढ्यात नाही येणार. तुम्हाला ठाऊक नाही देशपांडे. तुम्ही कधी घटकेपूर्वी हशा, टाळ्या, शिथ्या, गाणी, खोश्या पिस्तुलानं झाडलेल्या खोश्या गोळ्या, आरडाओरडा, लाकडी तलवारीच्या हाणामान्या, कुणाचं जमलेलं प्रेम, कुणाचा सेलेला नवरा, कोण वेगडी मुगुटाचा राजा, कोण देव, कोण राक्षस—
ज्याच्या भयानक गजबजाटातून चिडीचूप पडणाऱ्या ह्या स्टेजवर झोपला नाही. खोश्याखोश्या गोष्टींनी भरलेलं हे थिएटर शांत होतं—स्मशानासारखं. तिथं नाही का एकदा शेवटल्या अंकातली कवटी फुटल्यावर माणसं वळणावरच्या हाटेलात चहा प्यायला जात ?

देशपांडे : नथोबा असं अमंगळ नका बोलू.

नथोबा : बरं, मंगळ बोलतो. मंगलकार्यालयात लग्न आटोपल्यावर सगळी वन्हाडी मंडळी निघून गेल्यावर तिथं कशी मंगळ शांतता असते, तशी इथं शांतता पसरते. देशपांडे, शांतता ही एक भयंकर गोष्ट आहे. मग ती मंगलकार्या-
नंतरची असो की अमंगलकार्यानंतरची. ती शांतता भोगायची नव्या माणसाला हिंमत नसते. जन्मभर मी ती भोगत आलोय ! असल्या शांततेत माणसाला एकच प्रश्न सुचतो. एकांतातल्या गुहेत तप करणाऱ्या ऋषींनासुद्धा तोच सुचला.

देशपांडे : कुठला प्रश्न ?

नथोबा : सत्य म्हणजे काय ?

देशपांडे : नथोबा, तुम्ही हे सारं कधी वाचलंत ?

नथोबा : वाचलं ? मी वर्तमानपत्रसुद्धा वाचत नाही कधी.

देशपांडे : पण मग सत्य म्हणजे काय वगैरे प्रश्न तुम्हाला कसे पडले ?

नथोबा : ह्या अंधाराच्या गुहेत दुसरे कुठले प्रश्न पडणार ? ती बघा आमची वळकटी. सिंहासनाखाली गुंडाळून ठेवलीय. काल दुपारच्या खेळाला त्या सिंहा-
सनावर औरंगझेब बादशहा बसला होता. खाली ह्या नथोबा मेस्त्रीची वळकटी !

देशपांडे : त्यात नवीन काय सांगताय ? नाटक म्हणजे सगळं खोटंच !

नथोबा : नाही देशपांडे. सगळंच्या सगळ खोटं लिहायची ताकद नाही तुम्हा लोकांना ! उगीचच त्यात तुम्ही खऱ्याचं हीण मिसळता. सपशेल खोटं बोलायचं घैर्य नाही तुमच्यात, म्हणून तर तुम्हाला चांगले नाटककार होता येत नाही.

देशपांडे : अंही खोटं लिहून लोकांचा विश्वास कसा बसेल ?

नथोबा : काय सांगू तुम्हाला देशपांडे ! खऱ्यात नाटक नसतं. खऱ्याच्या लफड्यात पडू नका. अहो इथं आपण आधी सगळीकडे काळोख करून मग खोटा उजेड टाकतो की नाही ? तसा ' स्वयंप्रकाशित सत्याचा संबंध सोडा. मनात अंधार दाटू द्या. त्या अंधारावर तुमच्या अकलेचा उजेड पाडा ! '

देशपांडे : कोणाचं वाक्य आहे हे ?

नथोबा : आता मी बोललो ना ? मग ते माझंच आहे असा विश्वास ठेवा. औरंगझेब उत्तम मराठी बोलतो ह्याच्यावर नाटक लिहिताना तुमचा विश्वास असतो ना ? समोरच्यांचाही असतो ना ? तसा ठेवा माझ्यावर विश्वास.

देशपांडे : पण अकलेचा उजेड पाडा हे फार झालं. प्रतिभेचा प्रकाश म्हणा.

नथोबा : बरोबर ! अकलेचा हे फार झालं नाही ? खरं रुचत नाही कोणाला ते हे असं ! लोक न रुचणारी वस्तू पैसे देऊन घ्यायला जातील का सांगा बरं !

देशपांडे : म्हणजे काय ? खोटं नाटक लिहायचं !

नथोबा : कंप्लीट खोटं ! लोकांना खरं बघून कंटाळा येतो. मला परवाच शिवाजीमहाराज म्हणत होते—

देशपांडे : कोण ?

नथोबा : शिवाजीमहाराज हो !

देशपांडे : नथोबा !

नथोबा : बोलवू ?

देशपांडे : नको ! तुम्ही आता विश्रांती घ्या.

नथोबा : घाबरलात काय देशपांडे ?

देशपांडे : नाही नाही !

नथोबा : किती छान खोटं बोलता आहा तुम्ही ! काय सांगत होतो ? हां ! परवा शिवाजीमहाराज, औरंगझेब, संभाजीमहाराज—सगळे मुक्कामाला ह्याच अंधारात होते. अहो, तुमच्या नाटकानून रंग पुसून अॅक्टर गेले की ह्या सगळ्यांनी राहायचं कुठे ? इथून मग पनवेलला गेले.

देशपांडे : पनवेलला ?

नथोबा : तिथं खेळ होता. अहो नटांच्या अंगात प्रवेश करायला जावं लागतं त्यांना.

देशपांडे : असं !

नथोबा : आज कृष्ण-रुक्मिणी, अर्जुन-बिर्जुन सगळे असतील इथंच कुठंतरी. रात्री 'सौभद्र' आहे ना ?

देशपांडे : नथोबा, समजा, आज रात्री इथं 'सौभद्र' आहे, तसंच नागपूरला असलं तर मग हे तुमचे कृष्ण-रुक्मिणी, अर्जुन-बिर्जुन काय करतात हो ?

नथोबा : काय करतात म्हणजे ? दोन्ही ठिकाणी असतात.

देशपांडे : अहो पण एकच माणूस एकाच वेळी एकदम दोन ठिकाणी कसा हजर राहील ?

नथोबा : एकच गाणं एकाच वेळी हजार गावातल्या रेडियोवर कसं ऐकू येतं ? लता मंगेशकर काय झुरळासारखी जगातल्या प्रत्येक रेडियोत शिरते ?

देशपांडे : अहो पण तो रेडियो असतो ! त्यात ट्रॅन्झिस्टर नावाचं एक एलेमेंट असतं. मग त्या ध्वनिलहरी किंवा एका सेकंदाला इतक्या हजार किलोसायकल्स किंवा पाचशेपंचावन दशांश पाचशे...वगैरे असतं ना—नथोबा, मी काय म्हणतोय ?

नथोबा : तुम्ही बोला असेच ! खूप वेळ बोलल्यावर तुमच्या लक्षात येईल की, रेडियो ही काय भानगड आहे ते तुम्हाला कळलेलं नाही. गाणं ऐकू येतं हे खरं ना ?

देशपांडे : खरं !

नथोबा : लता मंगेशकर प्रत्येक रेडियोत घुसलेली असते हे खरं का ? तिला तांडही एकच. गळा एकच. ती एकच. तरीही प्रत्येक गावात तेच गाणं ! खरी लता मंगेशकर त्या वेळी रेडियो स्टेशनात तरी असते का ? ती विचारी तिसरंच गाणं म्हणायला गेलेली असेल. किंवा घरी गप्प बसून स्वतःचं गाणं रेडियोतून ऐकते. आता तिलाच विचारा, कोण गातंय हो ? ती काय सांगणार ?

देशपांडे : मी.

नथोबा : तुम्ही ?

देशपांडे : नाही नाही ! म्हणजे लता मंगेशकर म्हणणार, मी गात्येय.

नथोबा : पण हे म्हणताना ती गात्येय् का ?

देशपांडे : नाही.

नथोबा : म्हणजे ती स्त्रोटं बोलत्येय्.

देशपांडे : अहो पण तं गाणं रेकॉर्डेड—व्निमुद्रित—असतं.

नथोबा : सोंपं त्रोटू या देशपांडे. रेकार्डच म्हणा. पण रेकार्ड म्हणजे लता मंगेशकर का ?

देशपांडे : पण त्यात तिचा आवाज आहे. त्याला शरीर नाही.

नथोबा : शाबास देशपांडे ! त्या आवाजाला शरीर नाही. तसंच कृष्ण, शिवार्जुमहाराज वगैरेंना शरीर नाही. पण ते आहेत !

देशपांडे : ते म्हणजे कोण ?

नथोबा : रेडियोत घुसणाऱ्या आवाजासारखे नटांच्या अंगात घुसणारे ते.

देशपांडे : पण तं तर आम्ही नाटककारांनी निर्माण केलेले असतात !

नथोबा : कुठं सापडतात ते तुम्हाला ? कशातून निर्माण होतात ते ? कां निर्माण होतात ? तं निर्माण करावेसं तुम्हाला कां वाटतं ? तुमची आणि त्यांची पहिली भेट कुठं होते ? तुमच्याशी ते कधी बोलायला लागतात ? त्यांनी कुणाशी काय बोलावं ? कुणावर प्रेम करावं ? त्यांचा प्रेमभंग कां व्हावा ? हे सारं कुठं ठरतं ?

देशपांडे : नथोबा ! शांत व्हा. असे प्रश्न विचारीत बसण्याची सवय बरी नाही.

नथोबा : किती खरं बोललात देशपांडे ! तुम्हाला चांगलं नाटक लिहायचंय ना ? मग झगमगणाऱ्या स्त्रोच्याचा आश्रय घ्या. अंधारात एकट्या राहणाऱ्या माणसाला हे प्रश्न असे लळतात. म्हणून माणसांची गर्दी जमवा आणि त्यांना अंधार विसरायला लावून इथल्या स्त्रोच्या प्रकाशात त्यांना गुंतवून ठेवा.

देशपांडे : नथोबा, स्वस्थ पडा पाहू. तुमचं बय झालंय. आता फार पीतबीत जाऊ नका. वेड लागेल. म्हातारपणी मंदूच्या पेशी असतात ना, त्या पिशपिशीत होतात—नथोबा, कुणाकडे बघून हसता आहात ?

नथोबा : सुभद्राबाई आल्या.

देशपांडे : कोण सुभद्राबाई ?

नथोबा : आज रात्रीच्या 'सौभद्रा'तल्या.

देशपांडे : कुठे ?

नथोबा : ह्या काय—कोचावर बसल्या आहेत. (कोचावर कोणी नाही.)

लवकर आलात ? (आवाज : मोटारीतून आले.) कुणाच्या मोटारीतून ? (हिरा-इनच्या. आज रात्री मदनाची मस्त मादक मंजिरी मधुमालादेवी नावाची मम्माची बाराखडी आहे ना, तिच्या.)

देशपांडे : नथोबा, कुणाजवळ बोलताय ?

नथोबा : थांबा हो !—असं असं ! हं ! त्या मधुमाळेला मोटारीतच झडपलंत वाटतं ? (आवाज : बरं का नथोबा, तिच्या पिकचरच्या डायरेक्टरची मोटार होती. मी मजा केली. मोटारीतच त्या मधुमालेच्या गळ्यात जाऊन बसले आणि तिथं ' किति सांगू तुला ' सुरू केलं ! तो डायरेक्टर चिडला न म्हणाला, ' दुसरा गाना गाव्. ' तरी मी ' किति सांगू तुला 'च चालू ठेवलं.) तुमचं पेटंट गाणं ! (आवाज : ऐकवू ?—' किति सांगू तुला...मज चैन नसेऽऽ') वाः काय सुरेख जागा गेली !

देशपांडे : नथोबा, कुणाशी बोलताय ?

नथोबा : अहो, इथं सुभद्राबाई बसल्या आहेत ना ? (आवाज : हे कोण हो ?) हे देशपांडे...अहो साहेब, नमस्कार तरी करा.

देशपांडे : कुणाला ?

नथोबा : अण्णांच्या सुभद्रेला.

(देशपांडे कुठेतरी दोनतीन नमस्कार करतात.)

नथोबा : अहो, तिथं कुठं नमस्कार करता आहा देशपांडे ? इथं बसल्या होत्या.

देशपांडे : (तिथे नमस्कार करतो.) नमस्कार.

नथोबा : कपाळ नमस्कार ! त्या गेल्यासुद्धा !

देशपांडे : हे सगळं तुम्ही मला खरं सांगताय ?

नथोबा : देशपांडे, आता इथं नाटक चालू आहे का ? नाटक संपलं की इथं फक्त नागडंउघडं सत्यच असतं ! तेव्हा नाटक करायचं असेल तर फक्त—आणि न भिता खोटं बोला.

देशपांडे : म्हणजे काय करा ?

नथोबा : सत्याचा फक्त उदोउदो करा ! ज्या मृगजळाचं पाणी कधीही प्यायला मिळत नाही अशा सत्याचा. ' प्रसंग आला तर हिंदू स्त्री आपले प्राण देईल, पण शीळ विकणार नाही. ' खाड् खाड् खाड् खाड् टाळी ! एकाचा हात हातात घेऊन दुसऱ्याला डोळा मारणारी च्याळू बाईसुद्धा पातिव्रत्याच्या वाक्याला टाळी

देते मिस्टर आथर ! स्टेजवर परस्त्रीला माता म्हणणारा पुरुष दाखवला की आड्यन्समधला प्रत्येक नवरा मनात म्हणतो, 'चला, माझ्या बायकोला मी असाच वाटत असणार !' दोन अंकभर व्यभिचारी दाखवून शेवटल्या अंकात बायकोचे पाय धरणारा नवरा दाखवा—बायका खूप ! आपला नवरा आज झक का मारीना, धरोल कधीतरी पाय आणि अश्रूंनी न्हाऊ घालील, ही श्रद्धा ! स्टेजवरच्या काळा बाजारवाल्याच्या पाठीवर पोलिसाचा आसूड पडला की सगळ्यात जोराची टाळी कोणाची पडते, माहिती आहे ? पहिल्या रांगेतल्या काळ्या बाजारवाल्या शेठजीची !

देशपांडे : नथोबा, तुमचं पाणी इतकं खोल असेल अशी कल्पना नव्हती मला.

नथोबा : अहो, नाटक संपल्यावर गुंडाळलेल्या पडद्यात महाल आहे की बगीचा आहे, कधी जातं का कुणी बघायला ? आम्ही आणि ह्या मांडलेल्या सेटिंग्जच्या फळकुट्या यांच्यात काय फरक सांगा बरं !

देशपांडे : छे छे ! तुम्ही रंगभूमीवरचे महत्त्वाचे घटक आहात.

नथोबा : हे पाहा देशपांडे, ह्या इमारतीत महत्त्वाचा घटक एकच ! समोरचा श्रद्धाळू प्रेक्षक ! खोट्याची आवड असलेला. खऱ्याला कंटाळलेला. आणि पैसे मोजून त्या खऱ्या सोन्याच्या बदल्यात वेगडाचा झगमगाट पाहायला येणारा ! तो भरपूर असला तर आपण महत्त्वाचे घटक. तो नसला तर काही नाही. आपलं नाव, गाव, हुद्दा, दर्जा—सगळं विसरून शून्यासारखे झालेले प्रेक्षक हवेत देशपांडे. नाहीतर आपण सगळे सुटे—सुटे ! एकटे—एकटे ! हताश - निराश ! आणि (एकट्याएकट्याचं दुःख स्वतंत्र असतं. हजारांचं तेच दुःख झालं, किंवा हजारांचं ते सुख झालं की त्या सुखदुःखाचं मोलदेखील हजारपटीनं वाढतं !) ही समोरची आठशेनऊशे शून्य आपल्याला लाखाचं आणि परार्थाचं मोल देतात !

देशपांडे : नथोबा, हे सगळं कुठं शिकलात ?

नथोबा : इथंच ! रात्री नाटक संपलं की ह्या सगळ्या खुर्च्या रिकाम्या होऊन आ वासून पडलेल्या असतात. कधीतरी अपरात्री मला जाग येते. मग सगळे दिवे लावतो आणि बसतो बघत ! अहो, त्या समोरच्या खुर्च्यांनादेखील प्रेक्षकांची भूक लागते. ही—ही पहिल्या रांगेतली खुर्ची मला एकदा म्हणाली होती, 'नथोबा, मला एकदा पिटात तरी नेऊन टाका हो ! आमच्या नशिबी जोरजोरात हसणारे,

टाळ्या वाजवणारे, वेहोष होणारे प्रेक्षक कां नाहीत ? इथं आमची आपली सभ्य, गंभीर, सदैव बद्धकोष्ठ झाल्यासारखं वसणाऱ्या माणसाशीच गाठ पडते.' ती—ती खुर्ची आहे ना, तिचं नू माझं एकदा कडाक्याचं भांडण झालं होतं. चांगलं हातोड्यानं ठोकून नीट केलं तिला. तात्पर्य काय, की खोटं लिहा ! सत्याला एकटं जावं लागतं. आणि नाटक म्हणजे गर्दी ! हेच पाहा ना. नवऱ्याचा खून करणाऱ्या माणसाशीच लग्न केलेल्या एका तरी बाईशी तुमची ओळख आहे ?

देशपांडे : छे: हो !

नथोबा : किती लोकांची असेल ?

देशपांडे : मला नाही वाटत कोणाची असेल.

नथोबा : पण ' हॅम्लेट ' बघतात ना लोक ? समजा मी तुम्हाला म्हटलं की, आपली बायको पळवणाऱ्या माणसाच्या घरी त्या नवऱ्या जोडप्याला अहेर घेऊन तिचा पहिला नवरा गेला. खरं वाटेल ?

देशपांडे : शी: ! खोटं !

नथोबा : नाटकाला उत्तम विषय ! खोटं लिहा—खोटं लिहा ! शंभरशंभर—दोनदोनशे प्रयोग ! वधायचं आहे ? शीलाबाई असतील इथंच. आणि मनोहरसुद्धा. (वर मान करून हवेत काहीतरी पाहिल्यासारखे करतो.) उद्या सकाळी प्रयोग आहे 'मी तुझी—आणि तुझीसुद्धा' चा. (टाळ्या वाजवतो.) शीलाबाई ! (आवाज : काय नथोबा ?) जरा ' तुझी 'चा शेवटला अंक करून दाखवाल ? प्लीज !

(प्रकाश जातो. पुन्हा येतो तेव्हा—नथोबा आणि देशपांडे खुर्च्यावर बसलेले. मध्यभागी शीला—मनोहर यांचा प्रवेश)

शीला : कोण—मनोहर ? इथं कशाला आलात ?

मनोहर : तुझा संसार पाहायला.

शीला : खोटं ! काय आहे त्या बॅगेत ? पिस्तुल ?

मनोहर : पिस्तुल ? माझ्यापाशी पिस्तुल असतं तर मी केव्हाच ह्या जगातून आत्महत्या करून तुझी वाट मोकळी केली असती शीला !

शीला : मनोहर !

मनोहर : जवळ येऊ नकोस तू शीला. कसं झालं तरी तू आता परस्त्री आहेस. आणि परस्त्री ही मातेसमान आहे असा भारतीय संस्कृतीचा दिव्य संदेश आहे !

(शीला पुढले वाक्य बोलत नाही.)

नथोबा : थांबलात कां शीलाबाई ?

शीला : ह्या वाक्याला टाळी होते ना, म्हणून थांबायची सवय लागली आहे मला. (नथोबा टाळी देतात) मनोहर, असं बोलून नका हो माझ्या अंतःकरणाला धरं पाडू !.. मनोहर, देहावर अनंत फुलं फुलत असली तरी मनाच्या उंबराचं फूल एकदाच फुलतं ! (नथोबा-टाळ्या.) ते फूल मी एकदा तुमच्याच पायांवर वाहिलेलं आहे ! मनोहर, अजूनही मी तुमचीच आहे.

मनोहर : नाही शीला ! तू चिदानंदाची आहेस.

चिदानंद : (तोंडात पाइप) काय पाहात आहे मी हे ? मनोहर ! चालता हो ! नाही तर शूट करीन तुला !

मनोहर : चिदानंद, शूट कर. पण असा नेम धर, की माझ्या हृदयातून उसळलेल्या रक्ताच्या चिळकांडीनं शीलाच्या पावलांवर अभिषेक होईल ! (नथोबा-टाळ्या.)

चिदानंद : तुझं अजून प्रेम आहे तिच्यावर ?

मनोहर : काय प्रश्न विचारतोस चिदानंद ? उद्या साक्षात् श्रीशिवशंकराला विचारलंस—

नथोबा : मिष्टर, ती दोन पानं गाळून शेवटल्या ष्टापवर या.

देशपांडे : काय झालं ?

नथोबा : फार लांब भाषण आहे ! मनोहरचं काम करणारे नटसम्राट गिरीश कारखानीस आहेत ना, त्यांनी आपल्या सम्राटगिरीला चान्स पाहिजे म्हणून आथर-कडून स्पेशल एक पान जादा लिहून घेतलंय. ते भाषण सुरू झालं की मी विडी पेटवतो विंगेत ! अख्खी विडी जळंयत चालतं भाषण ! विडी संपली की पडदा. आणि धो—धो टाळ्या !—हं ! ' चिदानंद, त्या प्रेमाला स्मरून... ' म्हणा.

मनोहर : चिदानंद, त्या माझ्या नितांत प्रेमाला स्मरून मी माझ्या शीलाचा हात तुझ्या हातात देतो.

चिदानंद : मनोहर, मला क्षमा कर. मी पापी आहे. ह्या देवतेचा पती होण्याची माझी योग्यता नाही. देवीच्या मूर्तीवर फूलं चढवायची असतात ! माझ्यासारखे पाषाणहृदयी फत्तर नव्हे ! (टाळ्या.) मनोहर, मीच शीलाला तुझ्या स्वाधीन करणार होतो.

मनोहर : ती माझ्या हृदयमंदिरातली देवता असली तरी, चिदानंद शीलाचं

तुझ्यावर प्रेम आहे.

चिदानंद : मनोहर, खुशाल शीलाला घेऊन जा ! शीला पवित्र आहे !

देशपांडे : होय नथोबा ?

नथोबा : मला काय ठाऊक ?

शीला : मनोहर, (पावित्र्य ही मनाची अवस्था आहे; देहाची नाही. देहाचं देऊळ उद्ध्वस्त झालं तरी मनाचा गाभारा अभंगच आहे) मनोहर ! (टाळ्या)

चिदानंद : शीला, देवते, क्षमा कर ! कालचा पापी चिदानंद मेला. आजचा हा चिदानंद, शीलाताई, तुझ्याकडे एकच भीक मागतो आहे !

नथोबा : वाऽऽस् !

(त्यांच्यावरील प्रकाश मालवतो. पुन्हा प्रकाश. देशपांडे तोंड झाकून बसले आहेत.)

नथोबा : काय ?

देशपांडे : अहो हे कसं शक्य आहे ? बायको पळवलेल्या माणसाला ' घे माझी बायको ' म्हणून कुठला गधडा नवरा सांगेल ?

नथोबा : थांबा. मी मनोहरलाच बोलावतो—ओ मनोहर !

मनोहर : काय नथोबा ?

नथोबा : सांगा ह्यांना, तुमच्या बायकोला तुम्हांला खरं काय सांगायचं होतं ?

मनोहर : (' हे कोण ' असे खुणेने विचारतो.)

नथोबा : थेटरपैकी माणूस आहे. आडियन्सवाला नाही.

मनोहर : नथोबा, कशाला सारं पुन्हापुन्हा खरं बोलायला लावता ?

देशपांडे : म्हणजे शीलावर तुमचं प्रेम नाही ?

मनोहर : स्वतःच्या बायकोवर पंधरापंधरा—वीसवीस वर्षं नितांत प्रेम करणं शक्य आहे का साहेब ?

देशपांडे : मग इथं चिदानंदाच्या घरी कशाला कडमडायला आला होता ?

मनोहर : नाटककारानं पाठवलं म्हणून ! आमच्या मनाप्रमाणं इथं आम्हाला कोण जगू देतं साहेब ?

देशपांडे : म्हणजे बायको पळाल्याचं दुःख नाही तुम्हाला ?

मनोहर : दुःख नाही. गैरसोय झाली. सकाळी उठून स्वतःच चहा करावा लागला.

देशपांडे : अहो पण हृदयमंदिरात फक्त तिची मूर्ती आहे म्हणालात ना ?

मनोहर (हृदयमंदिरात फक्त एकाच बाईची मूर्ती पाहात बसलेला माणूस पाहिलाय तुम्ही कधी ? अहो पुरुषांची हृदयमंदिरं म्हणजे लोकल गाडीतले लेडीज कंपार्टमेंट असतात,) हे मी तुम्हाला सांगायला हवं ?

देशपांडे : तुम्ही फार पर्सनल बोलताय.

मनोहर : म्हणून नाटकात जनरल बोलावं लागतं ! समोर ऑडियन्समधले लोक आपापल्या बायकांना घेऊन आलेले असतात. त्यांना काय 'तुमच्या हृदयातला लेडीज कंपार्टमेंट किती भरलाय हो' हे विचारायचं ?

शीला : (कोचामागून उभी रहात) ढोंगी !

देशपांडे : बाई, तुम्ही भरल्या संसारातून कशा हो उठून गेलात ?

शीला : मीच नाटककारांना सांगितलं.

देशपांडे : कां ?

शीला : खऱ्या संसारातून जाता येत नाही म्हणून ! शंभरदा ह्याला सांगितलं की रात्रीच्या जेवणात कच्चा कांदा खाऊ नकोस म्हणून ! वाण येते तोंडाला. दुपारी खा. तर म्हणतो, आमच्या साहेबाला घाण येते. आम्हाला आलेली चालते ! आणि बिछान्यावर पडला की 'अऽऽय' करून ठेकर ! डर्टी !

देशपांडे : पण तुम्ही देहानं पवित्र राहिलात हे ऐकून बरं वाटलं.

शीला : कां ?

देशपांडे : कां म्हणजे ? असं कुणीतरी पवित्र राहिलं की बरं वाटतं !

शीला : कुणाला ?

देशपांडे : सगळ्यांनाच !

शीला : म्हणजे ऑडियन्सला ना ? तुमचा विश्वास बसला ना माझ्या बोलण्यावर ?

देशपांडे : म्हणजे तुम्ही खोटं बोलला ?

मनोहर : नथोत्रा, कोण हा इसम ?

देशपांडे : अहो इसम काय म्हणता हॉटेलातल्या पोऱ्यासारखं ? मी नाटककार आहे.

शीला : नाटककार ? खोटं बोलायला बाबरणारा नाटककार ? (हसते.)

देशपांडे : कसं अगदी नाटकातल्या नटीसारखं खोटं हसता.

शीला : खोटं हसते ? माझ्यासारखं हसता यावं म्हणून माझी नाटकं पाहून जाणाऱ्या बायका नवरा ऑफिसात गेला की आरशापुढं प्रॅक्टिस करीत असतात. ह्या हसण्यात पुरुषांना घायाळ करण्याची जादू आहे. नाटककार !... (हसते. देशपांडे मुग्ध होऊन तिच्याकडे पाहू लागतात. रंगभूमीवरचा प्रकाश जातो.)

काळोखात आवाज : नथोबा...नथोबा !

स्त्री-स्वर : किती काळोख आहे इथं !

वऱ्हाडकर : नथोबा !...नथोबा !... (प्रकाश. देशपांडे खुर्चीवर तसेच स्तब्ध बसले आहेत. एक मध्यम वयाचं जोडपं. फोंडेकरसाहेब सुट्यात. प्रमिलाबाई-साहेबही नटूनथटून आलेल्या.) या या !

प्रमिलाबाई : अग बाई ! इतके दिवे असतात का इथं ? पाहिलेत का हो ?

फोंडेकर : हो हो. खूप आहेत.

वऱ्हाडकर : आपल्याला बराच प्रोक आहे नाटकं पाह्यचा हे ऐकून बरं वाटलं.

फोंडेकर : आठवड्यातून तीनचार पाहातो. हिला फार हौस ! पण बायकांचं काय ? दुपारी झोपा काढतात. आम्हाला कोर्टात झोपून चालत नाही.

वऱ्हाडकर : खरं आहे. न्यायाधीशच झोपल्यावर कसं व्हायचं ?

प्रमिलाबाई : मी शाळेत असताना नाटकात काम केलं होतं.

वऱ्हाडकर : हो का ? कुठल्या नाटकात ?

प्रमिलाबाई : होतं बाई असलंच कुठलंसं ! पण त्यावेळी इतके दिवे नव्हते.

वऱ्हाडकर : हल्ली आम्हाला लायटिंगकडे फार बघावं लागतं.

फोंडेकर : बाकी एक नाटक बसवायचं म्हणजे फार ताप नाही का हो ?

वऱ्हाडकर : विचारू नका !

प्रमिलाबाई : अहो, हे सगळे दिवे पेटवून दाखवाल का हो जरा ?

वऱ्हाडकर : हो हो.—नथोबा ! (दिवे पेटतात.)

प्रमिलाबाई : कसा हो इतका प्रकाश सहन करतात तुमच्या नटनट्या ?

नथोबा : (कुठूनतरी अवतरत) नटनट्या ह्या प्रकाशावरच जगतात बाईसाहेब ! ह्या प्रकाशाबाहेर गेल्या की जगातून उठल्या ! (सर्वजण आश्चर्याने त्याच्याकडे पाहतात.)

वऱ्हाडकर : हे नथोबा. सारं आयुष्य गेलंय यांचं थिएटरात. म्हणून तर असली टाळीची वाक्यं बोलतात ! हे सगळे देखावे आहेत ना, ते ह्यांचं कसब !

प्रमिलाबाई : अय्या ! किती हुबेहुब करता हो हे सगळं !

नथोबा : कुठं हुबेहुब करतो बाई ? तुमच्या खोलीला भिंती किती !

प्रमिलाबाई : इश ! हा काय प्रश्न झाला ? चार भिंती.

नथोबा : मग इथं असतात का चार भिंती ? चौथी भिंत नको का समोर ?

प्रमिलाबाई : इश ! मग आम्हाला दिसणार कसं ?

नथोबा : काय ते ?

प्रमिलाबाई : समोर चालतं ते.

नथोबा : मग तीन भिंतींच्या खोलीला तुम्ही हुबेहुब म्हणता ?

प्रमिलाबाई : अहो हुबेहुब म्हणजे नाटकातलं हुबेहुब ! म्हणजे काही खरं, नसतं ते.

नथोबा : देशपांडे, उठा. तुमचं आड्यन्स.

वऱ्हाडकर : म्हणजे—तुम्ही इथंच होता का देशपांडे ?

देशपांडे : कुणाला ठाऊक कुठं होतो ते !

वऱ्हाडकर : हे गंगाधर देशपांडे.

प्रमिलाबाई : म्हणजे ' मी तुळस तुझ्या दारीची 'चे लेखक ना ?

वऱ्हाडकर : हो.

प्रमिलाबाई : अहो, मी सहा वेळा पाहिलं तुमचं नाटक ! रडूनरडून डोळे सुजतात ! नाही का हो ? (फोंडेकर सिंहासनावर वसून डुलकी घेताहेत.) झोप लागली वाटतं त्यांना ! थेटरात आले की पाच मिन्टात घोरायला लागतात !

वऱ्हाडकर : झोपू देत. —या या या ! (आणखी पाचसहा मंडळी येतात.) ओळख करून देतो. ही आमची नाटककार मंडळी आहेत—हे फडणीस...

प्रमिलाबाई : (सिंहासनावर जाऊन नवऱ्याला उठवतात.) अहो, (फोंडेकर उठतात.) हे फडणीस.

फोंडेकर : फडणीस ? पूर्ण नाव सांगा.

प्रमिलाबाई : इश ! अहो तुम्ही कोर्टात नाही काही ! यांचं हे असंच आहे !

फडणीस : वऱ्हाडकर, ओळख करून दे ना नीट.

वऱ्हाडकर : हे फडणीस...हे नाडकर्णी...हे प्राध्यापक...महाले...हे राम फणसे.

प्रमिलाबाई : ' चंद्राची सावली ' तुमचंच नाटक ना हो ?

फणसे : होय.

प्रमिलाबाई : आम्हाला फार आवडलं ! एस्. टी. दरीत कोसळते तो सीन काय हुबेहुब आहे हो !

नथोबा : बाई, आपण एस्टी कोसळताना पाहिली आहे कधी ?

प्रमिलाबाई : इश ! पाहायला कशाला हवी ?

नाडकर्णी : ह्यांचा परिचय...

वऱ्हाडकर : यांचा खरा परिचय म्हणजे हे आपले निष्ठावंत प्रेक्षक ! मिस्टर फोंडेकर...आणि मिसेस फोंडेकर...जज आहेत.

राम फणसे : म्हणजे बायका जज व्हायला लागल्या आता ? नमस्कार.

वऱ्हाडकर : काय हे फणसे ! हे जज आहेत.

फणसे : सॉरी ! साहेब, कोर्टाच्या बाहेर कोर्टाची वेअदबी होते का हो ?

फोंडेकर : म्हणजे ? फॅक्टस् नीट सांगा.

फणसे : समजा एखाद्या जजला बस्-स्ट्रापवर क्यू सोडून पुढं घुसताना आम्ही हाणली, तर आम्हाला कोर्टाची वेअदबी केली म्हणून शिक्षा की सिंपल हर्ट ?

नाडकर्णी : काय आगाऊ आहे च्यायला !

फणसे : आगाऊ काय ? पुढच्या नाटकात सिच्युएशन आहे लेका ! म्हणजे बरं का माय लॉर्ड...का हो, खाजगीतसुद्धा माय लॉर्ड म्हणायचं का ?

फोंडेकर : नाही.

फणसे : सिच्युएशन अशी आहे—

नाडकर्णी : तुझी सिच्युएशन जाऊ दे खड्ड्यात !

फणसे : सिच्युएशन खड्ड्यात जायला ते काय तुझं नाटक आहे ?

नाडकर्णी : शट अप !

प्रमिलाबाई : अहो, आपण जाऊ या.

नथोबा : थांबा थांबा बाई ! साहेब, आड्यन्सला असं विथरवू नका. बसा बसा.

वऱ्हाडकर : थॅक्यू नथोबा ! हे पाहा, आड्यन्सला काय नेमकं हवंय ते कळत नाही म्हणून नमुन्याला आड्यन्स इथे घेऊन आलो आहे. त्यांचे विचार आपण ऐकले पाहिजेत.

देशपांडे : मित्र हो ! जरा...प्लीज...साहेब, आज आम्ही आपल्याला आणि

आपल्या सुविद्य पत्नींना इथं मुद्दाम बोलावलं आहे. आम्ही सगळे नाटककार आहो.

नथोबा : प्रेक्षकांच्या शोधात !...हा आणखी एक आला—दत्तू गाडेकर.

बन्हाडकर : या गाडेकर.

प्रदीपदत्त ऊर्फ गाडेकर. : प्रदीपदत्त, इफ यू डॉट माइंड्. :

प्रमिलाबाई : अय्या ! हे प्रदीपदत्त ? तुमचं मी 'नूरजहानचे अश्रू' पाहिलं. काय छान नाटक आहे हो ! ह्यांना मी म्हणत होते, पुन्हा बघू या म्हणून. हे म्हणाले, त्यातले शेर-की काय तुम्ही म्हणता ते त्यांना कळत नाहीत. पण मला आवडतात ऐकायला. सगळंच कळायला कशाला हवं ?

प्रदीपदत्त : मतलबसे मक्सद होता है क्या जाहिद । जाम पिये जा मतलबकी मंझिल् आने तक...

नाडकर्णी : नथोबा, त्यांना कागद-पेन्सिल द्या—गाडेकर...

प्रदीपदत्त : प्रदीपदत्त, इफ यू डॉट माइंड्.

नाडकर्णी : आय् सर्टनली माइंड् ! एक 'नूरजहान' सक्सेस्फुल् शाल्याबरोबर दत्तू गाडेकराचा प्रदीपदत्त ?

नथोबा : नाडकर्णीसाहेब, त्यांची मस्करी करू नका. ओळींनं शंभर हाउस्फुल् घेतले आहेत 'नूरजहान'नं...नमस्कार प्रदीप—साहेब !

नाडकर्णी : नथोबा, तुम्ही आत जाल का जरा ?

देशपांडे : नाही. त्यांना राहू द्या इथं.

नाडकर्णी : पण त्यांचं काय काम आहे इथं ? इथं काय सेटिंग लावायचं आहे ?

देशपांडे : नाडकर्णी, नथोबा कोण आहेत माहिती आहे तुम्हाला ?

नाडकर्णी : कोण आहेत ?

देशपांडे : तुमचेआमचे बाप !

प्रमिलाबाई : क्षमा करा हं. पण मी एक प्रश्न विचारू का ?

देशपांडे : त्यासाठीच तर आपल्याला आम्ही तसदी दिली.

प्रमिलाबाई : तुम्ही नाटककार मंडळी एवढ्यातेवढ्यावरून एकेरीवर कशाला येता ?

नाडकर्णी : घ्या ! बाई, तुम्ही अगदी बरोबर बोललात !

नथोबा : बाई, मी साहेबांना एक प्रश्न विचारू का ?

प्रमिलाबाई : विचारा की ! त्याला माझी परवानगी कशाला ?

नथोबा : साहेब, चार जज्ज लोक एकत्र जमले की आपापसात काय बोलतात हो ?

फोंडेकर : काहीही बोलतात ! आमचे सध्याचे डिस्ट्रिक्ट जज्जसाहेब तर सरदारजींच्या कितीतरी जोक्स सांगतात. खरं सांगायचं तर काहीकाही अश्लील-सुद्धा-असतात. ६

फणसे : उदाहरणार्थ ?

देशपांडे : फणसे !

नथोबा : पग मग बाकीचे जज्ज त्यांना अश्लील बोलल्याबद्दल शिक्षा नाही करीत ?

फोंडेकर : त्या वेळी ते जज्ज नसतात !

नथोबा : चला चला मंडळीं. तुमचं आटपा. (वर पाहात.) हे पाहा, कृष्ण आले. अर्जुन आले.

फणसे : तिथं कुठं बवताय ?

देशपांडे : ते तुम्हाला कळणार नाही ! नथोबांच्या अंगात रेडियोसारखी पॉवर आहे. रेडियो जसा वातावरणातल्या ध्वनिउहरी पकडतो तसे नथोबा पकडतात. (सर्वांच्या तोंडून आश्चर्योद्गार.)

फणसे : मारा थापा !

देशपांडे : थांबा रे ! तुम्ही कृपा करून नथोबांना अडवू नका...साहेब, आपण प्रेक्षक आहात.

प्रदीपदत्त : हमारे अन्दाता !

देशपांडे : पब्लिकची डिमांड काय आहे तेच आम्हाला कळत नाही.

फोंडेकर : रंगभूमीवर आम्हाला जीवनाचं दर्शन घडलं पाहिजे.

नाडकर्णी : माय लॉर्ड, कोर्टाची वेअदबी होत नसेल तर टाळी द्या. पण तुमच्यासारखे थोडे. साहेब, तुमच्यासारखे निःस्पृह रामशास्त्री बाण्याचे न्यायाधीश आहेत कुठं ? आम्ही एका नाटकात सत्यदर्शन घडवलं तर — साहेब, सरकार आमचीच फिरकी घेतं. नाटक बॅन् !

प्रमिलाबाई : कुठलं नाटक ?

नाडकर्णी : वेळगाम.

प्रमिलाबाई : हे गावाचं नाव नाटकाला दिलंय तुम्ही ? काय एकएक हल्ली नावं देतात. वेळगाव ! इश ! (बाकीचे हसू आवरतात.)

नाडकर्णी : गावाचं नाव नाही बाईसाहेब. वे-लगाम. मवाल्यांच्या जीवनावरचं नाटक आहे. एका नाटकासाठी रात्रीच्या रात्री जागवल्या आहेत मी मवाल्यांच्या अड्ड्यात !—नथोबा, कुणाला बोलावताय ? (नथोबा कुणालातरी खुणा करतो आहे.)

नथोबा : तो काय तुमचा हीरो—जग्गू.

नाडकर्णी : माझा हीरो जग्गू ? इथं ? (वर पाहातो.)

जग्गू : (मागून येत) तिथं नाही—इथं. (समोर येऊन नाडकर्णीपुढे उभा रहातो) ए कबूतर ! तू केव्हा रे रात्रीच्या रात्री काढल्यास आमच्या गँगमधी ? इथे जंटलमन लोक आहेत म्हणून भाव खातोस. काय ? (सुरा काढतो.) यह देखा रामपुरी ?

प्रमिलाबाई : अहो, चला इथून !

जग्गू : बाई, भिऊ नका. शादीशुदा बायकांवर हात टाकायला आम्ही हापिस-मधले बॉसलोक नाही. ए गजकरन ! बोल ना ! जवान अटकली का ? साले आम्ही चांगले गँगमधी आरामात होतो, तर आम्हाला नाटकात आणून टाकलं. आमची सगळी सीक्रेटवार्जी ओपन करून टाकली. सालं पब्लिकला आमची दया येऊन पब्लिक डोळे पुसतं आमच्यासाठी ! माझ्या सामनेवाल्या खुर्चीवरची बाई म्हणते, ' कित्ती अभागी हो मुलं ही ! ' आम्ही अभागी ? भंकस !

प्रमिलाबाई : —भंकस ?

जग्गू : बाई, नाय नाय नाय नाय ! तुम्ही तो शब्द म्हणू नका ! एकदम खराब मतलब आहे त्याचा—ए पेदरू, सांग ना ! आमची गँग कशाला आणली स्टेजवर ? अरे काही तरी देवाचं नाटक लिही. सत्तेवान सावित्री—असलं काही तरी लिही. नायतर ' तुळस तुझ्या दारची '. काय नाटक आहे !

प्रमिलाबाई : तुम्हालाही आवडलं ते ?

जग्गू : धा वेळा पाह्यलं बाई !

देशपांडे : थँक्यू !

जग्गू : तुम्ही बसवलंय ते नाटक ?—वाः ! काय साहेब सांगू ! भड्डेण-भावाचं प्रेम काय दाखवलंय तुम्ही ! सालं रडूनरडून आपण हैराण ! ए (नाडकर्णीला) झाडम्या ! असलं काहीतरी लिही.. अरे आम्ही थेटरात येतो ते कायतरी शिनशिनेरी असेल, जोरदार गाणंविणं असलं...ते सोडून स्टेजवर आमची फिरकी घेतो !

स्टेजवर काय वासूगिरी बघायला पब्लिक येतं ? गेल्या महिन्यात आपण नाटक पाहिलं, साला जान कुर्बान ! वाः !

दोनतीन नाटककार : कुठलं ?

जग्गू : ' पुण्यप्रभाव '. कुणी लिहिलं ?

फणसे : गडकरी.

जग्गू : काय जवान ! त्यात तो वृंदावन. काय कॅरेक्टर ! आणि हिरोइन वसुंधरा. साहेब, तुम्ही जरूर पाहा. वृंदावन व्हिलन असतो साहेब. वसुंधरा शादीशुदा बाई. तो तिची इज्जत घ्यायला जातो. वसुंधरेत खरी पतिव्रतापणाची पावर. साहेब, वृंदावन असा येतो ! वसुंधरा म्हणते, ' घे—घे इज्जत ! असेल ताकद तर घे इज्जत ! ' साली वृंदावनची दांडी गुळ ! घेतली असती तर कुणाला कळलं पण नसतं. पण नाय ! वृंदावनसाहेबांनी हात नाय लावला वसुंधराबाईच्या हाताला ! इसकू बोलता हे ड्रामा ! आणि हा स्टेजवर आखल्या पब्लिकपुढं आमचीच फिरकी घेतो ! साली आमची गल्ली ! डिट्टो कॉपी टु कॉपी...माशी टु माशी !

नाडकर्णी : जग्गू, तूसुद्धा ढोंगी असशील अशी मला कल्पना नव्हती !

जग्गू : मी ढोंगी ? मी काय ढोंग केलं ?

नाडकर्णी : एकटी बाई सापडली—वसुंधरेसारखी सुंदर—तर तू इज्जत नाही घेणार तिची ? तू त्या चिमण अंडीवाल्याच्या बायकोबरोबर काय केलंस ?

जग्गू : अरे तेच सांगतो ना तुला ! ते आम्ही शेण खाल्लं ! पण ते इथं नाटकात कशाला घातलंस ? वृंदावनसाहेबांच्या मनात काय घाण आयडिया आली नव्हती ? पण त्याला जलम् देणारा नाटकवाला तुझ्यासारखा हरामजादा नव्हता. आम्ही चिमण अंडीवाल्याच्या बायकोबरोबर रोमान्स केला—बाई माफ करना—पण सगळ्या पब्लिकपुढं ? ह्या आमच्या गल्लीत आम्ही शेण खाऊ नाय तर मेण खाऊ. हितं पब्लिकपुढं ? ह्या असल्या जंटलमन बाईमाणसापुढं आमची बदनामी ?

नाडकर्णी : पण ते खरं होतं.

जग्गू : खरं होतं तर न्याचं नाटक कशाला ?

(नथोबा टाळ्या वाजवतो.)

जग्गू : काय नथोबा, आपण बोलतो ते खरं का खोटं ?

नथोबा : मला ठाऊक नाही. पण तू बोल जग्गू ! नाटकाच्या दुनियेतल्या माणसांना आपला स्वतःचा डायलॉग बोलायचा असा चान्स पुन्हा नाही मिळणार.

जग्गू : साहेब, तुम्ही इन्साफ करा. आपण माझगाव कोर्टात मॅजिस्ट्रेट होता ना साहेब ?

फोंडेकर : हो—तुम्हाला काय ठाऊक ?

जग्गू : आपण साहेब, तीन महिने पाठवलं होतं आम्हाला जेलची हवा खायला. आपली मिष्टेक नाय साहेब, साले पोलिस पैशे खाऊन फितले साहेब ! पोलिसात पण आता पैल्यासारखं इमान नाय राहिलं साहेब...साहेब, या माणसानं बेइज्जत केली माझी. आपण इन्साफ करा.

फोंडेकर : पण माझ्यासमोर फॅक्टस् आल्याशिवाय मी जजमेंट कसं देणार ?

नथोबा : शेवंती ! (शेवंती येते.) साहेब, ही शेवंती, चिमण अंडीवाल्याची बायको.

जग्गू : (एकदम तिचे डोळे झाकतो.) पहचान मेरी जान !

शेवंती : अय्या ! कोण—जग्गू ? काय हे ? कुणी पाहील ना !

प्रमिलाबाई : अहो पुढे फार घाणेरडं नाही आहे ना हो ?

सर्वजण : शू !

जग्गू : तुझ्याकडे माझ्याशिवाय दुसऱ्या कुणाची पाह्यची हिंमत आहे प्यारी ?...साहेब, इतका बेकार डायलॉग आहे हा !

सर्वजण : शू !

जग्गू : प्यारी, तुझा तो जानीवाकर चिमण अंडी विकायला गेलाय.

शेवंती : पण जग्गू, माझं लग्न झालंय त्याच्याशी !

जग्गू : लग्नाला मारो गोली ! टाइम खराब करू नकोस.

शेवंती : पण दुनिया काय म्हणेल ?

जग्गू : दुनियाको मारो गोली ! साहेब, हा पण एकदम बेकार डायलॉग ! मारो गोलीशिवाय ह्याला डायलॉगच जमत नाय. रात्री काढल्या म्हणे आमच्या गँगमधी !

सर्वजण : शू :

जग्गू : प्यारी, तुझी जवानी...हा हुस्न...

प्रमिलाबाई : उसन म्हणजे काय हो ?

प्रदीपदत्त : उसन नाही बाई, हुस्न ! हुस्न खुद्द वेताब हैं जलवे दिखानेके लिए !

प्रमिलाबाई : (समजल्यासारखं) हां हां !

जग्गू : प्यारी, उगीच फालतू भंकस करून टाइमपास करू नकोस !...साहेब, हा काय डायलॉग आहे ? .. प्यारी, तेवढ्यात तुझा नवरा आला तर आमची हड्डी नरम ! चल ये.

प्रमिलाबाई : अहो, हे नको !

नाडकर्णी : पण साहेब, ही सत्य घटना आहे. ह्या जग्याच्या आयुष्यात हा प्रसंग घडला आहे. अंडीवाल्याच्या बायकोशी याचे प्रेमसंबंध आहेत.

जग्गू : पण आपण कुठं नाय म्हणतो साहेब ! पण साहेब, कोर्टातसुद्धा खरं सांगायचं असून आपण इतकं खरं बोलत नसतो. मग नाटकात कशाला ?

नाडकर्णी : मग नाटकात काय घालायचं ? तू तिच्या पायाचं तीर्थ घेतोयस असं ? साले स्वतःला प्रभू रामचंद्र समजतात !

जग्गू : अरे आम्ही काहीच समजत नाही ! आम्ही काय तुझ्यामागे कागद-पेन्शिल घेऊन लागलो होतो, आमच्यावर नाटक लिही म्हणून ?

नाडकर्णी : पण खरं लिहायला कुणाची भीती आहे ?

जग्गू : हे खरं आहे ? तू कधी चोरून कोणाच्या बायकोचा हात धरलायस ? साली इतकी वटवट कोण करेल ? आमच्या काय शिमेट काँक्रेटच्या भिंती आहेत ? नुसती गालावर टिचकी मारली तर पडोसवाल्याच्या गाल्यात आवाज येतो, तिथं इतका डायलॉग ?—का ग ए ! आपली कधी एवढी बातचित होत होती ? बोल ना !

शेवंती : काय बोलू ? साहेब, आमची एवढी पब्लिकपुढे वेडज्जती करायची ह्याला काय गरज होती ? आम्ही आमच्या घरात काय वाटेळ तं करू. बाई तुम्ही साह्यत्रांशी जे काही बोलता ते नाटकात दाखवलेलं आवडेल तुम्हाला ?

प्रमिलाबाई : अहो, हे प्यारीविरी इतकं छान कुठं बोलतात ?

फोंडेकर : सभ्य समाजाची ही भाषा नव्हे.

नथोबा : म्हणूनच सभ्य समाजातले लोक हे नाटक पाहायला येतात. धो-धो गर्दी ! साहेब, आता हा जग्गू, ही शेवंती, तो अंडीवाला, त्याची गॅंग—सगळी मंडळी गुंतली ह्या अंधारातल्या अंतराळात !

नाडकर्णी : काहीतरी बोलू नका नथोबा ! सत्याचं दर्शन घडवायचं म्हणून मी हे नाटक लिहिलंय.

नथोबा : नाडकर्णीसाहेब, सत्याचं दर्शन घडवलं असतंत तर नाटक चाललं नसतं ! साहेब, हे खरं असतं तर ह्यांनी अंडीवाल्याला बसमधून ढकलून त्याचा काटा काढल्यावर ही मजेत राहिली असती जग्गूबरोबर. पण मग सत्य मिळालं तरी टाळ्या मिळाल्या नसत्या ! शेवंती, लास्ट सीन कर.

शेवंती : जा ! चांडाळा, तुझं तोंड दाखवू नकोस ! माझ्या सोन्यासारख्या संसारात येऊन माझ्या घराला आग लावलीस ? माझ्या निष्पाप पतीचा बळी घेतलास ? त्याला चालत्या बसमधून ढकलून दिलंस ? जा ! आयुष्यभर मी पतीच्या नावाची जपमाळ घेऊन बसेन. (स्त्रीचं पाऊल एखाद्या मोहाच्या क्षणी वाकडं पडलं म्हणून ती आयुष्यभर वाकड्या 'वाटेनं' चालत नसते.) जा !—पण थांब. जाण्यापूर्वी माझ्या काळजात कट्यार खुपसून जा. खुपस खुपस ती कट्यार माझ्या काळजात !

जग्गू : शेवंती, पुरुषांच्या कट्यारी उपसल्या जातात त्या बायकांच्या काळजात खुपसण्यासाठी नव्हे !

(प्रमिलाबाई टाळी वाजवते.)

फोंडेकर : टाळी कशाला वाजवलीत ?

नथोबा : ह्या वाक्याला पळिकची टाळी होते साहेब—

फोंडेकर : कां पण ?

प्रमिलाबाई : थांबा हो ! म्हणा हो पुढं.

जग्गू : शेवंती, पुरुषांच्या कट्यारी उपसल्या जातात त्या बायकांच्या काळजात खुपसण्यासाठी नव्हे ! खुपसायचं असतं ते आपलं काळीज —आपणच उपसलेल्या कट्यारीवर !

(स्वतःच्या पोटात कट्यार खुपसतो.)

शेवंती : जग्गूSS !

जग्गू : साहेब, एवढं एंडिंग चांगलं आहे. आपली इज्जत वाढली !

नाडकर्णी : मला स्वतःला हा एंड मुळीच आवडला नाही.

नथोबा : पण दादा मॅगळ्यापुढं साहेबांना नांगी टाकावी लागली.

प्रमिलाबाई : दादा मॅगळे कोण ?

नथोबा : दादा मॅगळे कोण ? दादा मॅगळे म्हणजे आजकालचा टाप काण्ट्रॅक्टर ! पाच हाउसफुल् नाटकांचा मटका लागलाय त्याला !

प्रमिलाबाई : नाटकाचा मटका म्हणजे काय ?

फोंडेकर : तुम्हाला सगळंच समजलं पाहिजे असं आहे का ?

वन्हाडकर : बाई, कोर्टाच्या कामात व्यत्यय आणू नका.

प्रमिलाबाई : इश्रा ! हे इथे कोर्ट म्हणून नाही आले काही. तुम्ही नाटककारांची ओळख करून देतो म्हणालात म्हणून तर आम्ही आलो.

फणसे : बरोबर ! प्रेक्षक म्हणून.

प्रदीपदत्त : साहेब, मी असतो तर ह्या सीनमध्ये ऐसा रंग भरला असता !

नाडकर्णी : रंग भरला असता ? दत्या—

प्रदीपदत्त : प्रदीपदत्त, इफू यू डोंट माइंड.

नाडकर्णी : रंग भरला असता म्हणे ! माझ्या नाटकातल्या ह्या जिवंत होऊन उठणाऱ्या पात्रांत रंग भरायला त्या काय पिचकान्या आहेत होळीच्या ?

प्रदीपदत्त : मेरे अझीझ दोस्त, ज्याला नाटकात रंग भरता येत नाही त्यानं नाटकांची परीक्षणं लिहावी. मित्रा, ही रंगभूमी आहे. तुझा हा प्रवेश असा पाहिजे !

वन्हाडकर : म्हणजे एवढ्यात लिहिलंस ? अरे हा माणूस आहे का कंप्यूटर ? दिवसातून किती नाटकं लिहितोस रे ?

प्रदीपदत्त : जलनेवाला तेरा मू काला !

प्रमिलाबाई : हे मी वाचलंय कुठेसं.

नथोबा : टूकच्या मागे !

नाडकर्णी : ह्या दत्तू गाडेकराकडे वही भरलीय टूकच्या मागल्या शेरोशायरीची.

प्रदीपदत्त : अरे नाटकाची शिधासामुग्री जमवायला दुनिया मोकळी आहे मेरे यार. ती जमव, ओत तुझ्या नाटकात, कर टाळ्या वसूल ! नथोबा, चालवा तुमचा रेडिओ. बघा तोच जगू आणि तीच शेवंता माझी भाषा कशी बोलतात ती !

(नथोबा पुन्हा त्यांना हवेतून बोलावतात.)

नथोबा : प्लीज ... प्लीज या...या...या ना. रातको मोसंब्री पिलाऊंगा —

जगू : (प्रवेश करीत) शहेनशाहांच्या झनानखान्याच्या हिरेमाणकांचा नक्षा उतरवणारी माझ्या इष्काची दुनिया इथं रोषन् झाली आहे, हे त्या पत्थराच्या चकाकत्या तुकड्यांना हिरे मानणाऱ्या बेवकूब दुनियेला कसं कळावं ? माझी शेवंती ... वाः ! ह्याला डायलॉग म्हणतात ! सालं बोलताना असं अवसान येतं, माहिती आहे ? अशा मूडमध्ये पोलिस कमिश्नरच्या पण कानाखाली आवाज

काहून आलो असतो !

वऱ्हाडकर : तुम्ही बोला जग्गूभय्या ! वाः प्रदीपदत्त ! सीन काय चढवून ठेवलाय !

जग्गू : तिच्या पीतकांतीकडे पाहून शेवंतीच्या पिवळ्या बगिचानं शिर झुकवावं. काळ्या बादलांना तिच्या जुल्फांचा हेवा वाटावा...

प्रमिलाबाई : जुल्फ म्हणजे काय हो ?

वऱ्हाडकर : जुल्फ म्हणजे केशपाश.

प्रमिलाबाई : अय्या ! आमच्या केसांना जुल्फ म्हणतात हे ठाऊकच नव्हतं मला. अहो जुल्फ म्हणजे केस !

फोंडेकर : ठाऊक आहे. आमचे वडील आम्हाला दम देताना नेहमी म्हणायचे, अशी झुलपं वाढवून हिंझू नका, स्त्रीपाठ्यासारखे !

प्रमिलाबाई : इश्रा ! हे अगदी अरसिक आहेत. सॉरो हं !

वऱ्हाडकर : बाई, एक रिक्वेस्ट आहे. तुमच्या शंका मनात ठेवा. हे सगळं संपलं की मग पाहू या. हं, जग्गूभय्या !

जग्गू : काळ्या बादलांना जिच्या जुल्फाचा हेवा वाटावा, दमकत्या दामिनीनं जिची चपळी पाहून अफसोस म्हणावं, वाऱ्याच्या सळसळत्या लहरीनं जिच्या कुरळ्या केसांच्या बटांशी खेळण्यात आपल्या जिंदगीचं सार्थक मानावं, अशी माझी प्यारी शेवंती !...प्यारी, तुझ्या महालातल्या खिडकीत तुझा चाँद आला आहे.

शेवंती : कोण—चाँद ? तू केव्हा आलास दिलवर ?

फणसे : दिलवर ? हीरोचं नाव जग्गू आहे ना ?

प्रदीपदत्त : दोस्त, हीरोचं नाव जग्गू आहे कळल्यावर पब्लिक फिरकेल थेटरकडे ?

नाडकर्णी : पण हे नाटक झोपडपट्टीतलं आहे.

प्रदीपदत्त : मला ठाऊक आहे ! पण तिथं अशी लफडी करणारी माणसं जेव्हा समोरासमोर येतात तेव्हा तो जग्गू नसतो. ती अंडीवाल्या चिमणची बायको शेवंती नसते. ती लैला असते, तो मजनू असतो. ती शिरीन असते, तो फरहाद असतो. ती सोणी असते, हा महिवाल असतो.

प्रमिलाबाई : आपल्या महाराष्ट्रात नाही का हो अशी एखादी जोडी ?

नथोबा : आहे ना ! ग्यानबा-तुकाराम.

फोंडेकर : ऑर्डर ऑर्डर ! पुढं बोला.

जग्गू : प्यारी, शेवटी जिंदगी जिंदगी म्हणजे शराबीची एक प्याली.

शेवंती : नाही दिलवर ! जिंदगी म्हणजेच एक स्वप्न...एक स्वप्न !

जग्गू : होय. एक स्वप्न. पण प्रेमाची जिंदगी म्हणजे एक स्वप्न खरं—पण दोघांनी मिळून एकदम पाहिलेलं !

शेवंती : पण हे स्वप्न एक दिवस संपणार ना ?

जग्गू : ते संपेल तेव्हा संपेल. त्याची बात आज कशाला ? (गातो) लायी हयात आये कजा ले चली चलोऽऽ...अपनी खुशी न आये न अपनी खुशी. चले...

(अंडीवाला चिमण येतो.)

प्रमिलाबाई : हा कोण ?

प्रदीपदत्त : हा अंडीवाला चिमण—शेवंताचा नवरा.

प्रमिलाबाई : त्याला थोड्या वेळानं यायला सांगा ना ? हे गाणं ऐकायला कसं छान वाटतं. अहो, तुम्ही थोड्या वेळानं या.

अंडीवाला : बाई, पण ही माझी लग्नाची बायको आहे.

प्रमिलाबाई : असू दे हो ! पण एवढं गाणं संपल्यावर या. काय छान चाल आहे.

अंडीवाला : ठीक है. तुमंची मर्जी. (उलट चालत विंगेत जातो.)

जग्गू : अपनी खुशी न आये न अपनी खुशी. चले ...

शेवंती : चाँद !...माझ्या दिलवरा ! तुझ्या नुसत्या हस्तस्पर्शानं...

फणसे : च्यायला, हिचीही सेकंड लॅंग्वेज संस्कृत ! हस्तस्पर्श म्हणे !

जग्गू : ए मुर्गीके बच्चे ! चाँच बंद कर !...हॅट् ! आपला मूड गेला. आपण कतरतो.

नथोबा : जग्गू !...जग्गू !...(काळोख. पुन्हा प्रकाश.)

प्रमिलाबाई : अहो पुन्हा बोलवा ना त्यांना.

नथोबा : जग्गू, प्लीज ! अरे ह्या लोकांसाठी नाही. आपल्या आड्यन्ससाठी या....काय ?...नाही नाही ! भलती मस्करी नको. शेवंता...नाही नाही !

प्रमिलाबाई : काय झालं हो ?

नथोबा : काही नाही ! ...काय ? ...कोणाला झपाटता ?...नको नको !

देशपांडे : काय म्हणताहेत ते नथोबा ?

(नथोबा त्यांच्या कानात सांगतो.)

देशपांडे : त्यांचं बरोबर आहे. नाटकाशी प्रेक्षक एकरूप होतो म्हणजे दुसरं काय ?

नथोबा : पण नको.

फणसे : काय नको ?

नथोबा : आता काय सांगू ? बाप रे !

(फोंडेकरांच्याकडे पाहतात) झपाटलं ! झपाटलं !...

(फोंडेकर एकदम आपल्या खुर्चीवरून उठतात आणि गाऊ लागतात.)

फोंडेकर : हमसाभी इस त्रिसात पे कम होगा बदकुमार..!

जो चाल हम चले के बहोत ही बुरी चले ॥

बेहतर तो है यही के न दुनियासे दिल लगे ॥

पर क्या करे जो काम न बेदिल्ली चले ॥

प्रमिलाबाई : चाँद, तुझ्या हस्तस्पर्शानं माझी काया मोहरून आली तर दुनिया मला काय म्हणेल !

फोंडेकर : दुनिया हा एक पागलखाना है प्यारी. त्या पागलखान्याची पर्वा कशासाठी करायची ?

प्रमिलाबाई : पागलखाना ! त्या पागलखान्यात आपणही पागल व्हायचं का दिलवर ?

फोंडेकर : होय प्यारी. चल, ह्या दुनियेत आपण असे जगू की पूर्वी कधी जगलोच नाही. आणि जगताजगता असे मरू की ह्यापूर्वी कधी...

सगळे : मेलोच नाही ! वा वा वा ! (टाळ्या)

फोंडेकर : फिकीर करू नकोस ! आपली दुनिया एकच आहे. त्या दुनियेत फक्त तू आहेस आणि मी आहे. आणि हा पुन्हा कधीही न येणारा क्षण आहे. सारी उम्मीद रही जाती है हाय ! फिर सुबह हो जाती है ! पाहा प्यारी. समोर संध्याकाळचा होम पेटला आहे. झाडाझाडावर पक्ष्यांनी मंगलाष्टकं सुरू केली आहेत. तुझ्या ललाटी धर्मविंदूची मुंडावळी आहे. तुझ्या गालावर हळदीला लाजवेल अशी पिवळी तकाकी आली आहे. (अंडीवाला येतो.)

अंडीवाला : पुढलं गाणं घेणार की एंट्री घेऊ ?

सगळे : तू जा मर !

फोंडेकर : प्यारी, ज्यांनी एकदा मनानं एकमेकांच्या गळ्यांत प्रेमाची माळ घातली, त्यांना फुलांच्या हारांची काय तमा ?

प्रमिलाबाई : पण माझे पतिराज...

फोंडेकर : प्यारी, ह्या इष्काच्या दुनियेत त्या बेसूर प्रेमशून्य जगातल्या नात्यांची आठवण तरी कशाला ?

मुहब्बत की दुनिया में सब कुछ हसीन है । मुहब्बत नहीं है तो...

सगळेजण : कुछ भी नहीं है !

फोंडेकर : प्यारी ! (प्रमिलाबाईना जवळ घेतात.)

नथोबा : जगू ! शेवंता ! पाया पडतो. हे झाड सोडून जा. बस्स ! झाली इतकी थट्टा पुरेशी झाली ! सोडा — सोडा त्यांना !

(फोंडेकर आणि प्रमिलाबाई भानावर येतात. आपण खुर्चीवरून उठून तिथे कधी आलो हे न कळल्यामुळे भांबावतात.)

बन्हाडकर : क्लास् ! क्लास् !

फोंडेकर : खरंच. मिस्टर प्रदीपदत्त, तुम्ही लिहिलेला हा प्रसंग पाहाताना आम्हीसुद्धा रंगून गेलो होतो.

फणसे : पाहाताना ?

प्रमिलाबाई : पाहाताना नाहीतर काय करताना ? हे काय इतकं सुंदर बोलू शकतील ? अहो गेल्या वीस वर्षांत तुम्ही कधी मला ' प्यारी ' म्हटलंय का हो ?

फोंडेकर : पण आम्ही आमच्या खुर्च्या सोडून इथं आलो केव्हा ?

नथोबा : साहेब, तुम्ही इथंच असता.

फणसे : नथोबा, कशाला उगीचच त्यांना शेंड्या लावता ? साहेब, आपण मनावर वेऊ नका. ही आम्हा नाटकवाल्यांची अवलाद महा इब्लिस ! कुणाची केव्हा गोची करतील, सांगता येत नाही !

नथोबा : साहेब, रात्री 'सौभद्र' पाहायला याल त्या वेळी ' नच सुंदरि करु कोपा ' ऐकताना तुम्ही कृष्ण असता, बाई रुक्मिणी असतात.

प्रमिलाबाई : हे कृष्ण ? अहो, अशा लाडात येऊन ह्यांना चार वाक्यं नाही बोलता येणार !

नथोबा : बाई, हे खरं नाही. ह्या लोकांना विचारा—किती इकास बोलत होते हे प्रेमाची भाषा ते.

प्रमिलाबाई : काहीतरी बोलू नका ! तुम्ही कोण समजलात आम्हाला ?
(रागाने जाऊन खुर्चीवर बसते.)

देशपांडे : नथोबा, मला सांगा—सांगा नथोबा, हे—हे—हे सगळं काय आहे ?
आणि नथोबा, खरं सांगा, तुम्ही कोण आहात ?

नथोबा : मी ?

प्रदीपदत्त : नथोबा—

नथोबा : विश्वकर्मा, इफ यू डोंट माइंड. (सर्वजण स्तब्ध होऊन त्याच्याकडे पाहतात.) मंडळी, गप्प झालात ? बोला ना—

प्रमिलाबाई : अहो, चला घरी जाऊ या.

नथोबा : जा—एका थेटरातून दुसऱ्या थेटरात जा.

प्रमिलाबाई : आमच्या घराला थेटर म्हणता ?

नथोबा : मनातल्या अंधान्या रंगमंचावर किती नाटकं चालू असतात तुमची ?
तुम्हीच रचलेली, तुम्हीच केलेली आणि तुम्हीच पाहिलेली ! आजपर्यंत कुणा-
कुणाचा हात धरून पळून गेलात, आठवा...

प्रमिलाबाई अहो, गप्प काय राहिलीत ? हा इसम काय वाटेल ते बोलतोय !

फोंडेकर : नथोबा, इतकं खरं बोलायची तुम्हाला काय गरज होती ?

प्रमिलाबाई : म्हणजे ? मी दुसऱ्याचा हात धरून पळून गेले होते ?

फोंडेकर : थांबा ! मला ह्या नाटककाराशी बोलू द्या. त्यांचे पाहुणे आहोत
आपण इथे... मित्र हो ! तुम्हाला माझा निवाडा हवा होता ना ? क्षमा करा.
मला अधिकार नाही निवाडा देण्याचा.

बऱ्हाडकर : असं कसं माय लॉर्ड ?

फोंडेकर : फोंडेकर, इफ यू डोंट माइंड ! प्रेक्षकांना काय हवंय ? नाटक-
कारांना काय हवंय ? नटांना काय हवंय ? तुम्हाला—ह्यांना—त्यांना—मला
काय हवंय ?—मुक्तता ! ह्या जन्मठेपेच्या कैदेतून मुक्तता ! असंख्य ओझ्यांतून
मुक्तता ! मीच कैदी आहे त्या जन्मठेपेचा. मला न्यायाधीशाचा अधिकार कुठून
मिळणार ? दाउ शॅल्ट नॉट जज ! कारण—कारण मीच मुक्त नाही !

देशपांडे : पण साहेब, आपल्याला कशातून मुक्तता हवी आहे ? इतकी
चांगली न्यायाधीशाची नोकरी आहे—

फोंडेकर : (हसतात) नोकरीत मुक्तता असते का देशपांडे ?

वन्हाडकर : पण आपल्याला नोकरीची आवश्यकताच काय आहे साहेब ?
केवढा मोठा बंगला आहे स्वतःचा !

प्रमिलाबाई : माझ्या बाबांचा बंगला ! लग्नात मला दिला.

फोंडेकर : वन्हाडकर, माझा मुद्दा हिच्या उत्तरामुळे अधिक स्पष्ट झाला असेल
असं मी समजतो.

प्रमिलाबाई : पण असा काय तुमचा छळ चाललाय !

फोंडेकर : तुमचाही चाललाय. तुम्हालाही मुक्तता हवी आहे.

प्रमिलाबाई : मला ?

फोंडेकर : होय तुम्हाला !

नाडकर्णी : थांबा हो ! कोर्टाच्या कामात अडथळा आणू नका. पण साहेब
तुम्हाला कसली मुक्तता हवी ?

फोंडेकर : जी तुम्हाला हवी तीच !...कुणाचंतरी अतिशय प्रेमानं कडकडून
चुंबन घ्यायची मुक्तता हवीय मला. मिळेल ?

फणसे : हे जरा जास्त होतंय हां !

फोंडेकर : हा पाहा जन्मठेपेचा दुसरा कैदी बोलला ! तुम्हाला नाही घ्यावंसं
वाटत कुणाचंतरी कडकडून चुंबन ?

नाडकर्णी : पण साहेब, ही इज मॅरिड ! तुमच्यामुद्दा मिसेस आहेत !

फोंडेकर : मिसेस आहेत ! पंचवीस वर्षांच्या संसारानंतर कडकडून चुंबन ?
मिस्टर नाटककार, ती नुसती वे दुणे चार ओठांची कोरडी बेरीज असते ! दैनं-
दिन हिशोबाची तोंडमिळवणी..)

नाडकर्णी : पण इथं नाटकात तुम्हाला आम्ही असं करायला कुठं देतो !

नथोबा : नाडकर्णी, नाटककार म्हणवता स्वतःला आणि इतका बाळबोध प्रश्न
विचारता ? चुंबनचिंबन सोडा, नाटक लिहिताना किती मनसोक्त वागून घेता ?
'घराची कौलं' नाटक तुमचंच ना ? तिथं तुमचा हिरो बापाला तडकावीत
असतो...

(अंधार. बापाचा आवाज : 'चंद्रा, लाज नाही वाटत ?' प्रकाश. सर्वजण
आपापल्या खुर्च्यावर बसले आहेत. रंगभूमीवर प्रवेश चालू आहे.)

बाप : चंद्रा ! सांगून ठेवतो !

चंदू : बाबा मीही बजावून ठेवतो तुम्हाला. माझ्या प्रेमाच्या आड आलात

तर ह्या घरावर लाथ मारून निघून जाईन !

बाप : पुन्हा तोंड पाहाणार नाही तुझं.

चंदू : नकाच पाहू ! तुमचं तरी तोंड पाहण्याची कुणाला हौस आली आहे ? विमलच्या वडलांकडे दहा हजार रुपये हुंडा मागितलात ? कुठून घायचा विचार्यानं ?

बाप : तो प्रश्न त्याचा आहे !

चंदू : त्याचा नाही; माझा आहे ! नीट कान देऊन ऐका. काल रजिस्टर कचेरीत जाऊन मी विमलशी लग्न लावलं.

बाप : मग जा चालता हो ! नाहीतर धक्के मारून घालवीन !

चंदू : तुम्हाला बाप म्हणायची लाज वाटते मला ! (जो हात लग्नानंतर आशी-वादासाठी आसुसलेला असतो तो जर धक्के मारायला शिवशिवत असेल तर तो हात जन्मदात्या बापाचा नाही. दहा हजारांसाठी वखवखलेल्या एका उलट्या काळजाच्या राक्षसाचा आहे !)

बाप : कुठं थाटणार आहेस हा तुझा बिनपैशाचा संसार ?

चंदू : त्याची काळजी तुम्हाला नको ! आकाशाचं छत आणि धरतीचं अंथरूण. ह्या अफाट जगात कुठंही ! (जातो.)

बाप : चंदू !...चंदू !...(जातो. नथोबा शिटी वाजवतो. सगळे दचकून पाहातात.)

नथोबा : साहेब, इथं दुसऱ्या अंकाचा ड्राप पडतो.

फोंडेकर : मिस्टर नाडकर्णी, हे तुमचंच नाटक ना ?

नाडकर्णी : पुढल्या आठवड्यात पंचविसावा प्रयोग आहे. पंधरवड्यात पंचवीस प्रयोग होताहेत.

नथोबा : जाम चालणार साहेब ! दुसऱ्या अंकात मुलगा बापाच्या मुस्कटीत मारतो आणि सून सासूचा कान पिळून पाय धरायला लावते !

प्रमिलाबाई : फार छान होतो तो सीन !

फोंडेकर : हिची कितीतरी वर्षांची इच्छा पुरी केलीत तुम्ही नाडकर्णी !—थॅक्यू.

नथोबा : पण तिसऱ्या अंकात तीच सून सासूच्या पायावर डोकं ठेवून तिची क्षमा मागते.

फोंडेकर : ती प्रसंग आमच्या मातुश्रींना फार आवडला.

नथोबा : सगळ्या गिऱ्हाइकांची सोय पाहावी लागते साहेब.

नाडकर्णी : गिऱ्हाइकांची सोय पाहायला रंगभूमि म्हणजे काय हॉटेल आहे ? हा नाट्यकलेचा अपमान आहे !

नथोबा : तुमचा अपमान झाला असं म्हणा हवं तर ! (कलेचा कधी अपमान होतो का नाडकर्णी ? कलेला मान-अपमान, यश-अपयश—काहीही नसतं.)

नाडकर्णी : तुमचं सेटिंग्ग् भिकार आहे म्हटलेलं चालेल का तुम्हाला नथोबा ?

नथोबा : मला नाही चालणार. पण सेटिंगला त्याचं काय ? घटकेपूर्वीचा राजवाडा तळघरात फळकुटं होऊन पडतो. आपण नाही कधी त्याची तक्रार ऐकली. मला जर विचाराल...

नाडकर्णी : तुम्हाला कुणीही विचारलेलं नाही. जज्साहेब, आपला निर्णय हवा आहे. साहेब, प्रेक्षक म्हणून काय हवंय आपल्याला ?

फोंडेकर : सांगू ? आम्हाला उत्तम उत्तम थापा हव्यात. सत्यावित्याच्या भानगडीत पडू नका. हलवायानं मिठाई विक्रावी. फार मिठाई खाल्ली तर मधुमेह होतो, हे सत्य गिऱ्हाइकाला सांगण्याच्या भानगडीत पडू नये.

देशपांडे : साहेब, न्यायाधीशानं सत्य झाकायला सांगावं हे आश्चर्य आहे ! असं झालं तर कोर्टात न्यायच मिळणार नाही !

फोंडेकर : आता सत्य सांगायची माझी पाळी आहे. कोर्टात न्याय मिळतो म्हणून सांगितलं कोणी तुम्हाला ? कोर्टात जो निकाल हाती पडतो त्याला न्याय मानलं पाहिजे, असा कायदा असतो. देशपांडे, उपाशी माणसानं चोरी केली तर त्याला उपाशी टाकणाऱ्यांना कोर्ट शिक्षा करित नसतं.

देशपांडे : पण मग अशा सत्याची ओळख पटायला लागल्यावर करायचं काय ?

फोंडेकर : देशपांडे, तुम्हाला काय वाटतं, हा बेगडी प्रकाश इथंच आहे ? नाटक नाही कुठं ? त्यातून मुक्तता म्हणजे जीवनातूनच मुक्तता ! मग ओढ लागेल ती त्या अटळ, चिरंजीव अनंत अंधाराची !

प्रमिलाबाई : इतकं भयंकर यापूर्वी कधीही बोलले नव्हते हे !

(एक तरुण आणि तरुणी येतात.)

तरुण : कोण काय भयंकर बोललं ?

देशपांडे : चूप !

फोंडेकर : कोण ही मुलं ?

प्रमिलाबाई : ह्यांना नाही ओळखलंत ? अहो हे प्रदीपदत्तांच्या नाटकातले जग्गू...आणि ह्या शेवंता. म्हणजे तसे हे मंदार पेणकर आणि ह्या अजया मिरजकर.

वन्हाडकर : म्हणजे महाराष्ट्राचे रिचर्ड बर्टन...आणि ह्या महाराष्ट्राच्या मारलिन् मनरो !

नथोबा : अरे अरे अरे !

मंदार : त्यात अरे अरे अरे काय ?

नथोबा : महाराष्ट्राचे रिचर्ड बर्टन—महाराष्ट्राच्या मारलिन् मनरो ! प्रदीप—दत्तांचे जग्गू आणि शेवंती ! पण तुमचे कोण रे तुम्ही ?

अजया : अय्या ! म्याडविड झाला आहात की काय नथोबा ? अहो माझ्या अभिनयाची उंची गाठू शकणारा नाटककार आज मराठीत नाही, असं एका मासिकात छापून आलंय.

नथोबा : मुली, साखरेचं चित्र आहेस ! हे लोक तुला तिथं बसून चोख चोख चोखत असतात. भूमिका जिवंत करते म्हणे ! अशा भूमिका जिवंत करणाऱ्या किती आल्या न् किती गेल्या त्याचा हिशेब नाही वरं मुली !

अजया : मुली—मुली काय करताय नथोबा ?

देशपांडे : कां ? एके काळीं आपण मुग्ध अजाण मुलगी होतो याची आठवण होते नाही त्यामुळं ? तुझ्या हल्लीच्या जाहिरातीतल्या इमेजला धक्का पोचतो त्यामुळे ...सेक्सपॉट ! मदनपात्र मारलिन् मनरो अजया !

अजया : मग ? आजकाल पब्लिकला तेच पाहिजे !

नथोबा : तेच देत जा. पब्लिकला काय हवं तेच देत जा ! फक्त पब्लिक ते घेत कसं असतं त्याचा विचार नका करू मारलिन् मनरोबाई !

देशपांडे : मारलिन् मनरो ! एक दिवस झपकन् सत्याचा प्रकाश पडला विचारीच्या डोक्यात आणि झोपेच्या गोळ्या खाऊन तिनं अंधाराचा कायमचा आश्रय घेतला !

अजया : पण हल्ली मला सोफाया लॉरेन म्हणतात...

नथोबा : मुली, परमेश्वरानं निर्बुद्ध करून तुझ्यावर अनंत उपकार करून ठेवले आहेत ! अशीच निर्बुद्ध रहा, हा माझा तुला आशीर्वाद आहे !

मंदार : मग डायरेक्टरनं सांगितलंलं करायला नको ?

नथोबा : तसंच करीत रहा रिचर्ड बर्टन. आज्ञाधारकपणा हा पाळीव प्राण्याला चांगला गुण आहे !

मंदार : कोण पाळीव प्राणी ?

नथोबा : मिनिटभर पाहा स्वतःच्याच मनात डोकावून जमलं तर. म्हणजे कळेल कोण पाळीव प्राणी ते ! प्रेक्षकांनी पाळलेले पाळीव प्राणी. त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे नाचणारे, गाणारे, हसवणारे, रडवणारे...आणि हे रिंगण सोडून बाहेर न पडणारे.

मंदार : म्हणजे मी कोणीच नाही नथोबा ?

नथोबा : तू ? तू एक वाद्य आहेस. हे नाटककार—तुझे डायरेक्टर आम्हाला हवी असलेली गाणी तुझ्याकडून वाजवतात. सतारीला स्वतः वाजता येत नाही. आणि वाजवणाऱ्याला नुसत्या हवेतून सूर काढता येत नाहीत.

मंदार : काहीतरी वोलू नका नथोबा ! मी नट आहे—हाडामांसाचा माणूस आहे. तुमच्या सेटिंगचं फळकूट नाही मी ! मला भावना आहेत, महत्त्वाकांक्षा आहेत.

नथोबा : कसल्या ?

मंदार : मोठा नट व्हायच्या.

देशपांडे : आमच्या नाटकाशिवाय होशील ?

मंदार : मी स्वतः नाटक लिहून नट होईन.

फोंडेकर : कां ?

मंदार : मला फुल स्कोप असलेली भूमिका मला लिहिता येईल.

फोंडेकर : आणि ती भूमिका आम्हाला नको असली तर ?

मंदार : तुम्ही ? तुम्ही कोण ?

फोंडेकर : आम्ही तुझे प्रेक्षक ! तू मोठा नट आहेस की नाहीस हे ठरवणारे.

मंदार : मला त्याची पर्वा नाही.

फोंडेकर : मग तुला मोठा नट कुणासाठी व्हायचंय ?

मंदार : माझ्यासाठी !

नथोबा : मग होत का नाहीस ?

मंदार : नाटक कुठं आहे ?

नथोबा : मग लिहित का नाहीस ?

म. व. ल. नाट्य संस्थान, मुंबई
 २३६५५
 १९५१.१२.२५
 म. व. ल. नाट्य संस्थान, मुंबई

मंदार : अहो, असं मला भिववू नका हो नथोबा ! मी अजून लहान आहे. मला कळत नाही.

नथोबा : अरे टाळ्या वाजवा ! टाळ्या वाजवा ! हे वाक्य महत्त्वाचं आहे. हा अजून लहान आहे. 'मी अजून लहान आहे. कळत नाही मला काही !' जगातल्या सान्या ज्ञानाचा ज्या भावनेतून उगम झाला ते हे वाक्य आहे. ह्या रंगमंचावर यापूर्वी इतक्या सच्चेपणानं हे वाक्य कुणीही बोललं नव्हतं. त्याला पोटाशी धरायची हीच वेळ आहे. अचानक कधी नाही ते इथं एक सत्य जन्माला आलंय ! (मंदारला जवळ घेतो.)

प्रमिलाबाई : काय नाटक चाललंय कळतच नाही !

नथोबा : सुखी आहात बाई, सुखी आहात !

मंदार : नथोबा, तुम्ही मला असं जवळ घेतलंत ना, मला बरं वाटलं ! आजपर्यंत फक्त मला—म्हणजे फक्त मला—ह्यांच्या नाटकातल्या हीरोला नव्हे—त्या बोलक्या बाहुलीला खूप लोकांनी जवळ घेतलं. पत्रकार घेतात. पोरीबिरी प्रेमपत्र लिहितात. पण ते मला नसतं—ह्यांनी निर्माण केलेल्या एका बाहुल्याला असतं. माझ्यात एक अजाण, लहान, अडाणी मूल आहे. त्याला नाही कोणी जवळ घेत. तुम्ही त्या जगाला अज्ञात असलेल्या मुलाला जवळ घेतलंत ना नथोबा ?

नथोबा : होय होय बाल. त्याला जवळ घेतलं. रिचर्ड बर्टनला नव्हे !

मंदार : म्हणजे मी कोणी कोणी नाही का नथोबा ? मी एक केवळ रिकामं पात्र ?

नथोबा : हे ओळख म्हणजे सुखी होशील बेट्या ! ही पात्रं एकाच रंगानं भरली आहेत—हे जज्ज, ही त्यांची बायको ! ह्यांचे रंग ठरले आहेत आता ! तू आज शिवाजी आहेस ! उद्या कृष्ण आहेस. परवा अर्जुन आहेस. तेरवा जग्गू आहेस. अरे कोणी कोणी नसलेल्या निर्गुण—निराकार परमेश्वराला स्वतःला नटेश्वर म्हणून घ्यावंसं वाटलं.

फणसे : आयला ! हे सगळं तत्त्वज्ञानात चाललं !

नथोबा : आणि शेवटी सगळं तत्त्वज्ञान कुठं जातं ?

फणसे : खड्ड्यात !

नथोबा : नुसतं खड्ड्यात नाही ! खोल खोल खड्ड्यात ! आणि त्या खोल खोल खड्ड्यात तरी काय असत शेवटी ? अंधार ! आणि आपल्या ह्या रंगभूमीवर तरी

आधाराला काय असतं ?—एक अंधार आणि एक पोकळी ! आणि...एका अंधारातून दुसऱ्या अंधाराकडे नेणारा सगळ्यांच्या मानगुटीवर बसलेला हा काळ !... (स्वतःलाच) चला नथोबा ! ही दुनियादेखील अंधारात बुडायची वेळ झाली...ते बघा—रात्रीच्या 'सौभद्रा'तले सूत्रधार ! पारिपार्श्वक...ह्या अंधारा-वर बेगडी प्रकाश केव्हा पडतोय याची वाट पाहात उभे आहेत...वाद्य जुळली आहेत. माणसांची पात्रं झाली आहेत...नटेश्वराच्या स्तवनाला सिद्ध आहेत... नटेश्वरा, आम्हाला सदैव सत्याकडून असत्याकडे ने !...हे प्रळयंकरा, सत्याच्या त्या जीवघेण्या प्रकाशाकडून शांत, शीतल, चिरंतन अशा अंधाराकडे ने !... (गाऊन नाचतो.)

कासवमामा गीत गाई...कोल्हा कडाड नाचे

बिळातुन आला खेकडा—हाती पुस्तक घेऊन वाचे...

आम्ही लटके ना बोलू हे वर्तमान लोटे...

(नथोबा नाचून गाणे म्हणत असताना रंगभूमीवर अंधार होत जातो. त्यात हळूहळू नथोबा दिसेनासा होतो.)

भगवान श्री सखाराम बाइंडर

॥ एक सोज्ज्वळ, आध्यात्मिक ।
भरपूर कौटुंबिक नाटक ॥

प्रिय सखारामबापू,

निष्कारण एका लेखकाशी वेसावधपणे खरे बोलायला गेलात आणि गोत्यात आलात. असो. झाले ते झाले. आता तरी आपल्या जीवनग्रंथाला आम्ही दाखवल्याबर-हुकूम हे असले सोयळ्या रेशमी पुढ्यातले (सरळ अर्थ घ्या.) बाइंडिंग करा. भाषेला संस्कृतचे गंधविलेपन करा. आध्यात्मिक रंगसफेती चढवा. म्हणजे परलोकाचे कोणी पाहिले आहे - पण इहलोकी तुमचे भरपूर कल्याण होईल. संस्कृती म्हणजे दाखवायचे दात हे नीट ध्यानात घ्या. आणि तसे वागा. हां हां म्हणता तुमचे काय होईल याची ही झलक आहे.

तुमचा
नम्र लेखक

अंक पहिला

सखाराम बाइंडरचे घर. म्हणजे कुठल्याही सुसंस्कृत शहरात असते तसल्या शहरातल्या झोपडपट्टीतली एक झोपडी. पण सखारामजींच्या घराला भिंती असाव्यात. कारण संत महंत, पवित्र सोज्ज्वळ साहित्य लिहिणारे लेखक यांचे फोटो चिकटवलेले दिसतात. “गरुड व्हा गिधाडे होऊ नका.” “साहित्य सखारामापासून सावध रहा.” “इथे फक्त सोज्ज्वळ ग्रंथांचेच बाइंडिंग केले जाईल.” “भारतीय संस्कृतीचा विजय (तेंडुलकर नव्हे!) असो.” असे बोर्ड टांगले आहेत. सखाराम बाइंडर सोवळे नेसून बाइंडिंग करीत आहे. सोवळे नेसून बाइंडिंग करीत असल्यामुळे तो बाइंडर आहे ह्याबरोबरच बाइंडिंग करीत असलेला ग्रंथही पवित्र आहे हे सिद्ध होते. बाइंडिंगचे काम चालू असताना तोंडाने ‘भीमरूपी’ स्तोत्र म्हणत आहे. गल्लीतल्या कारख्यांनी-नव्हे बाळ-गोपाळांनी सिनेमा-नाटकातल्या गाण्यांच्या भेंड्या लावण्याचा खेळ मांडलेला असावा. मधूनच ‘दम मारो दम’ सारखे भक्तिगीत कोरसमध्ये सुरू होते. त्याबरोबर भीमरूपी-आवाज चढवून म्हणणे सखारामजींना प्राप्त होते—

सखाराम : बनारी अंजनीसूता रामदूता प्रभंजना—

(गलका वाढत जातो. त्यात स्तोत्र ऐकू येत नाही.)...

ब्रह्मचारी ना न ना ना धूर्त ना न न ... गायका ...

(गलका वाढल्यामुळे उठतो.)

...बाळांनो, मी मंत्र पावन द्वितीय बाजीरावांच्या जीवनावरील पवित्र नाटकाचे बाइंडिंग करतो आहे. तुम्ही जर असा आरडा-ओरडा केलात तर भलतीकडे डिक नाही का लागणार? अरे श्रम ही देवता आहे...

एक बाळ : बाइंडर काका ...

सखाराम : काय हवंय बाळ तुला ?

एक बाळ : ' गुलजार नार न्यारी ही मधुबाला 'च्या पुढील ओळ काय हो ?

सखाराम : कुठे ऐकलंस बाळ हे गाणं ?

एक बाळ : रेडिओवर—

सखाराम : अशा वेळी रेडियो बंद करावा बाळ—

एक बाळ : आमच्या रेडिओवर नाही—मटकावाल्या अन्नाशेटच्या.....
त्यांचा रेडियो आम्ही कसा बंद करणार—

सखाराम : त्यांच्या रेडियोवरची दुसरी गाणी ऐकावी.

दुसरे बाळ : ऐकतो ना—दम मारो दम—हिट गाणं हाय—पण बाइंडरकाका,
मिट जाये गम् म्हणजे काय ?

सखाराम : गम् गम्. गम् म्हणजे गोंद—हा बघा, हा शिरस असतो ना,
त्याला गम म्हणतात—पळा हां आता—शाळा नाही का तुम्हाला ! विद्येशिवाय
माणूस काय कामाचा ? माणसानं विद्येच्या मार्गे लागलं पाहिजे ...

पहिले बाळ : आयला !

सखाराम : असले शब्द तोंडातून काढू नये बाळ—

पहिले बाळ : आयला म्हणजे काय हो बाइंडर काका—

दुसरे बाळ : मी सांगू ?

सखाराम : नको नको.

पहिले बाळ : सांग ना—

(सखाराम दोन्ही हातांनी कान झाकतो.)

दुसरे बाळ : आयला म्हणजे—आईला सांगेन.

सखाराम : (सुस्कारा टाकून) शाबास. आता पळा हां.

तिसरे बाळ : बाइंडर काका—ओ बाइंडर काका—तुम्हाला भेटायला ह्या बाई
आल्या आहेत.

सखाराम : या ! आता तुम्ही पळा हं बाळांनो.

(बाळे उधळतात. बाहेरून बाल आवाज, मी सांगतो धाव्नी. दुसरा बाल
आवाज, आयला धाव्नी कुठली, बारावी...)

— या या ... या आईसाहेब ...

लक्ष्मी : माझं नाव लक्ष्मी ...

सखाराम : आहाहा ! आमच्या मातुश्रींचं नाव लक्ष्मी असतं तर आम्हीही

लक्ष्मीपुत्र झालो असतो.

लक्ष्मी : काय ?

सखाराम : हा विनोद आहे. माझा नाही. नुकतंच मी 'संगीत रमारमण नावाच्या संगीत नाटकाचं ब्राईडिंग केलं. चांगलं दहा फार्मीचं—त्यात होता हा विनोद. ब्राईडिंग करताना शिरस चिकटतो ना बोटाला, तशी काही वाक्यं ओठाला चिकटतात. या, आपण अशा प्रवेशद्वारातच का उभ्या ? निःसंकोचपणे इथे डेरेदाखल व्हा बरं आईसाहेब—

लक्ष्मी : तुम्ही मला आईसाहेब ब्रिईसाहेब नका म्हणू.

सखाराम : ते आता आमच्या हाती नाही.. गेली कित्येक वर्षे पूर्वजांच्या पराक्रमाने परिपूर्ण असलेल्या प्रतिभेच्या गरूड भरान्या मारणाऱ्या, ममाजाला वळण लावणाऱ्या आणि सगळीकडे भारतीय संस्कृतीच्या पोवाड्यांनी भरलेल्या..

लक्ष्मी : मी बसते. तुमचं वाक्य पुरं व्हायला अवकाश दिसतोय.

सखाराम : (आता त्याचे भान हरपले आहे)... अटकेपार झेंडे लावणाऱ्या हिंदभूच्या सुपुत्रांची चरित्रे गाणाऱ्या ग्रंथांचेच ब्राईडिंग करीत आल्यामुळे जिव्हा इतिहासाच्या रणमैदानावरून केव्हा घोडदौड करायला लागेल ते सांगता येत नाही. साहित्य हे जीवनावर परिणाम करीत असते हे मंजूर आहे ना आपल्याला मासाहेब—

लक्ष्मी : आपल्या सगळ्या अटी मला मंजूर आहेत.

सखाराम : (खोखोत अचानक वाद झालेल्या भिडूचा होतो तसल्या चेहेऱ्याने) ठीक आहे. पण आमच्याकडे नोकरी आहे हे आपल्याला कसं कळलं—

लक्ष्मी : आता ह्या गोष्टी काय लपून राहतात ? तुमच्या घरी होती ना, तिने मला सांगितलं—

सखाराम : ती कुठे भेटली तुम्हाला ?

लक्ष्मी : भगवान श्रींच्या मठात—

सखाराम : तिथे तुम्ही कशाळा जात होता आईसाहेब ?

लक्ष्मी : तिथे समाधी मिळते.

सखाराम : अहाहा ! असो. तर हे माझं कार्यालय आणि हा मुदपाकखाना.

लक्ष्मी : काय ?

सखाराम : मुदपाक-स्वैपाकघर. पाहिलंत-साहित्य हे असं शिरतं माणसाच्या जीवनात. ऐतिहासिक नाटकाचं बाइंडिंग चाललंय हल्ली. नाटकात फक्त नटालाच काय, बाइंडरला सुद्धा समरस व्हावं लागतं.

लक्ष्मी : ही घाण कसली सुटलीय हो ?

सखाराम : त्या ऐतिहासिक नाटकाचीच. म्हणजे त्याला शिरस लावतो ना त्याची—

लक्ष्मी : काय लावता ?

सखाराम : शिरस. असो. तर हे स्वयंपाकघर. हे आपलं कार्यक्षेत्र. इथे आपण निर्धास्त मनाने राहा. (गळ्यातल्या तुळशीमाळेशी चाळा करतो.) आता कधी कधी भात करपला किंवा वरणात मीठ कमी पडलं तर तोंडून एखादा अपशब्द बाहेर पडतो. क्रोध आवरत नाही. समाधी तर दूरच राहिली.

लक्ष्मी : मग तुम्ही मठात या. तिथे थोरामोठ्यांच्या बायका-पुरुषांना समाधी मिळते. फक्त नाव बदलून यावं लागेल.

सखाराम : पण सखाराम हे नाव काय वाईट आहे ?

लक्ष्मी : वाईट नाही. पण जुनी नावं समाधीच्या आड येतात. माझं नाव-सुद्धा भगवान श्रींनी मामी लक्ष्मवन्दना असं ठेवलंय.

सखाराम : मामी ?

लक्ष्मी : तुमचं नाव—मामा सख्यसाधू ठेवायला सांगू या.

सखाराम : मामा—मामी कशासाठी—

लक्ष्मी : सर्व स्त्रिया भगिनी आणि पुरुष भाऊ—म्हणजे पुढच्या पिढीच्या दृष्टीने ते मामा मामीच नाहीत का ?

सखाराम : पण मग आत्या आतोवा—किंवा मावशी मावसेही होतील.

लक्ष्मी : पण स्त्री ही अनंत काळची मामी आहे असं भगवान श्रींचं मत आहे. आता एकदा भगवान श्रींचं मत म्हटल्यावर चूक कसं असेल ? हजार वर्षांपूर्वी ते शंकराचार्य होते. दोन हजार वर्षांपूर्वी ते बुद्ध होते. जगाची उत्पत्ती त्यांनीच केली. त्यावेळी ते ब्रह्म होते आणि मामी चन्दन वन्दना त्यावेळी माया होत्या. ह्या जन्मात कुठल्याशा मोठ्या डॉक्टरची बायको होऊन आल्या—भगवान श्रींना पाहिल्याक्षणी पूर्वजन्माची खूण पटली.

सखाराम : चन्दन वन्दना काय ?

लक्ष्मी : हो मामी चन्दन वन्दना.

सखाराम : आहाहा ! त्यांना माझं वंदन असो. अशी माणसं आहेत म्हणून भारतीय संस्कृती टिकून आहे. ठीक आहे. मग इथे आपण अनंत काळची मामी म्हणून अवश्य राहा. तिथे ठेवा आपल्या चिमुकल्या शय्येची गुंडाळी आणि अन्य साधनसामग्री. सेवाधर्माने आपल्याला इथे वास्तव्य करावं लागेल. तशी आपल्या अन्नोदकाची सोय होईल. वस्त्रप्रावरणेही देऊ. घरामागे विहीर आहे. ग्रीष्मकाळी ती शुष्क होते. जलभरणासाठी गंगामातेकडे धाव घ्यावी लागते. भारतीय संस्कृतीत सान्या नद्या गंगामाताच. रोज गंगामातेचं दर्शन किती पुण्य-प्रद असतं पाहा. इथून तीन मैलांवर गंगामाता संथ वाहत असते. तिथून पाणी आणणं म्हणजे भारतीय संस्कृतीचंच पोषण. आता भारतीय संस्कृतीत परपुरुषांशी संबंध ठेवू नये असं आहे. पण आप आणि पर हा सगळा मायेचा खेळ आहे असं परमपूज्य गुंडोपंत परचुंडीकर स्वामींचं मत आहे. तो फोटो पाहा. ते आमचे गुरू. त्यांच्याभोवती उभ्या आहेत ना, ती सगळी मायेची रूपं. असो. तर आपण आम्हाला परपुरुष मानू नये ही विज्ञापना.

लक्ष्मी : देव कुठे आहेत ?

सखाराम : देव सर्वांभूती आहे. आपल्या आधीच्या सेविकेला ते उमजत नसे. तिच्याकडे दोनचार तसबिरी होत्या. इथल्या सेवाधर्मावरची तिची श्रद्धा उडाली. एकदा स्वधर्मसंरक्षक ग्रंथमालेचे प्रकाशक आले होते. त्यांच्या सेवेत मन अधिक रमेल असं वाटलं तिला. तिथे गेली. जाताना तसबिरी नेल्या. तिच्या-मागून आली ती पतिभक्तिपरायण होती. तिचा पती हरिभक्तपरायण होता. त्यानं हिला हाकलली आणि दुसरी बायको मिळवली. (‘पगडी सलामत तो लुगडी पचास’) असा त्याचा उर्दू-संस्कृत मिश्रित बाणा होता. तिने त्याची बारावंदी पळविली होती, त्याचीच पूजा करायची. ती एकदा उंदराने कुरतडून खाल्ली. त्यामुळे तिने हाय खाल्ली. मिरजेच्या रुग्णालयात मी नेऊन पोहोचविली. तिथेच ती वारली. मरताना देखील आमचं नाव नाही घेतलं ह. भ. प. . . . ह. भ. प म्हणत प्राण सोडला. असो. (सोवळ्याने अश्रू पुसतो.)

लक्ष्मी : उगी उगी. मेलेलं माणूस रडले म्हणून परत कसे येणार ?

सखाराम : इथून गेलेल्या सगळ्या नुसत्या आठवणी ठेवून जातात.

(एकतारीकडे जातो. एकतारी वाजवीत गाऊ लागतो.)

अशी पाखरे येती आणि स्मृती ठेवुनि जाती... (ट्यून्)

ती गेली आणि त्यानंतर तसलं भरीत खायला मिळालं नाही...(ट्यून्)

तिच्या मंतरची गेली आणि त्यानंतर तसला फोडणीचा भात मिळाला नाही... (ट्यून्)

त्यानंतरची गेली आणि तिच्याबरोबर जीवनातली गूळपोळी गेली...(ट्यून्)

चौथीला स्वैपाक जमत नसे. पण (ट्यून्) अशी...(ट्यून्) अशी...तुमच्या भगवान श्रींच्या पवित्र शब्दात सांगायचं म्हणजे...अशी मामी पुन्हा दिसली नाही...(एकतारीवर गाऊ लागतो) हां हां निघून गेली...आता मला न मामी...(ट्यून् ट्यून्) बुवा उपाध्यांचं शोकगीत आहे हे. ह्या हाताने प्रती बांधल्या होत्या त्यांच्या कवितासंग्रहाच्या...काय मामी होती म्हणून सांगू ?

लक्ष्मी : तिचं काय झालं ?

सखाराम : तिचं काय व्हायचं ? ती पळाल्यावर माझं काय झालं विचारा...

लक्ष्मी : म्हणजे ती पळाली ?

सखाराम : पळाली नाही पळविली. पलीकडल्या गल्लीतल्या धोंडीराम बाइंडरने ! श्यालक...मात्रागमनी...वारांगनासुत... योनिआक्रमक...भगिनीभोगी...धोंडी राम बाइंडर नव्हे बाऊंडर...

लक्ष्मी : बाऊंडर ?

सखाराम : बाऊंडर म्हणजे स्त्रीलंपट. इंग्रजी-मराठी कोशाची बांधणी ह्या हाताने केली आहे. बत्तीस फार्मांचा ग्रंथ आहे. तिसऱ्या फार्माची सुरुवात बी ओ यू एन् डी ई आर पासून आहे. धोंडीराम बाऊंडर (भोपळ्यावर जोरात चापट मारतो)...दरिद्रलिंगी कुठला.

लक्ष्मी : शांत व्हा.

सखाराम : पाहिलंत, असा क्रोध येतो. थोडा वेळ समाजाला चांगलं वळण लावणारं साहित्य वाचू दे मला. जरा ते ' गिधाडांनो गरुड आले ' नाटक चा इकडे. मराठीतले वयातीत नाटक आहे हे.

लक्ष्मी : चहा करू का ?

सखाराम : आपली इच्छा. आपल्याला ज्या ज्या प्रकारच्या सेवेचा आनंद घ्यायचा असेल तो घ्या आणि आम्हाला द्या. फळीवर भुकटी आहे. फडताळात दुग्ध आहे. त्या डब्यात शर्करा आहे. भुकटी टाकल्यावर पाण्याला आनंदाच्या

चांगल्या सात आठ उकळ्या फुटू द्या—लोक त्याला कडक चहा म्हणतात. पण वास्तविक हे पाणी आणि चहा यांच्या मीलनाने आनंदाला आलेलं आधण असतं असं आमचं मत आहे. सूर्यदेव अस्ताचलावरून उतरले की आम्हाला भोजन करायची सवय आहे. तत्पूर्वी सोमपानाचा नित्य परिपाठ आहे आमचा. भोजनात सामिष आणि निरामिष असा क्षुद्र भेदभाव नाही. पण मिरची-लसूण कांदे-मसाले वगैरे तमोगुणाची वाढ करणारे पदार्थ घालायचे असतील तर परिणामाचे उत्तरदायित्व आपणाला भोगावे लागेल. अशा वेळी कृणाचं मन दुखवणं आम्हाला आवडत नाही. आम्ही व्यवसायाने ब्रांडर आहोत. तसे नेहमीच फॉर्मिंत असतो. जरा निखारा देता का ?

लक्ष्मी : निखारा ?

सखाराम : अधून मधून शिवप्रिया गंधवल्लीचं आम्ही सेवन करतो. भारतीय संस्कृतीला हे धरून आहे. आम्ही प्रत्येक गोष्ट धरताना भारतीय संस्कृतीला धरतो की नाही ते पाहातो. द्रवरुपिणी शांभवी ही धूम्ररुपिणी झाली की गंधवल्ली होते.

लक्ष्मी : म्हणजे गांजा ना ?

सखाराम : तुम्हाला काय ठाऊक ?

लक्ष्मी : माझे चार नंबरचे स्वामी ओढायचे.

सखाराम : म्हणजे—

लक्ष्मी : म्हणजे आपण ही माझ्या स्वामींची पाचवी आवृत्ती आहात. ग्रंथांचा हिशेब आपल्याला चटकन कळेल म्हणून असे बोलते हो. तशी मी जन्मजन्मांतरीची सेविका आहे. कुटल्याशा एका जन्मात मी राधा होते. मग मीरा मथुरा, मग जनाबाईसुद्धा होते, असं भगवान श्रींनी मला सांगितलंय. माझे पहिले स्वामी गेले आणि पुन्हा तशी लाथ कमरेत बसली नाही.

सखाराम : काय म्हणता—तो भो—नव्हे तो योनिजन्मा तुम्हाला लाथा घालायचा—

लक्ष्मी : भारतीय संस्कृतीत पर्तांच्या लाथांची काय कथा ? तुम्ही ' लाथांच्या झाल्या फुलांच्या गाथा ' नाटक पाहिलं नाही का ?

सखाराम : तुम्हाला नाटकाचा पोक आहे ?

लक्ष्मी : माझे दुसरे स्वामी संगीत नाटके लिहायचे. दोन वर्षे माझा जन्म

त्यांची थुंकी झेलण्यात गेला.

सखाराम : त्यांना कां सोडलंत ?

लक्ष्मी : तीन तीन पतीव्रता त्यांना परवडेनात. दोन संभाळता संभाळता त्यांच्या तोंडात रंगीत फेस घायचा. मीच त्यांचा भार हलका केला. 'पतीला संकटात हात द्यावा म्हणतात, पण तू माझा हात सोडून मला हात दिलास.' ही त्यांच्या तोंडची मी ऐकलेली शेवटची कोटी.

सखाराम : आणि त्यानंतर तू इथे आलीस ?

लक्ष्मी : आहाहा ! तुमच्या तोंडचा आईसाहेब हा शब्द एकदाचा गेला हे पाहून मला वरं वाटलं. त्यानंतर मी एका कविवराची काही काळ वधू होते. विचारा !

सखाराम : काय झालं हो—

लक्ष्मी : मला पाहून 'सावळा वर वरा गौर वधूला' हे गाणं म्हणायचा.

सखाराम : त्यात विचारा काय ?

लक्ष्मी : चांगला होता हो. लग्नामुंजीची, संक्रांतीची, पुढाऱ्यांच्या स्वागताची, कुठे लढाई आली, तर 'पुढे चला पुढे चला'ची गाणी लिहायचा. सरकारातून नेमणूक झाली, नाटकातलं अश्लील हुडकायला... त्याचाच कावीळ झाली की हो त्याला. रोजचं वर्तमानपत्र वाचताना देखील अश्लील अश्लील म्हणून ओरडायला लागला—मला बुरख्यात घातलं, घरातल्या कुत्र्याला देखील तुमान घालून न्यायचा... कोंबड्यांना झबली चढवली पाहिजेत म्हणायचा—घोडागाडीला कुणीतरी 'टांगा' म्हणाले, त्याच्यावर अश्लील बोलतो म्हणून धावला. शेवटी एका कॉलेजातल्या पोरीकडून मार देखील खाल्ला.

सखाराम : कां ?

लक्ष्मी : अहो टेप घेऊन धावायचा पोरींच्या मागून—त्यांच्या झग्याची लांबी मोजायला ...

सखाराम : आमच्या सातव्या सेविकेचं असंच झालं होतं—

लक्ष्मी : म्हणजे ती टेप घेऊन धावायची, का मिनी फ्रॉक घालायची—

सखाराम : छे हो ! तिला पातिव्रत्याची कावीळ झाली होती. पतीची पूजा हाच स्त्रियांचा धर्म हे तिच्या मनाने घेतलं. विचारी ! परित्यक्ता म्हणून आश्रय दिला—दुसऱ्या दिवशी कळलं नवऱ्यानं का टाकली ते—

लक्ष्मी : कां ?

सखाराम : काय सांगू ! अहो, इथे आली आणि माझाही पतिदेव केला. सकाळी तासभर माझी धू-पूस ! चांगलं चहाचं दूध-दुधाचं स्नान म्हणून माझ्या डोक्यावर लोटी उलट्टी केली. मग माझी पूजा, मग आरती. मला पाटावर बसवून अखंड गणपती स्तोत्र वाचलं. मला दुर्वांच्या जुड्या वाहिल्यावर जुडी-गणिक कविता—

केशरमिश्रित मोतिचूर तू, मी साधी रेवडी
वाहते ही दुर्वांची जुडी ॥
मराठियेचा मत्त मयुर तू, मी देशी कोंबडी
वाहते ही दुर्वांची जुडी ॥

असे एकवीस डी ला डी जुळवून दिवसभर कवितेचं डीडीटी मारून मला धूत होती. दुसऱ्या दिवशी मीच पळालो. अहो पाचव्या दिवशी नदीत विसर्जनाला निघाली असती तर काय घ्या ?— बरं, ते असो. चूल पेटवायचं बघताना ?

लक्ष्मी : मला शनवास्वा उपास असतो.

सखाराम : मला नसतो. पण आपण विश्रांती घ्या. दाऊदकडे मिळेल काही तरी खायला-दाऊदभाई S S

लक्ष्मी : दाऊद कोण ?

सखाराम : माझा मित्र आहे. इस्लामधर्मीय आहे-इस्लाम म्हणजे शांती —

दाऊद : (नाटककाराच्या सोयीने प्रवेश करणाऱ्या पात्रासारखा नेमका टपकतो. आणि तसाच पूर्वीचे वाक्य बोलणाऱ्याचा शेवटला शब्द पकडून) शांतीची आठवण अजून बुजली नाही वाटतं-ओ S ! माफ करना. क्यूं सखारामदादा, नया पंछी ?

सखाराम : दाऊदभाई असं असभ्य बोलू नये-जाहीर निषेध का करून घ्यायचाय परमपवित्र नट्यांच्याकडून ?

दाऊद : माफ करना-खाना हुवा ?

सखाराम : नाही. यांचा आज उपास आहे. मीच येणार होतो तुझ्याकडे—

दाऊद : माइयाकडे क्या है आज ! कल जुव्वेमे खिसा उलटा हो गया —

लक्ष्मी : कशात ?

सखाराम : धर्मराजासारखा चूतप्रिय आहे हा माझा बंधू—

दाऊद : मीच तुझ्याकडे काही मिळतं की क्या ते देखनेकू आया था. गल्लीवाली पोरे म्हणाली बाईंडरकाकाने नवी बाई गठवली—

सखाराम : हे नवसाहित्य वाचून नव्या पिढीची भाषा साफ बिघडलीय. अशाने स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण किती दूषित होत चाललाय नाही दाऊदमिया—

दाऊद : दुनिया फार वेकार होत चाललीय.

सखाराम : तुझं कसं काय ?

दाऊद : कुठे काय ! मेरी जान, मेरे कलेजेका टुकडा, मेरी मेहबुबा चमेली पळाली—

सखाराम : उर्दू साहित्याचा दांडगा व्यासंग आहे ह्यांचा—

दाऊद : शेर सुनावूं ?

सखाराम : आत्ता नको—देवाचं नाव घेऊ या—तहानभूक हरपते.

दाऊद : आपल्या अल्लामियात ही ताकद नाही. नमाज पढता पढता भूक लागते आपल्याला—हम चले—

सखाराम : किधरकू ?

दाऊद : मशिदीत. नमाजाला नाही—खैरातमे मोफत डबल रोटी मिळेल—आणू ?

लक्ष्मी : ह्याच्या हातची कशी चालेल ?

सखाराम : आपण सगळी ईश्वराची लेकरं ! आणू दे त्याला रोटी. तोपर्यंत मी सोवळं सोडून ओवळं नेसतो. (लक्ष्मी डोळे मिटते) डोळे मिटायची गरज नाही. सोवळ्यात काही अश्लील नसतं—

लक्ष्मी : अहो मला शोष येतेय म्हणून डोळे मिटले.

सखाराम : शोषा. मी भजन म्हणतो.

लक्ष्मी : कुठे शोषू ?

सखाराम : कुठेही शोषा. मी डोळे मिटून भजन म्हणेन. नाही तर थांबा, ह्या भारतीय संस्कृतीला पोषक, सोज्ज्वळ, चारित्र्यशील पुस्तकांच्या गड्यांचा आडोसा करतो, त्याच्याआड शोषा.

लक्ष्मी : त्यापेक्षा तुम्ही डोळे मिटून भजन म्हणा. (आडवी होते)

सखाराम : (गच्च डोळे मिटून) पराविया नार रखुमाईसमान—

लक्ष्मी : अहो दुसरं काहीतरी म्हणा ना—

सखाराम : काय म्हणू—

लक्ष्मी : गुलजार नार न्यारी मधुत्राला म्हणा—

सखाराम : मला नाही हो येत ते गाणे—

(तेवढ्यात, खिडकीतून एक बाळ डोकावते)

एक बाळ : मी म्हणू ? मला आता पुढची ओळ सुद्धा येते—आमच्या आईनं शिकवली.

(रंगमंचावर एकदम अंधार होतो. सखारामाच्या डोळ्यांपुढे झालेल्या अंधाराचे प्रतीक आहे. त्यामुळे हा अंधार अश्लील नाही. तरी आमचा निषेध करू नये, अशी समस्त परमप्रवित्र नाट्यचंद्रिका, सौंदर्याच्या तोफा-बंदुका वगैरेंना लेखकाची नम्र विनंती आहे. इतरांच्या निषेधाचं आपल्याला फारसे वाटत नाही, पण परमसूत्र्य नटीनातादेवींच्या निषेधाला आपण जाम टरकतो. असो. त्या अंधारात—)

लक्ष्मी : अहो म्हणा ना—

सखाराम : काय म्हणू—

लक्ष्मी : गुलजार नार न्यारी मधुत्राला—

(हे सरकारात पास झालेले गाणे आहे ह्याची निषेधकांनी नोंद घ्यावी.)

सखाराम : खरंच येत नाही मला—(ट्यूंयू)

लक्ष्मी : मग त्या गल्लीतल्या पोराकडून शिकत कां नाही ?

सखाराम : उद्या शिकेन (ट्यूंयू)

लक्ष्मी : आधी ते एकतारीवरच ट्यूंयू ट्यूंयू थांबवा—

सखाराम : आणि काय करू ?

लक्ष्मी : हसा—

सखाराम : (रडकुंडीच्या मुरात) काय ?

लक्ष्मी : हसा.

सखाराम : पण मी विनोदी साहित्य वाचीत नाही—हसणार कसा ?

लक्ष्मी : मग रडा.

सखाराम : मी फक्त कौटुंबिक जिव्हाळ्याची नाटकं बघताना रडतो.

लक्ष्मी : मग मरा. त्यापेक्षा भगवान श्रींच्या आश्रमात गेले असते तर समाधी तरी जमवता आली असती—

सखाराम : मी पोचवू ?

लक्ष्मी : कुठे ?

सखाराम : आश्रमात—

लक्ष्मी : थूत् तुमची. मला वाटलं समाधीकडे. अहो, तुम्हाला गांजा चढत नाही का हो ?

सखाराम : मला ठाऊक नाही. मी कधी गांजा ओढला नाही.

लक्ष्मी : मग मघाशी चिलमीत काय घातलं ?

सखाराम : तुळशीची पानं !

लक्ष्मी : म्हणजे गांजाची चिलीम आणि पानं तुळशीची. वा ! म्हणजे वरून तमाशा न् आतून कीर्तन असं दिसतंय तुमचं—मी तर ऐकलं होतं की तुम्ही कसलेसे पिसाट आहात म्हणून.

सखाराम : दिवा लावू ?

लक्ष्मी : कां ?

सखाराम : अहो लोकांचे माझ्याविषयी भलते गैरसमज झाले आहेत हो— (दिव्याचे बटन ओढतो. रंगमंचावर भगभगीत प्रकाश. ग्रंथांच्या गळ्यामागे लक्ष्मी झोपली आहे. प्रेक्षकांची दारुण निराशा होणार हे आम्ही जाणून आहो. पण प्रेक्षकांपेक्षा भारतीय संस्कृती महत्त्वाची) एका पवित्र ब्रह्म कुळात माझा जन्म झाला.

लक्ष्मी : मला झोप येतेय—

सखाराम : तुम्ही झोपा—एका पवित्र...

लक्ष्मी : अहो दिवा मालवा. (आपणच दिवा मालवते.)

सखाराम : अशानं गैरसमज वाढतात मामी—

लक्ष्मी : मला लक्ष्मी म्हणा—

सखाराम : थांब लक्ष्मी दिवा लावतो. (दिवा लावतो. पुन्हा प्रेक्षकांत निराशा) तर पवित्र संस्कारात मी वाढलो. वडील वारले ते मागे चार पंचे, डझनभर जानवी जोड इत्यादी भरपूर पावित्र्य मागे ठेवून.

लक्ष्मी : घुरं घुरं ...

सखाराम : झोपली वाटतं—सुरुवातीला माधुकरी मागत असे. अगदी लंगोटी नेसून. ह्या असल्या गणवेशाच्या सक्तीमुळे व्यवसायाला वयोमर्यादेची भलती अट पडते. असो. मग आलेपाक, उदवत्या, उटणी, पंचांगे इत्यादी ब्राह्मण कुळाला शोभणारे व्यवसाय केले. पहिल्यापासून देवळात झोपत आलो.

(इथे ग्रामीणबंधूनी हसू नये अशी नम्र विनंती आहे—लेखक)

पुढे एका छापखान्यात हरकाम्याची नोकरी मिळाली.

लक्ष्मी : अहो हसा ना—

सखाराम : ही झोपेत बडबडते आहे. पण खिडकीमागून चोरून ऐकणाऱ्या बालकांचा किती गैरसमज होईल सांगा वरं. असो. पुढे बाइंडिंग शिकलो. तेव्हापासून सखाराम बाइंडर हे नाव पडलं. धंदा बरा चालला होता. पवित्र संस्कारा-मुळे फक्त पवित्र पुस्तकांचे बाइंडिंगच करित आलो. कुंडलीत मंगळ. आंतर्जातीय विवाहालासुद्धा तयार होतो. पण कपाळी मुंडावळी नव्हती. खाणावळीही बदलून पाहिल्या. शेवटी हिऱ्या करून पहिली जाहिरात दिली. आणि छापखान्यातल्या कंपाझिटरने ह्या बाइंडरचा काटा काढला आणि मजकुरात आगाऊपणा केला. स्वयंपाकाची बाई ठेवणे आहे, त्यातला पहिला शब्द गाळला. कोणच्याशा 'वधू पाहिजे'च्या जाहिरातीत स्वयंपाकासाठी वधू पाहिजे असे म्याटर घातलं आणि आमच्या जाहिरातीत अनुरूप बाई ठेवणे आहे असं छापलं ! इथून गैरसमजाला सुरुवात. लोकांचा झाला ठीक आहे. बायांचाही व्हावा ? आपल्या तोंडून कधी एक वाकडा शब्द नाही गेला—पहिली आली—तिला एकदा वरणात मीठ कमी झालं म्हटल्याचं निमित्त—गावभर मी आंगावर हात टाकला म्हणून सांगत गेली. तिसऱ्या दिवशी नवी बाई हजर—जी येते ती इंद्राच्या दरबारातून तपोभंगावर नेमणूक झाल्याच्या थाटात. हात जोडून सांगत होतो—दोन वेळचं अन्न आणि दोन वेळचा चहा याहून काही अपेक्षा नाही मैया—पण छे ! आपण तसले आहो असा एकदा बोभाटा झाला की—दाही दिशांनी तपोभंगाला हे सैन्य उतरतं—भारतीय संस्कृती रसातळाला चालली आहे—इंद्राविद्रांचे ठीक आहे. ते अमृत पितात—आम्ही चहा पिणार भुकटीचा आणि वर हा लौकिक. (एकतारी वाजवतो) सारखा तपोभंगच होत गेला—

लक्ष्मी : अहो हसा ना—

सखाराम : हसतो बाई हसतो.

(हसायला लागतो. हसता हसता दिवा मालवतो. अंधारात पडदा पडतो. आता प्रेक्षक कान टवकारून बसतील हे आम्हाला ठाऊक आहे. पण त्यांना फक्त पडदा पडल्याची घंटा ऐकू येईल. प्रेक्षकांची निराशा हेच आमचे सांस्कृतिक समाधान.)

अंक दुसरा

(सखारामाचेच घर. सखाराम एकतारी वाजवतोय. दाऊदच्या हातात चिलीम—)

दाऊद : लो ! दम मारो दम —

सखाराम : शू : शू :

दाऊद : क्या हुवा ? अरे ये तुम्हारा तुळशीका पानवाला मामला नही है— असली माल है.

सखाराम : नको.

दाऊद : क्या हुआ ?

सखाराम : कर्म हुवा ? दाऊद भय्या अरे सोड ही व्यसनं. अशानं संस्कृतीचा सत्यानाश होतो —

दाऊद : आखिरवाला पंछी जोरदार चोच मारून गेला तुझ्या कलिजाला—

सखाराम : तुला नुसता कलिजा दिसतो...माणसाची प्राथमिक भूक महत्वाची...असला मटणाचा रस्सा यापूर्वीच्या एका तरी बाईला जमला होता ?

दाऊद : मग घालवलीस कां तिला ?

सखाराम : मी कशाला घालवीन ? तिच्यासाठी गुलजार नार न्यारी म्हणायला शिकलो. रोज नेऊन समाधीसाठी आश्रमात सोडायची—आम्ही रस्त्यात—घरी आली की जाम घोरायची—तरी बोललो नाही. कौटुंबिक जिव्हाळ्याची नाटकं दाखवा—दाखवली. थेटरात सगळ्या शब्दांचे अर्थ विचारायची—मदनशर म्हणजे काय ? वक्षावरचे गेंद गुलाबी म्हणजे काय ? कुचभल्ली म्हणजे काय ? तिला शंभरदा सांगितलं, संस्कृत शब्दांचे मराठी अर्थ मोठ्याने सांगता येत नाहीत—तर कां ? हा प्रश्न. हा सगळा छळ केवळ मटणाच्या रस्त्यासाठी सहन केला. तरी मी तिला ब्रजावीत होतो, तामसी आहार तिच्या दृष्टीने धोक्याचा. पण नाही.

अरे आख्ख्या 'पत्नी ही देवता'च्या बांधणीची कमाई आठ दिवसांच्या पुलाव कोंबडीवर उडाली. तरी बरं, कर्णाचा अॅडव्हान्स, ज्ञानेश्वर माऊलीच्या रेशमी बांधणीचा अॅडव्हान्स-साध्वी द्रौपदीचा अॅडव्हान्स महिन्याभरात खतम्-शेवटी मग साडीचोळी देऊन आपल्या हातानी पाठवणी केली.

दाऊद : अफसोस !

सखाराम : अशी पांखरे येतीऽऽ (एकतारी वाजवतो)

दाऊद : यह सच है-आजायगी कोई...

पहिले बाळ : बाईंडर काका-आली ऽ ऽ

सखाराम : कोण ?

दुसरे बाळ : मधुबाला —

चंपा : मधुबाला तुझी आई मेल्या —

दुसरे बाळ : कांची रे कांची ऽ ऽ—

दाऊद : चल बे—(बाळे पळतात)

चंपा : सखाराम बाईंडर कोण आहेत ?

सखाराम : मी !

चंपा : तुम्ही ? खरं म्हनता का काय ?

सखाराम : माते तुला काय हवंय—क्षमा करा. हल्ली कर्णाचं बाईंडिंग चाललंय—

चंपा : म्हणजे ते-ते सखाराम बाईंडर तुम्ही ?

सखाराम : आर्यकन्ये तोच मी.

चंपा : तुमी वी नाटकात व्हता का ?

सखाराम : मी ? छे छे !

चंपा : मग डायलाक्सारखं कशाला बोलताय ? आमच्या नाटकात असला डायलाक् होता. आर्यकण्णे मदनशरणे मी व्याकूळ झालो आहे-मग माझा डायलाक्. आर्यपुत्रा ही चंदणाची चोळी माझे आंगांग जाळीत आहे.

दाऊद : मार डाला !

चंपा : ए, जवान संभालके बोलना मेरे साथ. पतिवर्तेच्या पदरात जगाला जाळून टाकनारी विदुलथा आसते !—काहो सकाराम वळकत नाय का माला—

सखाराम : क्षमा करा.

चंपा : तुमी रोजची पेपर तरी वाचता का ?—निदान मटक्याची शुभराशी बघायला—कधी फोटू पाह्यला नाय का माजा ?

दाऊद : अरे हां ! हमने बळख्या. तुम तो चंपा चनेकर.

चंपा : आख्या भारतातली मारलिन मनरू !

दाऊद : हां तुम्हारा फोटू हंमेशा आता है पेपरमे. मगर अब तुमने कपडा पेहेना है इसलिये झटसे बळख्या नही—

चंपा : आश्लीलपना मत करो. माला आश्लीलपनाचा लय राग हाय सांगते. सयी करून पेप्रात निषेद क्येलाय म्या भल्याभल्यांचा.

सखाराम : शांत व्हा.

चंपा : तुम्हारा नाम क्या रे.

दाऊद : दाऊद.

चंपा : धंदा क्या करता है ?

दाऊद : कुछ अच्छा लाईन नही मिल्या अभी तक...

चंपा : मटकेका धंदा नही करता ?

दाऊद : ओभी लाइन करके देखता है कभी कभी...

चंपा : गरम कोका कोलेका ?

सखाराम : आपण काय घेणार ?

चंपा : सकाळच्या पारो नाय घेत कधी— च्या टाका—

सखाराम : आपण इथे कशा आलात—

चंपा : ह्याच्या आधीच्या जशा आल्या तस्या ! (तालात पाय हापटते)

दाऊद : फ्यूड ! (शीळ घालतो)

चंपा : ए—तमाशातली वाटली काय तुला. महासती मंडोदरीतला फोटू पाह्यला नाहीस का माजा ? पातिवर्त्याचा पवित्र संदेश देणारे कौटुंबिक जिव्हाळ्याचे पौराणिक नाटक व्हतं त्ये—मी तसली वयात आलेल्यातली न्हवं—

दाऊद : बाय तुमी सकाळी खरंच घ्येत न्हाई का ?

चंपा : मूड खराब आसला तर घ्येते कवा कवा—ओ सकाराम का तुकाराम, च्याचं काय झालं ?

सखाराम : भुकटी संपली. तुळशीच्या पानाचा काढा करू—

चंपा : काय माळकरी हायेस का ? यकतारीबी दिसतीया—अरं घेवा—कसल्या

घरात येऊन पडले मी—

सखाराम : बाई धीर सोडू नका-दाऊद, हाटेलवाल्याकडून दोन शिंगल च्या मागव—

चंपा : आन पान सांग-तुकडा सुपारी-एकवीस लंबर.

दाऊद : बटर लावू ?

चंपा : भारताच्या मारलिन् मनरूला बटर खायला घालतूस-टोस लाव.

(दाऊद पळतो) चिकना हाय—

सखाराम : काय ?

चंपा : काय नाय-हितं सैपाक कोन करतं ?

सखाराम : आपल्यालाच करावा लागेल.

चंपा : चूलच फुकायची तर माजा पयला न्हवरा काय वाईट व्हता.

सखाराम : आपलं लग्न झालंय ?

चंपा : मी काय मुरळी वाटली काय तुला, का तू वाध्या आहेस ?

सखाराम : चंपाताई, वाध्यामुरळी ही भारतीय लोकसंस्कृतीची लेणी आहेत—
सारं जीवन देवाला समर्पित करणाऱ्या त्या देवतांना माझं वन्दन असो.

चंपा : तुम्ही काय बायांना नुसतं वंदणच करता काय सखारामबुवा—

सखाराम : देवता म्हटले की प्रथम वन्दन—

चंपा : आणि मग काय तिचं चंदण ?

सखाराम : ते असो. आपले पतिदेव काय करतात—

चंपा : आमचे पतिदेव तुरुंगात जाऊन बसल्यात—

सखाराम : म्हणजे राजकारणात आहेत का—

चंपा : गजकरनात हाइत. चांगली माज्यासारकी लग्नाची बायकू असताना श्यान खायला गेला—आन् बसला जाऊन ज्येलात—

सखाराम : समाजाच्या या अधोगतीला हे नवीन साहित्य जबाबदार आहे. तो घोंडीराम बाइंड करतो तसलं साहित्य-अश्लील-तुमचे यजमान असलं काही-तरी वाचून विघडले असणार.

चंपा : बुकं ? मटक्याची शुभराशीवी मी वाचून दावायची त्येला-आंगठे छाप म्येला—

सखाराम : मग कशाने विघडला ?

चंपा : तुम्ही कशाने विघडला —

सखाराम : मी !..ही माळ बघा—ती एकतारी—

चंपा : मग इतक्या बाया ठेवल्या तुम्ही—

सखाराम : चंपाताई, माझी भूक प्राथमिक आहे—अन्नब्रह्माची—

चंपा : असले डायलाक्वाले लय पाह्यले मी—सती जानकीमाताजीच्या आथरचे डायलाक् आयकून माला वाटलं मानूस मला असेल—पर पक्का बारा —

सखाराम : थांबा—

चंपा : काय झालं ?

सखाराम : बारा ह्या आकड्याची मला फार भीती वाटते. भारतीय संस्कृती बुडवणारा आकडा आहे हा—

चंपा : आता ! बाराचं काय घोडं मारलं तुमचं ? त्यो सती जानकीमाताचा आथर खरं सांगते पक्का बारा.....

सखाराम : थांबा—

चंपा : का थांबा ? त्येच्या त्वांडावर सांगितलं म्या-काय आश्लीलपना करायचा असला तर तुझ्या हिराइणशी कर—

सखाराम : म्हणजे जानकीमातेची भूमिका करणाऱ्या अभिनेत्रीशी—राम राम !

चंपा : अभिनेत्री ? पक्की छत्री हाय ती-तीबी न् त्योबी-पक्की बारा—
(सखाराम कानात बोट घालतो) गावचं पानी प्यालेली.

सखाराम : ठीक आहे—हे वाक्य सुटेल.

चंपा : कशातून सुटेल—

सखाराम : नाटक-तमाशा-रास-कविता-मेळा—पूर्व परीक्षण मंडळाच्या कात्रीतून ! हा दाऊद कसा नाही आला ?

(हा अमुक कसा वरं नाही आला ? ह्या वाक्यानंतर त्या अमुकाने प्रवेश केलाच पाहिजे ह्या नाट्यपरंपरेला धरून दाऊद येतो.)

दाऊद : सखाराम—आफत !

सखाराम : काय झालं मित्रा ? तुझी मुद्रा म्लान का अशी—

दाऊद : मुद्राको मारो गोली—वहा देखो कोन आयी (लक्ष्मी येते)

सखाराम : आईसाहेब परत आलात ?

चंपा : ही आई का तुमची ?

लक्ष्मी : आन् तू काय ह्यांची आजी ?

दाऊद : मै चल्या.

चंपा : ए चिकन्या-च्या कुठे हाय ?

दाऊद : लाता है-लाता है.

चंपा : ही कोण ?

लक्ष्मी : ही कोण ?

सखाराम : खरा प्रश्न आहे मी कोण !! को ऽ हम् !

दाऊद : मै चल्या.

चंपा : ठेरो रे. कुठं व्हातोस ?

दाऊद : सामने. वो पत्रेवाला रूम है ना वह आपुनका है—

चंपा : च्या पिऊन जा—

दाऊद : नय् नय्-धंदेका टाइम है—

सखाराम : आईसाहेब आपण परत कां आलात ?

चंपा : बरं झालं तुमची आय् आली-चूल फुकायला पायजे व्हती कुणीतरी—

दाऊद : ओ चंपा—

चंपा : बोला भाऊजी—

दाऊद : शामकू मिलेंगे—

चंपा : ए—हे घे आपले आठ आने लाव. स-का-रा-म- बा-इं-ड-र. अष्टीवर लाव. अष्टी लय लक्की-आमचं सती मंडोदरी नाटक व्हतं-म्या म्हनलं-सा अक्षराच्या नाटकात आपन नाय काम करनार-मग आमच्या पोईसरानं महासती मंडोदरी क्येलं-जाम चाललं.

लक्ष्मी : मग इथे कशाला आलीस ?

चंपा : का ? तुझ्या बाचं घर हाय का ?

दाऊद : मै चल्या. (पळतो)

सखाराम : भगिनींनो भांडू नका. तुमचे जे काही मतभेद असतील ते सभ्य शब्दानं व्यक्त करा.

लक्ष्मी }
चंपा } (एकदम) तू गप्प बस !

चंपा : लग्नाच्या नवऱ्याला जोड्यांनं हानलंय म्या-

लक्ष्मी : मी सुद्धा.

सखाराम : भगिनीनो हे शौर्यं राष्ट्रान्या उद्धाराला वापरा. अटकेपार झेंडे लावणाऱ्या पूर्वजांचं स्मरण करा. तुम्ही मला भाऊ मानून कां राहात नाही ?

चंपा : दोघी ?

सखाराम : द्वी भगिनी प्रतिबंधक कायदा नाही आहे. लक्ष्मी, तू माझी आक्का हो. चंपा, तू माझी ताई हो.

लक्ष्मी : कुणाला तरी खरं वाटेल का हे ?

सखाराम : संस्कृतीचा संबंध खऱ्याशी नसून बऱ्याशी असतो आक्का.

चंपा : म्हंजी चांगलीशी दिसली की आधी मारायचा धक्का न् आंगाशी आलं की ' कसं काय आक्का. '

सखाराम : चंपाताई, संस्कृतीची किती सुंदर व्याख्या केलीस—आता एखादी भाऊरायाची ओवी म्हण बघू—म्हणजे सगळं कसं सोज्ज्वळ सात्त्विक कौटुंबिक होऊन जाईल.

चंपा : द्रौपदीशी बंधू शोभे नारायण म्हणू—

सखाराम : म्हण—

चंपा : पन काय हो सखाराम ह्ये आपन असंच राह्यचं—

सखाराम : कसं राह्यचं ते सोयीनं ठरवू—कसं दिसायचं ते महत्त्वाचं. संस्कृती म्हणजे असं असं असणं नव्हे. असं असं दिसणं—पुस्तकाला कसं कापडी बाइंडिंग असतं—कागदी बाइंडिंग असतं तसं माणसाला मॉरल बाइंडिंग असतं !

चंपा : त्याचा बायंडर कोन ?

सखाराम : ज्यांना कधी आपल्यासारखं झोपडपट्टीत राहावं लागत नाही—ज्यांच्या बायकांना साड्या बदलायला निराळ्या खोल्या असतात—ज्यांच्या बायकांना पाण्याचा हंडा भरायला हिकडून हाकललं की तिकडे न् तिकडून हाकललं की हिकडे धावावं लागत नाही—ज्यांच्या प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च—सगळ्या गरजा भागतात—ज्यांना रोज शंभर शंभर रुपयांची विलायती परवडते—जे आक्का लावत नाहीत, बोडा लावतात—

लक्ष्मी : म्हणजे पैशेवाले—

सखाराम : थू ! पैशेवाले नाही म्हणायचं—मॉरल बायंडर !

चंपा : मारो गोली—

सखाराम : चंपाताई—आपण गोळ्या खाणारे—मारणारे ते. आपला आवाज बंद करणारे ते. आपली भाषा त्यांना सोसत नाही. आपली गटारं त्यांना पाहावत नाहीत ना, तशी. चंपाताई तुझी भाषा सुधारली पाहिजे—तरच संस्कृती टिकते. संस्कृतीला खरं बोललेलं खपत नाही, समजलं. संस्कृती म्हणजे—वरून कीर्तन आणि आतून तमाशा—तेव्हा बायांनो, यावरून काय समजायचं ते समजा आणि इथं खुशाल राहा. दोघीच आहात तोपर्यंत ताईताई—भाऊभाऊ करीत राहू—

चंपा : पन मग बाकीच्या सटव्यांना कळलं तर—मग सगळ्याजणी जमतील ना—फुक्काटचं गिळायला—

सखाराम : मग सोन्याहून पिवळं ! त्याचीही आपल्या संस्कृतीत सोय आहे—भगिनींची संख्या वाढणार ही खात्री पटू दे—सखाराम बाइंडरचा भगवान श्री सखाराम होईल, चिंता करू नका.

चहावाला पोऱ्या : बायंडर सेठ चाय—

सखाराम : वेळेवर आलास.

पोऱ्या : आयला दो पंछी ?

चंपा : ए मेल्या ! तुला काय आयभयनी न्हाईत का ?

पोऱ्या : नाहीत ! आयबहीण असती तर माझ्याच घरात आरामसे मीच चाय पीत बसलो नसतो का ?

सखाराम : बाळ—असं बोलू नये—जा. थोड्या वेळाने कपबशा घेऊन जा. हं—चंपाताई घ्या चहा. लक्ष्मीआक्का तुम्हीही घ्या—मी थोडा वेळ एकतारी वाजवतो (पोऱ्या जातो).

एकबाई : सखाराम बाइंडर इथेच राहातात का ?

चंपा : कोन तू—

लक्ष्मी : असं काय बरं चंपाताई—या बाई—महाराज ध्यानस्थ बसले आहेत. (उगीच नाही ! दहा आश्रमांचा अनुभव असलेली साधिका आहे ही !)

सखाराम : ये, गोपिके ये... (चंपाला) राधिके, मी म्हणालो नव्हतो तुला—यमुनातीरीच्या माझ्या साऱ्या गोपिकांना जन्मजन्मांतरीची खूण पटून हळूहळू साऱ्याजणी माझ्या दर्शनाला आल्याखेरीज राहणार नाहीत म्हणून ?

(चंपा चहा ओतून बशी त्याच्या तोंडाला लावीत)

चंपा : म्हाराज-दाशीची शेवा गोड माणूण घ्यावी—

(लक्ष्मी त्याचे पाय चुरू लागते.)

सखाराम : लक्ष्मी, युगामागून युगे लोटली तरी ह्या विष्णूचे पाय चुरण्याची तुझी सवय जात नाही—(नवी बाई पाय चुरू लागते) गोपिके—यमुनाकाठी रास खेळून दमल्यावर, एका पायाने अंमळ अधू असणाऱ्या ह्या बाळकृष्णाचे पाय तू असेच चुरत होतीस...

(शेवटी सगळीं पात्रे जमलीच पाहिजेत ह्या नियमाला धरून दाऊद येतो.)
ये-ये, पेन्ना येऽऽ—

दाऊद : क्या बात है—सखाराम भैया, क्या लाइन् मिला तुमको—अल्लामिया देता है तो ऐसा छप्पर फाडके देता है—

सखाराम : पेन्ना ... म्हणून म्हणतो ... मला शरण जा ... अर्जुनाला मी सांगितलं होतं—मामेकम् शरणम् ब्रज ... तेच तुलाही सांगतोय ...

(बाहेर पोरे ' सखा रामा सखा कृष्णा, सख्या हरे, हरे . कृष्णा ... ' गाऊ लागतात. भगवान श्री सखारामाचे नवे सोज्ज्वळ आयुष्य सुरू होते. आता इथून पुढे सगळे कसे पवित्र पवित्र. उगीचच निषेध ओढवून घेणे नाही. बंदी नाही. म्हणजे म्हटलं तर काही नाही आणि न म्हणता सगळं काही आहे.)

20

एका रविवारची कहाणी

(पडद्यामागून प्रेक्षकाना उद्देशून —)

“ आटपाट नगर होतं. नाव—नाव मुंबई नंबर चार ! तिथे एक बापूसाहेब नामे सच्छील ब्राह्मण राहात होता. घरजावई होता विचारा. ब्राह्मणाची इच्छा काय ? रविवारी सकाळी थोडा वेळ पेटी वाजवावी. साता सुरांना एकदा आंजारावं, गोंजारावं. पण त्याची ही इच्छा काही सफळ संप्रुण होईना. ब्राह्मणीस म्हणे, ‘अगे मजला फुंकू दे भाता.’ ब्राह्मणी म्हणे, ‘अहोऽ आंघोळ करा—’ नशिवाचा छळवाद सुटेना आणि सूर काही फुटेना. एकदा काय झालं—तेच पाहा—”

पडदा वर जातो तेव्हा बापूसाहेब हताशपणे खुर्चीवर बसला आहे. एकदा डाव्या बाजूला स्टँडवर ठेवलेल्या टेलिफोनकडे पाहातो, एकदा उजव्या बाजूला पेटीकडे. काही वेळाने खुर्चीवरून उठतो आणि सरळ प्रेक्षकाना उद्देशून बोलू लागतो—

बापू : लहानपणी माझी आजी मला सातवारांची कहाणी सांगत असे. सोमवारची कहाणी, मंगळवारची कहाणी - बुधवारची कहाणी. आज मी तुम्हाला रविवारची कहाणी सांगणार आहे. हे आमचं घर ! आमचं म्हणजे, आमच्या सासऱ्यांचं. भर गिरगावात हे त्यांचं पिढीजाद घर...पलीकडे आमच्या चाळी आहेत. राजारामाच्या चाळी म्हणतात त्यांना. सर राजाराम म्हणजे आमच्या हिचे आजोबा. फार कर्तबगार माणूस ! इंग्रजांचं राज्य टिकवून धरण्यासाठी ज्यांनी अतिशय इमानाने मेहनत केली, त्यापैकी एक ! चांगल्यापैकी वकील होते. त्यांना चांदीच्या ताटातून रुपये भरून अशिल पैसे देत असत म्हणतात. पुढे ती चांदी आमच्या सासऱ्यांनी आटवली. आणि मलबारहिलचा बंगला, वाळकेश्वरच्या वाड्या आणि ते स्वतः एवढे गेल्यावर एवढा हा राहता बंगला आणि ह्या चाळी

इतकंच राहिलं. हा आमचा हॉल. हा बाहेरून आत यायचा दरवाजा. म्हणजे आतून बाहेर देखील जाता येतं. ते पलीकडे सैपाकघर, ती बेडरूम, ती स्टडी पलीकडे एक देवघर, आत दोनतीन खोल्या आहेत. प्रशस्त आहे. भाड्याचा प्रश्नच नाही. घरावांई असल्यामुळे विन भाड्याच्या वरात राहातो. हा सरसाहेबांचा पोटेंट. मिशाविशा बघा, जोर आहे ! शेजारच्या लेडी राजाराम. ते सासरे. त्या सासूबाई. लटकले आहेत आरामात भिंतीवर ! असो. त्यांच्या एकुलत्या एका मुलीचा मी नवरा. मला वक्रेत नोकरी आहे. त्या चाळीत जितकी माणसं आणि त्यांची मुलंबाळं रहातात तेवढं देखील भाडं दरमहा येत नाही. कारण सगळे भाडेकरू घराच्यासारखे रहातात. पुन्हा पिढीजाद भाडेकरू ! इथे प्रत्येक गोष्टीला परंपरा आहे. आता हे वर्तमानपत्रांचे अंक, पण रविवारी सकाळी ते वाचायला मिळणं आमच्या नशिवात नाही.

(अंगात फाटके बनियन, धोतराचा सोगा खांद्यावर, तोंडात विडी. किडकिडीत देहाचे वागळे दारात उगवतात.)

वागळे : टाइम्स झाला काहो वाचून ? अरे वा ! केसरी आहे वाटतं ! अं ! (एक एक वर्तमानपत्र-साप्ताहिक उचलून ' अंऽ ' म्हणत बगलेत मारतात.) अरे वा ! अल्जीरियाचा प्रश्न पुन्हा चिघळला का ? काय प्रकृती वगैरे ठीक आहे ना ? (जातात).

बापू : हे आप्पा वागळे. ह्यांचे वडील दादा वागळे, आजोबा बाप्पा वागळे. पिढीजाद भाडेकरू. गेल्या तीन पिढ्या आमच्या घराचा टाइम्स वाचत आल्या आहेत. काय प्रकृती वगैरे ठीक आहे ना हा प्रश्न देखील यांच्या तीन पिढ्या असाच विचारत आल्या. यालाच परंपरा म्हणतात. आमचे सासरे वारले त्यादिवशीसुद्धा त्यांनी ' काय ? प्रकृती वगैरे ठीक आहे ना ? ' हा प्रश्न त्यांच्या आडव्या देहाला विचारला होता म्हणतात.

(रामा येऊन हातातल्या फडक्याने खुर्ची झटकतो.)

हा रामा गडी ! हा म्हणजे कुठल्याही नाटकात हवाचं. शिवाय आमचा हा रामा म्हणजे अगदी बरोबर नाटकांतल्या रामासारखा. अत्यंत आगाऊ ! पण पिढीजाद ! त्यामुळे त्याला काढता येत नाही. ह्या घरात माझ्याखेरीज बाकी सगळे पिढीजाद ! त्यामुळे माझ्या मनासारखी एकही गोष्ट मला करता येत असेल तर शपथ ! आता हेच पाहा—आज रविवार ! रविवार—रविवाऽऽर ! आठ-

वड्यांतून फक्त एकदाच येणारा रविवार म्हणजे काय गोष्ट आहे हे मी आपल्याला सांगायला हवं का ? सहा दिवस बँकेत मानेवर खडा ठेवून काम केल्यानंतर एका रविवारकडे डोळे लावून बसतो मी ! मीच काय, आपण सगळेच ! आता साधी गोष्ट आहे. मला एक थोडा पेटी वाजवायचा शौक आहे ! पण पेटीवर नुसता साऽऽ लावा (पेटीचा भाता दाबून ' सा ' वाजवतो. लगेच टेलिफोन वाजतो.) हा देखील पिढीजाद ! अगदी सरसाहेबांच्या वेळेपासून ! ह्याचं न् माझं काय वैर आहे कळत नाही. हॅलो ऽऽ—काय ? टिकमलाल ! राँग नंबर. (टेलिफोन रिसीव्हर ठेवतो.) राँग नंबर ही देखील आमच्या टेलिफोनची स्पेशालिटी आहे. विशेषतः मी पेटी वाजवायला बसलेलं अजिबात आवडत नाही त्याला—त्याला, आणि आमच्या मिसेसना ! (पेटीजवळ बसतो.) आता तुम्हीच पाहा हं—एक रविवार ! जरा आठ साडेआठ पर्यंत झोपू म्हटलं तर सकाळी सहा वाजता — (टेलिफोन वाजतो.) हेच ! रामाऽऽ फोन बघ—

रामा : हालूऽऽ—कोन ! महात्मा गांधी ? शेठ, महात्मा गांधी हाइत काय इचारतो—

बापू : नाहीत. गेले म्हणावं ते ! आं ? थांब !—हलो—काय म्हणालात ? काय ? महात्मा गांधी स्विमिंगपूल ? कुठे आहे हो ? मलाही हवाय ! जरा जीव द्यायला—राँग नंबर ! !

रामा : साहेब आंगुलीला जाताव नाय !

बापू : अरे हो ! काय आंघोळ आंघोळ आंघोळ लावलय रे ? सगळे धुऊन काढायला निघाले आहेत मला !

रामा : तसा नाय—पर मी निस्ता आंत गेलां की वाय म्हनतात—सायबांना आंगुलीला जायचा सांग—आंगुलीला जायला सांग ! त्या फोनोग्राफची पिलेट नाय अडकत—थकले रे नंदलाला—दलाला—दलाला—दलाला—तस्सा ! (रेकॉर्डवर सुईची दांडी फिरते तसा हात फिरवीत म्हणतो.)

बापू : (हैराण होऊन, त्याचा हात ती दांडी उचलल्यासारखा उचलत—) जा ! (रामा कसली तरी बाजी जिंकल्यासारखा जातो.)—पाहिलंत ! अति आगाऊ ! पिढीजाद ! करता काय ? तर सांगत काय होतो, एक साधा रविवार ! विचार काय, की जरा थोडा वेळ पेटीची सेहनत करावी ! लग्न होण्यापूर्वी काय पेटी वाजवत होतो मी !—पण आता ? नुसता स्वर लावा—(स्वर लावतो.)

धोबी : (प्रवेश करीत) साहेब धोबी !

बापू : धोबी !! ह्यांनी तर ऐनवेळी येऊन घोटाळा नाही केला तर धोबी जमातीत त्याला वाळीत टाकतील ! रामाऽऽ (रामा आतून ' आलो बाऽऽय ' म्हणत येतो.) धोबी आलाय म्हणून सांग !

रामा : तां तुमीच सांगा !

बापू : कां ?

रामा : मी बोलत नाय त्याच्या संगती ! माजा एक भुशकोट ना प्यांट धुवून आन म्हनलां तर टायम् नाय म्हंतो—

बापू : रामाचं आणि धोब्याचं वैर ! अगदी पिढीजाद पौराणिक परंपरा !— जा बाईना सांग — (धोब्याला) काय बरं आहे ना ? (त्याच्याकडे निरखून पाहात) धोबी महाराज, ये नेहरूशर्ट हमारा नेहरूशर्टासारखा दिखता हय !

धोबी : आपका नही साहब. आपका नेहरूशर्ट हमको होता नही ! ढीला होता है !

बापू : ढीला होता है क्या ? म्हणजे घालून देखला कैसा होता है—नेक्स्ट टाइमको शिवेगा ना तब तुम्हारे मापका शिवेगा हां ! (लोकाना) बोलायची सोय नाहीं ! पिढीजाद धोबी—

रामा : साहेब बाय म्हनतात्—तुमी लिबून घ्या—(कपड्यांची रास आणून टाकतो)

बापू : कां ?

रामा : बायनी हाताला मेंदी लावलीय्.

बापू : मेंदी ?

रामा : हां—ती शेन् लावल्यासारी दिसते ती—

बापू : पुरे ! हं—धोबी महाराज—संगो—

धोबी : बारा साडी—दस ब्लाऊज—छे पेटीकोट—

बापू : अच्छा—अच्छा—हमारा कुछ उसमे ?

धोबी : एक बनियन् है साब !

बापू : एक बनियन ! बहुत हो गया—

धोबी : ये लिखो साब—

बापू : क्या लिखो ? ले जाव—ठेरो ठेरो—रामा जरा इकडे ये—साक्षरतेच्या

वर्गात जातोस ना रात्री—लिहून दाखव बघू.

रामा : कसला जल्ला तो साक्षरतेचा मास्तर ! तेच्या विरुद्ध अर्जी करून काढून टाकला त्याला ! ढिसमिस् !

बापू : असं—म्हणजे लिहिता यायला लागल्या बरोबर पहिला अर्ज साक्षर-तेच्या मास्तराविरुद्धच केलात ? छान ! असच करा—कल्याण होईल—

धोबी : लिखो साब्र—दस साडी—छे ब्लाउज—पाच पेटी कोट और—

बापू : एक बनियन ना ?

धोबी : नही—एक धोती है साब्र !

बापू : वा वा वा ! भारतमाता की—

रामा : जय ! (पळतो—धोत्री जातो)

बापू : पाहिलंत हे असं आहे ! एक रविवार—इच्छा काय की जरा पेटी वाजवावी. (पेटीवर तोडी रागाची सुरावट करायला लागतो. नेमक्या समेवर हातात तबला डग्गा घेऊन ' वा ' म्हणत गोवंडे मास्तर येतात.)

गोवंडे मास्तर : नमस्कार !

(गोवंडे मास्तर समोरच्या भिंतीवरच्या तसविरीना नमस्कार करतात. हे चालू असताना—)

बापू : या—! हे गोवंडेमास्तर—आमचे तबलजी. ते सरसाहेबांपासून सगळ्यांच्या तसविरीना एकदा नमस्कार करून घेतील ! दर रविवारी सार्थीला येतात ! आमचेच भाडेकरू आहेत ! तुंबलेलं भाडं वसूल करायला तबला वाजवून घेतो दर रविवारी ! म्हणजे सार्थीच्या पैशात तरी मेलं भाडं सुटेल ही गृहखात्याची कल्पना आहे. वा मास्तर—बसा—(बापूसाहेब पेटीवर ' उगिच का कान्ता ' वाजवीत आहेत. तबल्याच्या सार्थीला गोवंडेमास्तर बसले आहेत—दोघेही रंगात आले आहेत, इतक्यात फोन वाजतो) पाहा वाजला की नाही—जरा कुठे जमू देऊ नकोस ! रविवारी पोस्ट बंद ठेवतात त्या ऐवजी फोन कां नाही बंद ठेवत—आलो—हलो—कोण ? हो—हो—बोलावतो—थांबा हं—मालूSS—फोSSन.

मालू : कोणाचा आहे ?

बापू : मी मिसेस रत्नप्रभा गडकरी बोलते आहे—जरा मालतीबाईंना बोलावता का ? सॉरी हं—आपल्याला उगीचच डिस्टर्ब केलं—त्यांचा—

मालू : जरा फोन धस ना हातात—

मालू : आता ह्या वयात पेटीची मेहनत करून काय रेडिओस्टार होणार आहांत ?

बापू : ह्या वयात ? हे वाक्य चूक—गुण महत्त्वाचा—गुणाः पूजास्थानं गुणिषु नच लिंगं नच वयः (गोवंडेमास्तर कीर्तनासारखी तबल्यावर थाप मारतात) मास्तर, काय कीर्तन चाललय इथे ?

मालू : आता आवरा ! आता येतील त्या तासाभरात—

बापू : रोज रोज कसल्या ग तुझ्या मैत्रिणी—

मालू : आणि तुमचे जमतात ते फुकटे ? जरा कोणी तुमच्या पेटीला वा म्हटलं की लगेच चहा !—भाडेकरू तरी कसले मिळाले आहेत—तीन तीन महिन्यांची भाडी तुंबवतात—त्यांचं काय जातं तुमच्या पेटीला वा वा करायला ? —आणि एवढ्या मोठ्या बँकेच्या मॅनेजरला पेठ्या वाजवत बसणं शोभत नाही.

बापू : अग बँक खूप मोठी आहे कबूल—पण मी एक फडनूस ब्रँचचा मॅनेजर ! चपराशी धरून चार लोकांचा स्टाफ आमचा ! आणि काय ग—मॅनेजरनी वाजवली पेटी तर बिघडलं काय ? आम्ही काय पैशांची पेटी वाजवत बसायचं ?

मालू : वाजवा पेठ्या—आम्ही मरतोय—

बापू : हे बघ, स्वैपाकीणवाई पळाल्या त्या काही माझी पेटी ऐकून नव्हे. तुम्हा बायकांना नोकर वागवताच येत नाहीत—दिवसभर स्वैपाकघरात त्यांच्यावर पहाराच करीत बसायचं तर स्वैपाकणी हव्यात कशाला ?

मालू : आम्हाला त्या मिसेस तेंडुलकरांसारखं जमत नाही—दिवसभर घर नोकरांवर टाकायचं आणि आपण बॅडमिंटन कोर्टावर नाचायचं— (डिवचत) तुम्हाला तसली बायको पाहिजे होती हं S S

बापू : जाऊ दे हं S S (पेटी पुढे बसत) रामा नाही ना पळाला ?

मालू : तो ना ? तो आत नाचतोय की तुमच्या तालावर—

बापू : चला आमच्या कलेचं निदान त्याला तरी कौतुक आहे.

मालू : बोलायला काय जातं—पण इथं अडलं तर मदतीला येत नाही कोणी—

बापू : सांग बघू—काय मदत करू ?

मालू : कृपा करून आंबोळ करून घ्या—

बापू : अग मी आंबोळ केली तर त्यात तुला कसली मदत होणार ?

मालू : मग वाजवा पेटी— (जाते)

बापू : (लोकाना) पाहिलंत—सांगा—यात काय पेटी वाजवायची ? मास्तर, लक्ष घायचं नाही हं—

मास्तर : अहो घरोघरी हाच ठेका ! आता वहिनीसाहेब जरा एज्युकेटेड, काय ? त्यामुळे बोल जरा मुलायम—आमच्या घरी म्हणजे एकदम धातिंधाडा—धातिंधाडा— (त्या लयीत पेटी तबला सुरू होतो. बरोबर ससेवर टेलिफोन वाजतो.)

बापू : मास्तर बवा जरा— (मास्तर टेलिफोनजवळ नव्हंस होऊन जातात.)

मास्तर : हलो—तांबूळवाडकर ? —साहेब तांबूळवाडकरांना बोलवा म्हणताहेत—

बापू : (खोट्या शांतपणाने) तांबूळवाडकरांना बोलवा म्हणताहेत ? बोलावतो हां—बोलावतो म्हणावं—

मास्तर : (फोनवर) बोलावतो—

बापू : या. लटकू दे त्याला तिथे. अहो एकूण चाळीस भाडेकरू आहेत आमचे—सगळ्यांचे निरोप पोहोचवीत बसलो तर सगळा कामधंदा सोडून हेच करीत बसावं लागेल— (काही वेळ पेटी तबला. मास्तरांचे लक्ष टेलिफोनच्या खाली काढून ठेवलेल्या रिसीव्हरकडे. ठेका लडवडतो.) काय हे मास्तर ? लक्ष नाही तुमचं. ठीक आहे. असं करा—त्यांना म्हणाव, तांबूळवाडकरांच्या खोलीला कुलूप आहे—सांगा तुम्ही—

मास्तर : (अधिकच नव्हंस होऊन टेलिफोनकडे धाबुरत धाबुरत जात) तांबूळवाडकरांना कुलूप—

बापू : मास्तर ! तांबूळवाडकराला कसलं कुलूप लावताय ? त्यांच्या खोलीला—

मास्तर : हो हो ! खोलीला कुलूप ! (रिसीव्हर ठेवून सुटकेचा निश्वास टाकतो.)

बापू : काय हे मास्तर ! एवढे तबलजी म्हणवता स्वतःला—साधी थाप नाही मारता येत ?

मास्तर : हॅ हॅ— (पेटी तबला सुरू)

रामा : (हातात टावेल आणि तपेली घेऊन येतो. थोडा वेळ ऐकत उभा. माना विना डोलावतो. मग हळूच,) शेट ! बाय म्हणतात आंगुली करा—

बापू : चहा आण दोन कप.

रामा : पन् आंगुलीचा पानी तापलाय तां थंडे होऊन नाय जायल ?

बापू : आज थंड पाण्यानी आंधोळ करणार आहे मी—

रामा : मगाशी थंडे काडला तवा बंब तापवायला सांगतलाव आनि आता—

बापू : तापवून थंड केलेल्या पाण्याची आंधोळ करणार मी—जंतू मरतात, माहीत आहे ? चहा आण. (पेटी सुरू)

रामा : मास्तर हिते धातिंधाडा धातिंधाडा—

बापू : तुला काय ठाऊक रे धातिंधाडा—

रामा : आमच्या ग्यांगमदला अर्जुना नाय वाजवत तबला—

बापू : (मास्तरना) ह्याची ग्यांग !

रामा : तां धा लंबरच्या कालेमास्तरांचा रामा हाय तो—

बापू : तो तबला वाजवतो ?

रामा : मास्तरच्याच कळ्यासात जातो—

मास्तर : हात छान आहे —

बापू : कुणाचा ? काळेमास्तरांच्या रामाचा ?

रामा : आनु काय बलवून—

बापू : (एकदम) नको नको—चहा आण—

रामा : जमायचां नाय ! वाय लय गरेम झाल्यायत् !

बापू : मदत कर तिला—मास्तर ठेका कशाला थांबवता ? (पेटी सुरू)

रामा : मास्तर—धातिंधाडा—धातिंधाडा—धातिंधाडा—है शाबास—है शाबास—(फोन वाजतो)—हालू,—हां मी रामा—पाच लंबरातल्या पर्दान साय-

बांच्या बेबीबायला बलवायचा ? —आपन कोन ? ती चौकशी मला कश्याला काय ?

बरां बरां बलावतो हो — (रिसीव्हर वाजूला ठेवतो. पुन्हा पेटी ऐकायला

लागतो.) हां मास्तर धातिंधाडा—धातिंधाडा—सायबांचा पर हात काय तय्यार

हाय बाज्यावर—आमच्या धोंडू पावसकरासारा—

बापू : कोण धोंडू पावसकर ?

रामा : तो वालकेशराच्या वान्याच्या बंगल्यावर रामा नाय ?

बापू : तो पेटी वाजवतो ?

रामा : फस्किलास ! तुमच्यासारीच फाष्टम्-फाष्ट ! (रिसीव्हरकडे लक्ष जाते. तिथे जाऊन)—हालूऽऽ—तेंच्या दरवाजाला कुलूप हाय हो ! काय ? ते दिवशी

पन हांच सांगितलीलां ? कोनी ? मी ? हां. ते दिवशी पन हांच सांगितलीलां आन उद्या सुदा हांच सांगिन हो ! बायबाय ! (मोठ्या अपेक्षेने बापूसाहेबांच्याकडे पाहतो. बापूसाहेब डोळे वटारतात.)—नाय-पण शेठ करयाचा काय ? ती पर्दा-नशेटची बेबीबाय—ता तिकडना तिचा ता कायसा बोलतो—न ही बेबीबाय आपली हकडं टेलिफोन कानाला लावून निस्ती खी : खी : खी : खी : खी :—अर्दा—अर्दा कल्लाक ! जल्ली ती !—हां असलां वागनां जंटलमेन मानसाच्या घरात शोबल काय ? काय मास्तर—

मास्तर : बरोबर—

रामा : मग वाजवा तर—

(मास्तर दचकून वाजवायला लागतात—रामा तपेलीवर वाजवतो—तबल्याशी जुगुलबंदी सुरू करतो. बापूसाहेबही रंगात—पर्स हातात घेऊन मालती येते.)

मालती : अहो ! आंघोळ वगैरे होणार आहे की नाही—आणि रामा तुला किती वेळा सांगितलं रे भांडी अशी वाजवू नयेत—

रामा : पर असा तबला वाजाय लागला का चोट्यां निस्ती सुरसुरतात नाय ?

बापू : खरं आहे. जातीच्या कलावंताचं हे असं आहे.

मालू : तर—इथे जमणारे सगळे जातीचे कलावंत—फक्त मी आणि माझ्या मैत्रिणी तेवढ्या अरसिक ! तरी अजून ते कसे नाही आले ? कडवेकर—काम-तमामा—घराचा नुसता गायनक्लास करतात—(रामा हळूच पळतो.)

बापू : अग तुझ्याच चाळीतल्या दोन दोन खोल्यांचे ते पिढीजाद भाडेकरू आहेत. आता त्या एवढ्याशा जागेत त्यांना गाण्याविषयाची मेहनत कशी जमणार सांग—आपला हॉल आहे म्हणून येतात जरा आवाज मोकळा करायला. आठ-वडाभर खर्डेघाशी करतात—एखाद्या रविवारी नरडेवाशी—

मालती : तेच म्हणते ना—तुम्ही सगळे कलावंत—तुम्ही पेट्या वाजवा-गा—आम्ही बाजारात जाऊन भाजी आणायची—सामान आणायचं—सगळं मी करते—नुसती आंघोळ करा वेळेवर म्हटलं तर होत नाही—

बापू : ठीक आहे—तू जाऊन ये बाजारात—इथे आंघोळ विंधोळ सगळं काही झालेलं असेल—मास्तर उठा—हॉल झाडून घेऊ या—

मालती : रामा—हा रामा कुठे गेला तेवढ्यात—माझी छत्री कुठे आहे—

बापू : छत्री थांब मी आणतो—(जातो)

मालती : मास्तर, आता पाहुणे येणार आहेत आमच्या घरी—

मास्तर : (कौतुकाने) हो का-वा !

मालती : (' आता उठा ' ही सूचना त्याच्या लक्षात आलेली नाही म्हणून—) बायका मंडळी यायची आहेत मास्तर—

मास्तर : अरे वा !—(वर्तमानपत्र वाचू लागतात.)

मालती : म्हणजे मी काय म्हणत होते—आता पाहुणे मंडळी येतील—

मास्तर : असं—असं—काही गाण्याबिण्याची आवड आहे का पाव्हण्यांना—

बापू : (आतून येत) ही छत्री—ही पर्स—

मालती : पर्स आहे—

बापू : (उगीचच) पण ही जरा ह्या साडीवर मॅचिंग आहे !

मालती : वाण्याच्या दुकानात जातेय मी—तिथे मॅचिंग पर्स कुणाला दाखवू ? काय ?

बापू : चुकलं ! (पर्स घेऊन आत जातो. रामा हातात कपड्यांची घडी घेऊन बाहेरून येतो)

मालती : तू कुठे गेला होतास ?

रामा : खाली जाऊन ड्रेस आनला माजा लांड्रेतसून—त्या धोब्यान् टायली नाय केली—

मालती : ड्रेस ! (बापूसाहेब आतून येतात.) एका !

रामा : म ? आमचा नाटक हाय नाय पर्देत—

बापू : कशात ?

रामा : तां सरकारी पर्दा नाय ?

बापू : हां, सरकारी स्पर्धा—तुझं नाटक ?

रामा : त ? मास्तर हायत् नाय तबल्याला—संगीत हाय ! धोंडू पावशेकर आपला ? आरगन—सत्तेवान सावित्री नाटक हाय—

बापू : सत्यवान सावित्री नाटक काय ? मग तू कोण त्यात ? यम की रेडा ?

रामा : नाय वा ! आपुन निस्ता टेज मानिंजर—म्हन्न त प्यांट आन् भुशकोट आनला कडक इस्तरी करून—आमचा म्होरला नाटक सोसल हाय—

बापू : सोसल ? कुणाला सोसल ?

रामा : तां सोसल नाय ! घरच्याच कपड्यावर करयाचा तां सोसल !

बापू : (लोकांना) आहे की नाही बरोबर नाटकातल्या रामा गड्यासारखा आगाऊ ?

मालती : हे बव—घरातले कपडे धुऊन वाळत घालायचे तसेच पडले आहेत—ते दांडीवर घाल एकदा—आणि मग जा नाटकं करायला—(रामा जातो) आणि ती चटणी वाटून ठेव.—सगळी कामं मेली आम्हीच करायची—स्वैपाक आम्ही—बाजार आम्ही—(जाते)

बापू : बघा हं—आता ही बाजारात गेलीय म्हणजे निदान अर्धा एक तास तरी—निश्चित ! (पेटी वाजवायला लागतात—थोड्याच वेळाने वेल वाजते) रामा—

रामा : आलो बाय—

बापू : केव्हा तरी आलो साहेब म्हणत जा की रे—

(रामा बाहेर जातो—हातात रिकामी पिशवी आणि राकेलचा रिकामा डबा घेऊन कडवेकर — त्यांच्या मागून आळूची भाजी कोंबलेली पिशवी घेऊन कामत-मामा आणि देसाई नुसतेच—असे येतात)

रामा : शेट—ग्यांग आली तुमची—

बापू : चटणी वाट आधी—

कडवेकर : आहाहा-काय जागा गेली आहे-वा !

बापू : रामा-चार पाच कप चहा ठेव रे.

कामत : (त्यांच्या बोलण्यात गोव्याच्या पद्धतीचा हेल आहे) वा ! मला विनसावरेचा रे ! वा-बापूसाहेब-तुमचा हात पेटीवर पडला ना-काय ? की आमच्या गोव्यातल्या फटू म्हापशेकराची आठवण येते—

बापू : (लोकांना) हे नाना कामत ! आमचे पिढीजाद भाडेकरू ! गेली साठ सत्तर वर्षं मंडळी इथेच आहेत—पण (त्यांच्या बोलण्याची नकल करीत) आमच्या गोव्याची मजा म्हणजे काय निराळीच ! मी इथे फुकतोय भाता-यांना आठवण येते कुठल्या फटू म्हापशेकरांची—

कडवेकर : कामतमामा स्वर लावा ! फालतू बडबड नको—

बापू : काय गाणार ?

देसाई : उगिच का—

कामत : उगिच का ? चालेल—

(तिचेही गाऊ लागतात—उगिच का कांता—)

कडवेकर : व्यापुनिया सारी धरणी S S —

देसाई : पिचपिचीत ! कडवेकर पिचपिचीत !

कामत : देसाई—आवाज तापू दे—एकदम गगनमेदी आवाज लावायला कडवेकर मामा म्हणजे काय कडवेकरमामी आहेत ? त्यांचा आवाज ऐकला की गोव्यातल्या चर्चच्या घंटेची आठवण होते—रागावू नका हां कडवेकर. व्यापुनिया सारी धरणी—

कडवेकर : जाऊ द्या हो—! तिचं नाव कशाला घेता—आमच्या बरी म्हणजे कानडीने केला मराठी भ्रतार असला प्रकार—व्यापुनिया सारी धरणी...आ S S (कडवेकर कर्नाटकी ढंगत गाण्याचा प्रयत्न करतात.)

कामत : शी: ! कडवेकर—हे काय गाणं की चेष्टा ?

कडवेकर : समजत नाही न् मधे मधे उगीच कशाला बोलता ? कर्नाटकी ढंग म्हणतात ह्याला— व्यापुनिया सारी धरणी—

(मागून कडवेकर मामी येतात)

कामत : मूर्ति आपुली—

कडवेकर : सारी धरणी—

देसाई आणि कडवेकर : धरणी—

(कडवेकर डोळे मिटून गाताहेत)

कामत : मूर्ति आपुली S

कडवेकर : कामतमामा—(सुरावर) एकदम पुढे पुढे जायची घाई S कां ?

कामत : (त्याच सुरावर) मागे पाहा S म्हणजे पुढे का गेलो ते कळेल !

(मामी दारात उभ्या ! सगळ्यांच्या तोंडचे गाणे पळते.)

मामी : (कडाडून) हिकडं भरतंय काय तर ते तुमचं भाजी बाजार ! एक बगा नुस्त दोन आप्याचं अळू आण म्हटलं तर हिकडं येऊन ब्रैल बरडतं तस्स बरडायला बसलंय बगा—गाणं—गाणं—गाणं—कंठाळा आलं की हो—(सैपाक-घराकडे जातात.)

कामत : (हळूच) ह्याला कर्नाटकी ढंग म्हणतात काय हो कडवेकर—

बापू : या या मामी—

मामी : आता मी पण येऊ काय म्हटलं तर गाणं म्हणायला ? आणि बायको

कुठं गेलं तर हो ते तुमचं ? गरीब बगा ते— पाऽऽप — सारकं काम-काम-काम-
करतंय—माझ्या सारखं असतं तर पेटी फोडून बंब पेटीवळं असत बघा मी— होय
नाय तर काय वो—ग्रस्त माणसाचं घर आणि रात्र म्हणून नाही—दिवस म्हणून
नाही, सारखं काय तर हो ते गाणं गाणं-गाणं-गाणं—अरिष्ट नाही तर—

• माळूताईऽऽ—

बापू : बाजारात गेलंय होऽऽ

कडवेकर : (कुरकुरत) बघा ! लोकांच्या घरी बायका करतात बाजारहाट—

मामी : (त्यांच्यावर उसळून) काय करतील तर ? आणि लोकांच्या घरात
स्वैपाकीण असतात—म्हणून म्हटलं—

बापू : (कानडी ढंगात) मामीऽ—आमचं सैपाकीण पळालं—

मामी : अहो पळेल नाही तर काय ? हे असलं वरडणं—गळ्यात काय खाज
येतं काय हो तुमच्या आळू खाल्ल्यासारखं—आणि देसायमास्तर तुमी हिकडच ?

• बायकू बाळंतपणाला गेलंय ना तुमचं ?

देसाई : म्हणून तर मनसोक्त गाऊन घेतोय—

मामी : काय हो हे ? तिच्याकडे जाऊन बगायचं गिगायचं काय नाहीच काय ?

• देसाई : (कोडगेपणाने) आता काय बघायचं न्यात ? ही काय तिची पहि-
लीच खेप आहे ? आता म्हणजे—दुकानातून तुरीची डाळ आणल्यासारखा
दवात्रान्यातून बाळ घेऊन येतं.

मामी : काय जीभ की बुटाच जीभ हो तुमचं ? (कडवेकराटा) आणि
तुम्ही हितं बगत काय बसलाय हो ? भाजी कोणी आणायचं तं ? दिवसभर बगा
गाणं-गाणं-गाणं—आंघुळ करायला म्हणून मोरीत बसतात—नळ डोचकीवर
सोडतात—आणि ग्वाली गात बसतात बघा—अर्दा-अर्दा तास आंघुळ पण
पंचासुद्धा धड भिजत नाही बगा—ह्यांच्याबरोबर कुठं जायचं म्हणजे लाज वाटतं—
बघापवर उभं राहिलं तरी ह्यांच हँ हँ हँ हँ हँ हँ चालूच की हो !

• कामत : हे डेंजरस हां कडवेकर—आमच्या हापिसातला भाऊ चांदोरकर
अस्साच गात होता बसच्या स्टापवर ! तानेबरोबर अस्सा हात गेल्या तो एका
काळ्याकुट्ट बाईच्या गाटावर—

मामी : पायातलं व्हाण काढून मारलं की नाही तिन ?

कामत : तं चाललं असतं मामी—वहाण एकदाच बसली असती—पण ही

वया ? म्हणते कशी ? लग्न करतोस की जाऊ पोलिसात ! (हताशपणे) करावं लागलं लग्न—ती देखील तुमच्या त्याच दिशेची आहे म्हणे ! हुबळी की धारवाड कुठली तरी—हा काय बोलतो तिला कळत नाही—ती काय बोलते ते त्याला कळत नाही.

मामी : आम्हाला तरी काय कळत होतं म्हणता काय ? सगळं होतं बघा !^० आता आमचं काळं साहेब—गोरं SS मड्डुमशी लग्न करतात—आता त्यांचं आणि आमचं इंग्लिश काय सारखं काय ?

सगळेजण : हॅट !

मामी : पोरं होत नाहीत ?

कामत : (विचार केल्यासारखा क्षणभर थांबून) तो प्रश्न भाषेपलीकडला आहे मामी—पण मी कडवेकरांना काय म्हणत होतो—समजा ! तुम्ही बघापवर गायला सुखात केलीत आणि—वेळ काय सांगून येते ? मास्तर ठेका धरा— (मास्तर ठेका सुरू करतात.)

मामी : थांबा हो—अहो भाजी कुठे आहे ?

कडवेकर : (हा लेकाचा कुठे गेला होता बाजारात ? इकडे तिकडे पाहातो आणि कामत भाऊंचीच पिशवी देतो.) ही काय ?

मामी : (रिकामा डबा उचलीत) आणि राकेल ?

कडवेकर : राकेलच दुकान आज बंद ! राकेलवाल्यांचा संप आहे आज— कामतमामाना विचार—कामत—

कामत : मास्तर—ठेका थांबवा ! हो ! बाजारात म्हणत होते खरं ! मी राकेलचा पंप असं ऐकलं. संप होतं काय ते—असेल—(सगळे एकदम) व्यापुनिया सारी धरणी—

मामी : थांबाहो ! तर ? ह्यांना जे काय आपलं सोय असतं तेच ऐकतात बघा—पूर्वी ते घरात एकदा चा चं पौडर संपलं होतं—खाली जाऊन वाण्याकडून चा घेऊन या म्हटलं तर समोरचं इराणीकडे जाऊन यकटच चा घेऊन आलं बघा ! आणि ते जळजळ इराणीचा चा की हो ! अरिष्ट ! कुठे कांबड्याचं अंड्याचं कांब्याचं हात लागलेला—

बापू : मामी कांदा खात नाही तुम्ही—

मामी : मी काय त्या जोशीणबाई सारखं धर्म सोडलाय काय ?

बापू : कोण जोशीणबाई ?

मामी : ते हो ते गिडुं ! ती जोशीणबाई चोरून अंडी घालतं— (सगळे दचकतात) काय खोटं म्हणता काय ? नवऱ्याला, पोराना सगळ्यांना खायला घालतय !

सगळे : असं असं !

मामी : घाण की हो ! आमचं माहेर म्हणजे उप्पिन वेडगिरीचं विरपाक्षशा-स्त्रीच घराणं की हो ! सवलं-गिवळं म्हणजे काय कडक म्हणता ! माझं आजी, माझं आजी तर म्हातारपणात पाणीसुद्धा धुवून घेणार—तर हो ? इतकी वर्ष मुंबईत काढलं—चा सुधा कधी काचेचा कप घालून घेतला म्हणता काय ? अरिष्ट ! शी : शूद्र काय आम्ही कांदा खायला—आमचं वडील म्हणजे चन्न केशवाचं पुजारी की हो ! कांदा लसूण-गिसूण—छे: छे: ! (भाजीची पिशवी, रिकामा डवा वगैरे उचरून) आता काय घसा फोडायचं ते लौकर फोडून या (जाते. सगळे सुस्कारा टाकतात.)

बापू : आता तरी शांतपणाने वाजवू का पेटी ?

कडवेकर : वाजवा वाजवा—(थोडावेळ गाणं बजावणं)

कामत : (एकदम ओरडतात) घात !

कडवेकर : काय झालं हो ?

कामत : वाऽऽत !

कडवेकर : वाऽऽत ? काय झालं काय कामतमामा ?

कामत : कडवेकर ! तुम्ही काय केलंत कल्पना आहे तुम्हाला ?

कडवेकर : मी काय केलं ? हां हां—तुमची भाजीची पिशवी दिली ना—ती जाणून बुजूतच दिली—तुमच्याही पिशवीत आळूच दिसलं मला—दिली ! व्यापु-निया सारी धरणी ऽऽ

कामत : कडवेकर, प्रसंग वेळ नये—पण आलाय !

बापू : अहो झालंय काय कामतमामा—

कामत : एका शब्दात सांगू ?—अनर्थ !

कडवेकर : अनर्थ—चला म्हणा—सारी धरणी—

कामत : कडवेकर ती धरऽऽणीऽऽऽ याक्षणी तुम्हाला आणि मला पोटात घेईल तर वरं ! ही वेळ गाण्याची नव्हे ! ईश्वराची करुणा भाकण्याची आहे.

कडवेकर : अहो तुमचं ते दीडदमडीचं आळू आणून देईन हो मी—

कामत : कडवेकर, आळवाचं नाही हो काही ! तुम्ही वरचे फक्त आळवाचे देठ पाहिलेत—

कडवेकर : मग ? आणखी काय पाह्यचं !

कामत : अहो पण आत ? आत एकशेर कांदे—पावशेर लसूण—एक रत्तल मटण—चांगला एवढा कोलंबीचा वाटा आणि दोन पापलेटं होती—

(कडवेकर जिनसा जिनसाचे नाव ऐकताना कोसळत जातो.)

रामा : बामनीन बायला पापलेटां ! मी ते रोजी निसता सैपाक घरात शिरलां त्येंच्या त सगलां घर धुवीत होत्या—

कामत : रामा—अरे, तुमचं युनियन झालं म्हणून सगळ्याच गोष्टीत तोंड घातलंच पाहिजे का रे ?—इथे मंडळी जरा चिंतेत आहेत—तू जा बघू जरा—

(रामा हळूच कडवेकरांची पिशवी घेऊन आत पळतो)

कडवेकर : (आता तो हंबरडा फोडायच्याच घाईला आला आहे) कांदा—लसूण—आणि काय म्हणाला ?

कामत : (सहज) कोलंबी आणि पापलेट—

कडवेकर : पापलेट ? म्हणजे मासे ?

कामत : पापलेट—म्हणजे मासे—तुम्हाला काय वाटलं ? पापलेट म्हणजे चाकलेट ? (हसतो)

देसाई : मी जातो—

कामत : बघा कडवेकर—आता सगळे जातील—कठिण समय येतां कोण कामासि येतो—(गोवंडे मास्तर पुन्हा कीर्तनासारखी तबल्यावर थाप मारतात)

देसाई : अहो असं काय करता—वाइफ बाळंतीण आहे.

बापू : ठीक आहे—ठीक आहे—

देसाई : बराय येतो—बराय कडवेकर भेटू या—

कडवेकर : (रडकुंडीला येऊन) भेटू या—जगलो वाचलो तर भेटूया—

बापू : कडवेकर असा धीर सोडू नका—मास्तर तुम्हीही जा आता—थांबा थांबा—(तबलजीना) मास्तर, त्या वर्तमानपत्रात भविष्याचं पान आहे ना ?

गोवंडे : आहे ना !

बापू : तुमची रास कुठली कडवेकर ?

कडवेकर : ह्या आठवड्यात भयंकर अपघात—मृत्यू वगैरे योग कुठल्या राशीला आहेत पाहा मारतर—

मास्तर : (वर्तमानपत्रात बघत) सिंहराशीला—

कामत : कडवेकरांची रास सिंह ? खी : खी :—

कडवेकर : हसता काय कामत—आमची रास सुद्धा सिंह असू नये ? कांदा—
लसूण आणखी काय—

कामत : कोलंबी आणि पापलेटची जोडी—

कडवेकर : राम—राम—राम ! (केविलवाणेपणाने) अहो कांदा देखील नाही हो आमच्या घरात—मागे एकदा कुलकर्ण्यांच्या हाटेलातली कांद्याची भजी खाल्ली असं नुसतं मजेनं म्हणालो—त्यानंतर आठ दिवस तोंडाला तोंड नाही—
आता बहुतेक आजन्म—

बापू : (त्याला सावरीत) असू दे ! असू दे !

कामत : इतक्या सख्यात भागलं तरी चालेल—खी : खी :—

कडवेकर : (चिडून) हसता काय कामत ? तुमच्यावर आला असता प्रसंग तर—

कामत : माझ्यावर ? असली फुकट पापलेटं घरात आली असती तर आमचं कुटुंब नाचत सुटल असतं—(चार दोन पावलं नाचातली टाकतो. मास्तर ठेका धरतात.)

कडवेकर : मास्तर ! (मास्तर थांबतात.)

बापू : मास्तर, ह्या नाचाला काय ठेका पाहिजे ? थांबा—कडवेकर—

कडवेकर : काय ?

बापू : (विचार करून) नाही ! तसं नाही जमणार !

कामत : काय नाही जमणार ?

बापू : मी म्हणत होतो, आपण सरळ ह्यांच्या स्वैपाकघरात जाऊ—

कामत : थांबा ! आपण म्हणजे कोण कोण ?

बापू : म्हणजे कडवेकर असे पुढे—(दरवाजाची वेल वाजते)

कडवेकर : आलीऽऽ ! (हताश होऊन) बराय कामत, आजवर काही उणं अधिक बोललो असेन तर उदार मनाने विसरून जा—

कामत : असा धीर सोडू नका—(दरवाजाची वेल)

कडवेकर : धीर काय सोडू नका ? आलीSS !

बापू : थांबा—तुम्ही असं करा आता--आत जा—रागाचा काय जो पहिला जोर असेल तो मी वेतो अंगावर—मी थंड करतो त्यांना—सगळं आल-बेल झालं की तुम्हाला बोलावीन—

कामत : नको—एकदम नका बोलावू--मी कुठलं तरी खुणेचं गाणं म्हणतो—बाजी प्रभूला कशा त्या शिवाजी महाराजांनी तोफा ऐकवल्या होत्या नरवीर बाजीप्रभू सिनेमात ? (अत्यंत करुण स्वरात) त्या खुणेच्या तोफा ऐकल्या आणि आता सुखाने मरतो म्हणाला--तसं तुम्ही माझं खुणेचं गाणं ऐकलं की फक्त मरायचं नाही हा--आतल्या खोलीतून बाहेर यायचं—

कडवेकर : (वैतागून) अहो गाणी कसली गाताय ? झालं—संपला माझा अवतार !

कामत : कडवेकर, अगदी अखेरची घटका जरी भरत आली तरी स्वतःबद्दल हे असं अवतार वगैरे म्हणू नये--वरं नाही दिसत ते चार चौघात ! खाटेत चिरडलेल्या ठेकणाने स्वतःला हुतात्मा म्हणण्यासारखं आहे हे ! बापूसाहेब वादळाची पहिली लाट अंगावर घेतील ! ती फुटली की तुम्ही या--पण ती फुटलेली कळणार कशी तुम्हाला ? मी प्रेमभावे जीव जगित्या म्हणतो ! प्रसंगाला योग्य आहे ना बापूसाहेब ?

बापू : ह्या प्रसंगाला एकच गाणं योग्य ! मूर्तिमंत भीती उभी--

कामत : ते मामींच्या एंट्रीला झालं--खी : खी :--नंतर प्रेमभावे—

कडवेकर : अहो माझा जीव चाललाय इथे—आमच्या स्वैपाकघरात काय ? मटण आणि काय बोंबील ?

कामत : ह्या दिवसात बोंबील कुठले—कोलंबी ! आणि पापलेट—तीन रुपयांची जोडी—

कडवेकर : (ओरडून) पुरे !

बापू : कडवेकर तुम्ही आत जा ! स्वस्थ बसा त्या आरामखुर्चीवर—तिथे पुस्तकं आहेत—

कामत : पुस्तक काय वाचणार ह्या अवस्थेत ? अखेरच्या क्षणी आमच्या गोव्यात खिश्न लोकांत बायबल वाचतात—आपल्याकडे पूर्वी गरुडपुराण वाचायचे—चांगली चाल होती—(पुन्हा बेल वाजते)

बापू : कडवेकर उठा—आत जा—(कडवेकर आंत जातात.)

कामत : मग प्रेमभावे नक्की ना ?

बापू : अहो काहीही म्हणा—(बाहेर जातो)

कामत : (गुणगुणायला लागतो) प्रेमभावे जीव जगिया नटला एकचि रस प्याला (बाहेर धडाम् असा आवाज. काही वेळाने डोके गच्च पकडून बापूसाहेब डोक्याला खांद्यावरचा पंचा बांधून प्रवेश करतात.)

बापू : आयायाया... (पाठोपाठ मालती प्रवेश करते.)

कामत : फुटली लाट ?

बापू : लाट कुठली—डोकं फुटलं. (पंचा बॅण्डेजसारखा बांधतो.)

मालती : अहो पण असं चोरट्यासारखं दार कशाला उबडलंत तें ?

बापू : आयाया—

मालती : तो पाटीवाला उभा होता, कोसळला एकदम—लागलं का ?

बापू : छे ! (चिडून) पाच रतलाचा डालडाचा डवा डोक्यात पडला तर लागतं का कधी ! वनस्पती तुपाने केस वाढतील हं माझे !

मालती : (बाहेरच्या माणसाला) सगळी नीट भरून आण रे सामान—काय झालं हो कामतमामा—पाहाता काय असे—काय झालं काय ?

कामत : (ऐतिहासिक संवादाच्या थाटात) त्या दिशेची वार्ता यायचीच आहे अजून ! डोकं फुटायची ही म्हणजे नुसती नांदी झाली—मी नुसतंच प्रेम भावे म्हणणार—

मालती : इथं काय गाणं चाललं होतं की पिणंही—

कामत : अहो पिणार काय विष ?

मालती : विष ?

बापू : विष काय करायचंय ? उंदराची गोळी सुद्धा चालेल. ह्या कडवेकराला आणखी काय लागणार ?

मालती : इश—काय हे बोलणं—कडवेकरमामी तर म्हणाल्या इथे गाणं चाललंय म्हणून.

सगळे : (ओरडून) केव्हा म्हणाल्या ?

मालती : आत्ता ! इथून भाजीची पिशवी वेऊन जातांना—गॅलरीत भेटल्या—

बापू : (ओरडून) कसली पिशवी ?

मालती : इश ओरडता काय ? भाजीची !

बापू : भाजीची ?

मालती : काय झालंय काय तुम्हाला ? मामी भाजी नाही नेणार तर काय मासे भरून नेणार ?

कामत : नेले नसतीलच का ? (ठेक्यात वाक्य म्हणतो. मास्तर ' का ? ' वर तबल्यावर थाप देतात.)

मालती : मास्तर ! (मास्तर ओशाळतात) अहो आमच्या घरी आम्ही कांदा लसूण घातो म्हणून चहा घेत नाहीत त्या इथं-पाणी देखील पीत नाहीत-त्या मासे भरून नेताहेत ? अहो तसलं काही झालं तर चाळ डोक्यावर घेतील !

बापू : घेतील ना ?

मालती : हो घेतील ! बरं देसाई मास्तर गेले का येऊन ?

बापू : ते कशाला थांबतील ! संकटकाळी कुणी कुणाचं नाही-

मालती : कसलं संकट ? त्यांच्या त्रायकोसाठी मी वाटलीत औषध भरून ठेवलं होतं--

बापू : त्याची त्रायको तुरीची डाळ आणतात तसं दवाखान्यातून वाळ आणते म्हणे ! शीः—

मालती : अहो हे काय घर आहे की वेड्याचं हॉस्पिटल ? त्या देसाई मास्तरांच्या त्रायकोसाठी औषध काढून ठेवलंय मी—वाळंतीण आहे ना ती—रामा कुठे गेला ?

बापू : मला काय ठाऊक ?

मालती : गाणंच चाललं होतं ना घरात—

कामत : होय हो—उगीच का कांदा—

बापू : कांदा ?

कामत : सॉरी —ऋडवेकरमामीचं कांदा, लसूण, पापलेट—ते बसलं डोक्यात—

बापू : शू...!

मालती : आता एवढ्यात मिसेस् गर्दे येतील—

बापू : कोण मिसेम् गर्दे ?

मालती : (चिडून) अहो पन्नासदा सांगितलं तुम्हाला—

बापू : हो-हो-त्या पॅरिसच्या-हो विसरलोच—एक लेकाचा रविवार येतो

पण किती घोट्याळे आणतो येताना--

मालती : मिसेस गर्ग्यांचा कसला घोट्याळा हो ?

बापू : छे ! आता त्या मिसेस गर्ग्यांच्या आधी कडवेकरमामी कोसळतील येऊन कडा कोसळल्यासारख्या (यावर मास्तर तबल्यावर धिरकिडू तिरकिड वाजवतात) मास्तर ! कडा कोसळताना तबला कशाला ? छे !—डोकं भणभणायला लागलं माझं—

कामत : बापूसाहेब, ब्राह्मी तेल घाला दोन नंबरचं ! डोक्यावर. कानात खोबरेल घाला—

बापू : आणि नाकात काय बालू ?

कामत : आमच्या नाकात वेंसण आहेच. स्त्री: स्त्री: (बेल वाजते) प्रेमभावेच म्हणायचं ना बापूसाहेब—

बापू : म्हणा काय वाटेल ते ! बघ ग कोण आहे ते--

मालती : अहो आता येतील मिसेस गर्दे—तुम्ही बघा जरा—(बापूसाहेब जातात.)

बापू : (परत येत) पाटीवाला आहे--हं इकडे आण--त्या खोलीत कुठे चाललास ?

मालती : जाऊ दे की—(सैपाकबरात निघून जाते.)

बापू : आण—(ब्याची टोपली डोक्यावर घेतो.) थांब--स्वतःची कामं स्वतः करायला लाज नाही वाटत आम्हाला--हं जा नू—पैसे मिळाले ना ?

पाटीवाला : जी !

बापू : मग टळा—(पाटी डोक्यावर घेऊन आत जातात. मग धावत परत येत—) कामतभाऊ, कडवेकरांची मजा बघायची आहे ? आपण इथे उगाच चिंतेत—तो आत गाढ झोपलाय ! (पाटीवाला पाटी घेऊन जातो.)

कामत : झोपला आहे ? काय म्हणता ? (बेल वाजते) आता उठेल ! बापूसाहेब व्हा पुढे—

बापू : काय धावरट लोक अहात हो—(बाहेर जातो. लगेच धावत येत) कामतमामा आणखी काहीतरी घोट्याळा !—तुमचं कुटुंब !

कामतमामी : येवढे धावत काय सुटलात हो ? आं—? हीं पापलेटां हाडूंक काँणे सांगलेले तुमका—उजो लाय ताका—तुमकां वचूंक किदें जाल्लें तर—पाय

मोडलेले ? पुरो-पुरो-नाका जाल्हीं अथर्वणा—

मालती : (आतून येत) आं—काय झालं हो—

बापू : थांब—हा कोकणी प्रांत आहे—स्वतंत्र—आपला संबंध नाही—

कामतमामी : ऑर्डी फॉर्मावचो स्वभावूच तुमचो—तुमकां वचूंक किदें जाल्लें काय म्हण्टा ?

कामत : आगे पूण—(फोन, गोवंडे नास्तरांचा तबळा आणि कामतमामा मामींचे गडगडणे—गदारोळ !)

कामतमामी : तांच्या रामाक किदयाक धाडल्यात ? वशाड मारा तांका—कुसलेली पापलेटां घेऊन आयलो—तुमका धाडलेले मूं नुस्ते हाडपाक—मागीर ताका किदयाक धाडल्यात तर ? (हे चालू असताना कामतमामा ' आगे आयूंक हांव सांगता वगैरे ओरडत असतात.)

बापू : रामराम—अरे हे काय घर आहे की वल्लभभाई स्टेडियम ? कामत-मामा या सान्याचा अर्थ काय ?

कामत : ह्या एवढ्या वाक्यांचा अर्थ—हे असले पापलेट कां आणले ! आता माका माशे उल्लौंग दिशी ?

कामतीण : किदे उल्लैयतले तुम्ही ? तुमका धाडलेले मूं ? मागीर चाकराक पड-चाकर जाय कित्याक ? ही पापलेटां—ही कोणाकडे पळोवून घेतलेली काय म्हण्टा—नुसत्याकडे काय नुस्त्याकारणीकडे ?

बापू : हां हां—हे मात्र बरोबर समजल हं ! ही पापलेटं कुणाकडे पाहून घेतलीत ! माश्याकडे की माशेवालीकडे ? काय ?

कामतीण : तुमी थांबा हो ! पैशे वैर आयल्यात काय म्हण्टा—

कामत : म्हाका मातशें उल्लौंग दिशी—

कामतीण : उलया—

कामत : ही पापलेटां तुज्या हातान हाडून दिली कोणे ?

कामतीण : बापायन मज्या ! हाड्टो कोण ? तुमीच तांच्या रामाक धाडलाल्यात मूं बाजारान ? आनी तुमी मात बसल्यात हांगा बायलेच्या नावान आऽऊऽ करीत—

कामत : आगे—आगे—रावगे माशे—आएक गे पापण्ये !—रामाक धाडलेलो कोण ?

कामतीण : कोणे म्हणजे ?

कामत : (ठसक्यात) कोंऽणे ! (मास्तर तबल्यावर सम देतात !) आनी हीं पापलेटां तुज्या हातान आयलीं कशी !!

कामतीण : परत यो रे मज्या मागल्या—आयलीं कशी म्हळ्यार ! बोटान्सून फुटली म्हळ्यार मज्या—तर गे बाये !

मालती : अहो पण झालं काय ?

कामतीण अहो होणार काय ? बाजारात फीश आणायला पाठवलं ना ह्यांना ? तुमच्या रामाकडून मासळी आणली ह्यांनी ! त्याला काय पर्वा आहे ? सांगा—कोळणीनी पिशवीत घातलं तें उचललं आणि धेऊन आला !—सगळी मेली लाल पाण्याची कुजळी पापलेटं—सांगा आता !

बापू : सांगा काय ? तुमची पापलेटै कुजळी आमचा रविवार कुजला !

कामत : पण रामा आणणार कशी ? मी माझ्या हातांनी पिशवी कडवेकरणीला दिली—

मालती : कडवेकरमामींना पापलेटं ?...

कामतीण : मालतीबाई, हे इथे गायलाच येतात ना ? की चोरून दुसरं काय चालतं ? मगापासून बगतेय मी, ह्यांचे डोळेही जरा मला लालऽऽच दिसतात—

बापू : लालऽऽच दिसतात म्हणे ! इथे पांढरे व्हायची वेळ आलीय !

मालती : काय विंगणा चाललाय देव जाणे—तें डोक्याचं सोडा—

बापू : सोडा काय ? टेंगूळ आलंय !

मालती : आणि तो रामा कुठे मेला ?

रामा : मरताय कश्यास ! कडवेकरशेट ! समदां आलवेल हाय हो ! तुमी जावा खुश्याल !

मालती : अरे रामा, काय आहे काय ? कडवेकरशेट कुठे आहेत इथे ?

कामत : थांबा ! बापूसाहेब काळी दोन धरा (गाऊ लागतात) प्रेमभावे जीव जगिया - प्रेमभावे—

मालती : अहो आहे काय हे—

कामत : नसतीऽऽभिन्न रस हेऽऽ—एकचि रस प्याला—

बापू : रामा - ये—(आतून बापूसाहेब आणि रामा कडवेकरशेटना आडवा ओढतच आणतात.)

मालती : आं ?

बापू : आं ? अहो कडवेकर—कडवेकर ! आं—ही काय झोप आहे की काय ?

रामा : शेट, कडवेकरशेटच्या खिशात बगा—

बापू : आं—ब्रँडीची वाटली ?—आं—ही त्याला कुठे सापडली—आणि आपल्या घरात ब्रँडीची वाटली ?

कामत : कडवेकरमामीकडे पापलेटं—इकडे ब्रांडी !

मालती : अहो पण आमचीच आहे ती वाटली—

बापू : अग हळू बोल—आमचीच आहे म्हणे !

मालती : अहो पण त्यात ब्रँडी नव्हती !

बापू : मग काय कडवेकराला रिकामीच वाटली लागली ?

मालती : अहो ती रिकामी नव्हती (हसते)

बापू : हसतेस काय ? रामा पाणी आण थोडं—हसतेस काय—घरात ब्रँडीच्या वाटल्या कुठून आणल्यास ? तुझ्या त्या मिसेस गर्झीना कॉफी प्यायला बोलावलंस की ब्रँडी ?

मालती : अहो पण त्यांत—(मालती कामतमामींच्या कानात सांगते. ती तोंडात पदर घालून हंसायला लागते. रामा वाटीतून पाणी आणतो.)

बापू : वाटीतून काय पाणी आणतोस ? तुला काय वाटलं मी कडवेकरांची दाढी करणार आहे ? हसतोस काय ?

कामतीण : आवय मजे—कान करात हांगा... (कामतमामांना कान खेचून उठवते.)

कामत : आगे पुण—हाय—(ऐकतो) ऑ...खी: खी:

बापू : अरे मला कोणी तरी सांगा—हा कडवेकर इथे अभिमन्यूसारखा पडलाय धारातीर्थी—काय प्यालाय देव जाणे—(मालती कानात सांगते. बापू-साहेब ओरडून) काय ? वाळंतकाढा ?

कडवेकर : (एकदम उठून) काऽऽय ! वाळंतकाढा होता तो ?

बापू : होय, वाळंतकाढा ! देसाई मास्तरांच्या वायकोसाठी भरून ठेवला होता ! वाळंतीण आहे ना ती ?

कडवेकर : अहो पण मला चढला कसा ?

कामत : कुठे चढलाय ? तुम्हाला वाटलं चढला म्हणून ! आणि खरोखर

चढला तर एवढ्यात उतरेल काय ? दारू म्हणजे समजलात काय तुम्ही ?

रामा : हां ! दारू म्हंजे—

बापू : पुरे ! टळा—

कडवेकर : पण मला चढली कशी ?

कामत : हे सगळे मनाचे खेळ हां कडवेकर ! आता तुम्हाला गाता येत असं नाही स्वतःला वाटत ? मनाचे खेळ !

कडवेकर : तुमच्यापेक्षा खूप बरं. काय बापूसाहेब—

बापू : हे पाहा माझी साक्ष नको—

कडवेकर : नुसते नाकात ओरडतात !

बापू : मला एकच प्रश्न आहे ! कडवेकरोगमार्मींच्या हातातली पापलेटं कामतीणबाईकडे गेली कशी ?

रामा : मी धांवला होता तां काय ? हेंच्य़ा रिकाम्या पिशवीत झटकन घरातलां आठू भरलां—कडवेकरांनामार्मींच्या हातातली पिशवी चटकन खेचली—पटकन ही दिली नी ती कामतीनवायनला दिली...

मालती : काय ? आपल्या घरातलं आठू कोणाला दिलंस ?

रामा : तां जरासा नाटकच झालां हो ! सोसल ! घरच्याच कपड्यात !

कामत : कडवेकर, मरणापूर्वी झालं गेलं विसरून जा म्हणाला होतात—मी नाकात ओरडतो काय ? आता समजा मी रॉकेलचा संप नाही पंप—असं जाऊन मार्मींना सांगितलं तर ? आम्ही गोमांतकातले लोक खरं बोलण्यात पटाईत !

मालती : अहो पाच दहा मिनिटात मैत्रिणी येणार आहेत माझ्या...

बापू : चला—चला उटा मंडळी—

कडवेकर : काय उटा ? (खुर्चीवर अवबडून बसला आहे) पापलेटातदेखील काटे असतात काय हो कामत ?

कामत : असतात—पण फार नाही—कां ?

कडवेकर : वाटलंच मला ! मी पापलेटच्या पिशवीवरच बसतोय !

कामत : राम राम राम—अहो तीन रुपये जोडी होती हो ! चला ! मी नेतो संभाळून—उटा—

कामतीण : (पिशवी नाचवीत) काय बरं पापलेटां—सत्यानाश केलो—
(सगळे जातात. लगेच कामतमामा परत येत,)

कामत : बापूसाहेब, बाळंतकाढ्याचा पुरुषांच्यावर काय परिणाम होईल हो ?

बापू : घाई काय तुम्हाला एवढी ? थांबा दोन चार महिने—मग बघू आपण दोवेही—(कामतमामा जातात.) उगीच फालतू चौकऱ्या...पाहिलंत ! काही नाही हां ! शांत वसावं नि जरा पेटी वाजवावी एवढीच माफक इच्छा ! तेवढ्यात ह्याची पापलेटं त्याच्या घरात, त्याचं आळू ह्याच्या परसात ! पण बोलायची सोय नाही ! भाडेकरू पिढीजाद ! आता हिच्या कोण त्या मैत्रिणी येतील ! कारण आमच्या मिसिस सामाजिक कार्य करतात ! यंदा मंडळाच्या उपाध्यक्ष ! त्यामुळे आज मिसिस गर्दे—उद्या मिसिस वर्दे—परवा आणखी कोण ! आणि त्या सगळ्या नेमक्या रविवारी ! पूर्वी रविवार हा पुरुषांचा दिवस होता. आता बायका देखील (बायकी ढंगात) अहो एक रविवार तेवढा ऑफ मिळतो वगैरे बोलायला लागल्या !

मालती : (आतून येत) अहो स्वस्थ काय बसून राहिलात ? आता येतील ना त्या !

बापू : येऊ देत—कोणीही येऊ देत ! मेलं कोंबडं आगीला भीत नाही ! एवीतेवी रविवार कुजलाच आमचा ! सांग काय करू—

मालती : ती पेटी ठेवा खोक्यात !

बापू : पेटी ! ती डोळ्यात येते हिच्या ?

मालती : अहो उचलता ना ?

बापू : उचलतो — (फोन वाजतो) पाहिलंत ? पेटीला हात लागल्याबरोबर फोन वाजला.—(फोनला) अरे वाजवत नाही आहे—उचलतोय—

मालती : अहो जरा फोन उचला !

बापू : नक्की काय उचलू सांग ! पेटी की फोन ?

मालती : पेटी ठेवा ! (फोन घेते) हल्लो—कोण—(एकदम आनंदाने) नलिनी ! अय्या केव्हा आलीस ! ओ व्हॉट ए सरप्राइझ ! किती दिवसांनी तुझा आवाज ऐकला ! (बापू पेटी वाजवतो) थांबा हो हे काय ?

बापू : बॅकग्राऊंड म्यूझिक आनंदाचं !

मालती : आं ? कुठे उतरली आहेस ? सबनिसांच्या घरी ? ती काय ? मोठी माणसं ! बाळकेश्वरची—आम्ही काय गिरगावातली गरीब माणसं—तिथे म्हणजे तुझ्या मिस्टरना सगळं अगदी वेस्टर्न स्टाइल युरोपियन फुड—(बापूसाहेब

पेटीवर वाश्वात्य संगीताचे मूर वाजवतो) काय तुझे मिस्टर जॉइंट सेक्रेटरी झाले ? हो का ? अहो नन्दिनीचे मिस्टर कलेक्टर होते, ते जॉइंट सेक्रेटरी झाले—

बापू : (प्रेक्षकांना) हा एक प्रकारचा टोमगा आहे वरं का आम्हाला ! असणे वेळोवेळी मिळतात आम्हाला...संय झालीय आता ! खरं तर मला व्हायचं होतं पेटीवाला ! (वाजवतो.)

मालती : थांबा हो ! मग किती दिवस आहेत मुंबईत—आज संध्याकाळी जाणार ? मग येना...

बापू : (चिडून) येऽ न्याऽऽ ! पाहिळीत रविवार सकाळ कशी चालली आहे ? ये न्याऽऽ ! या...सगळे जगं या...

मालती : हो—हो—मिसेस् गर्दे येणार आहेत ! हो—वासंतिका गर्दे ! शिष्ट नाही तर काय मेली ! पग नसतं बोलावलं तर वाईट दिसलं असतं ! अग आम्ही दिल्लीला मागे कॉन्फ्रन्सला गेलो होतो ना तेव्हा त्यांनी आपल्या बंगल्यावर कॉफीला बोलावलं होतं ! मग रिटर्न नको का करायला ? म्हणून बोलावलं...

बापू : (वैतागानं) रिटर्न ! रविवारी सकाळी रिटर्न !

मालती : हो—हो लगेच ये ! मिस्टर कुठे आहेत तुझे ? झोपले आहेत ? आं . रविवार ! हो—हो—आमच्याही घरा आरामच चाललाय—पुरुषांचा रविवार म्हणजे बायकांचं मरण ! (फोनवर बोलणे चालूच.)

बापू : राहा ! ह्याला चोराच्या उठल्या म्हणतात ! तुम्हीच पाहिळंय धोब्याचे कपडे आम्ही ठिहिले...डाव्याचा पाच रत्तली डवा डोक्यावर वीलेने झेलला—तरी काही नाही ! आता तो कडवेकर बालंतकाढा प्यायला तो काय माझा अपराध ! त्याला आगि तिथे काय झालंय देव जाणे !...बायकांचं मरण काय ! ठीक आहे...घेतला चॉकलेट ! तुला दाखवतोच काम करून ! (पेटी उचळतो...मालती फोन बंद करून जाऊ लागते. पुन्हा फोन वाजतो) अरे नुसती उचळतोय . रामा फोन बघ...

रामा : हाय—हाय—काय रे (मालतीला) माजाच हाय !—हाय—अरे हाय म्हंजे तू हाय नको बोलू, तू मोठ्यानंच बोल !—काय ? जगल्याचा मामा शीक हाय ? येतांय—येतांय—

मालती : कुठे येतांय ? कुठे जायचं नाही आता...पाव्हणे यायचे आहेत...

रामा : अरे आमच्या जगल्याचा मामा शीक नाय ? तो म्येला मंजे मग ? जेवत

असलास तर हात धुवायास ये म्हनून सांगीत होता—मानूस मेला मंजी परत येळ काय ? काय शेट, बोलताव तां खरां की खोटा ?

बापू : खरां—जा जा तू—

मालती : अहो जा काय ?

बापू : बाबरू नकोस मी आहे ! हा नाही तरी रिकामटेकडेपणा करण्याबद्दलच पगार खातो—मी करतो काम तू जा—(रामा जातो) जगल्याचा मामा दर रविवारी सकाळी बरा शीक पडतो ! तिथे पहिल्या धारेची झाली असेल तयार !

मालती : काय ?

बापू : तुला नाही कळायचं तं ! बरातलं काम—घरातलं काम—सांग काय करू ! आणि तू तयार हो पाहू आधी—तुझ्या मैत्रिणी येतील नटूनथटून—मला नाही आवडत हं—हे असलं ! (लोकांना) हे आपलं उगीचच हां ! हिच्या नटण्यापुढे कुठलंही सिनेमा नाटक वेळेवर मिळत नाही आम्हाला ! आमचं लग्न झालं तेंव्हा सिनेमा बघायला गेलो होतो—संत तुकाराम ! हिचं सगळं नटणं—दागिने चढवणं उतरवणं होऊन थेटरात गेलो त्यावेळी तुकारामांचं विमान आम्ही जातो आमुच्या गावा करीत बर चाललं होतं ! पण तरी देखील सुखी संसार करायचा असेल तर सांगून ठेवतो—(रामा ऐटित भांगविंग पाडत आमुचा राम-राम व्यावा म्हणत बाहेर जातो.)

बापू : छे छे ! अजून तू इथेच ? हे असं बावळट्यासारकं मला नाही हां आवडत—त्या मिसेस पाटणकर पाहा ! केव्हाही पाहा कशाकशा कशा दिसतात—

मालती : समजलं ! तुम्हाला काय वाटतं आम्हाला काय तशातशातशा रहाता येणार नाही ? पण मिस्टर पाटणकर मुलांना आंबोळी घालण्यापासून सगळं करतात !

बापू : मला सांग—मी वाटेल त्याला आंबोळ घालायला तयार आहे—पण तू आधी तयार हो पाहू—मी सगळं करतो. जा बघू तू—(मालती जाते.) आता दाखवतोच काम करून ! पुन्हा आवाज बंद ! (आत जातो—कमरेला एप्रन बांधून येतो. उगोचच चैठक ठाकठीक केल्यासारखे दाखवतो. तेंवढ्यात दारावरची वेळ वाजत. कमरेला एप्रन बांधलेल्या अवतारात दार उघडायला बाहेर जातो. नटिनी येते.) या—या—

नलिनी : बाई कुठे आहेत ?

बापू : येताहेत—बसा आपण—

नलिनी : आणि साहेब कुठ आहेत ?

बापू : साहेब ? (त्याच्या लक्षात आपण एप्रन बांधलाय हे येते आणि एकदम नोकराच्या आदबीने म्हणतो—) आहेत—इथेच आहेत—

नलिनी : वाईना सांग मिसेस नलिनी गुप्ते आल्या आहेत म्हणून—

बापू : त्यांना ठाऊक आहे आपण येणार ते—त्यांनीच सांगितलंय मला बसवून ठेवायला—मिसेस गर्दे पण येणार आहेत—वासंतिका गर्दे—त्यांच्या मिस्ट्रांची पॅरिसला बदली झाली—वेळ नव्हता त्यांना—दुपारच्या प्लेनने जायच्या आहेत—पंधरा मिनिटांसाठी वेळ काढला त्यांनी !

नलिनी : तिथे काही मासिकं वगैरे आहेत का ?

बापू : आमच्या घरात एक मासिक टिकेल तर शपथ !

नलिनी : डिरेक्टरी कुठे आहे ?

बापू : कुणाचा नंबर हवा आहे ?

नलिनी : सांगितलेलं एकायला शिकवलं नाही वाटतं वाईनी ?

बापू : आं ? हो हो—डिरेक्टरी हरवली—कुणाचा नंबर हवाय ?

नलिनी : बोरगावकर—

बापू : प्रमिठावाई बोरगावकर ? यंदाच्या कार्याध्यक्ष—टू सिक्स टू सिक्स सिक्सवन् !

नलिनी : तुला काय ठाऊक ?

बापू : आम्हाला नेहमी फोन करावा लागतो त्यांना—(पाठ केल्यासारखे भडाभड म्हणतो) मिस्टर बोरगावकरांची नागपूरला ट्रान्सफर होणार होती—पण मिसेस बोरगावकरांनी खटपट करून करून ती कॅन्सल केली—तशां म्हणजे शा इज ए श्रूड वूमन आणि वायर पुलिंगमध्ये एक्सपर्ट आहे (नलिनी थक्क ! क्षणभराने) माझं नाही हे मत पण परवा मिसेस बापट आल्या होत्या त्या म्हणत होत्या—

नलिनी : चोरून ऐकत असतोस वाटतं—

बापू : चोरून कशाळा ? इथं राजरोसपणानं एकायला भीती आहे काय कुणाच्या बापाची ?

नलिनी : वा ! बरं, वाईना सांगून ये मी आलेय म्हणून—

बापू : गेलो असतो पण कपडे करताना मी डिस्टर्ब केलेलं त्यांना आवडत

नाही. (नलिनी चमकून पाहते.) थंड व्याल का काही ?

नलिनी : पाणी आण—

बापू : लेमन स्क्वॅश घ्या ना—आम्ही नेहमी इंग्लिश स्क्वॅशच वापरतो. इंडियन स्क्वॅशची क्वालिटी म्हणजे अगदी रॉटन् ! मिसेस ठाणेदारांच्या घरी कधी स्क्वॅश प्यालाय तुम्ही ? त्यापेक्षा देऊ नये नाही का हो ?

नलिनी : वा ! बाईची भाषणं अमदी पाठ झालेली दिसताहेत ! किती वर्षे आहेस इथे ?

बापू : झाली आता—सतरा अठरा वर्षे—

नलिनी : चांगल्या वागवतात का बाई ?

बापू : वा ! अगदी घरच्यासारखं !

नलिनी : लग्नविषय झालंय का ?

बापू : त्याशिवाय या घरात कोण राहू देईऽऽल ?

नलिनी : असं आहे काऽऽऽ ?

बापू : तऽऽर ! (लोकांना) काय ? चालली आहे की नाही गाडी घसरऽऽत ?

नलिनी : बायको काय करते तुझी ?

बापू : (अनवधानाने) कपडे बदलतेय—

नलिनी : आँ ?

बापू : नाही—कपडे धुतेय (लोकांना) पाहिलंत ? जरा तुमच्याकडे लक्ष गेल्या-बरोबर गोंधळ झाला. (नलिनीला) मग काय घेणार आपण ?

नलिनी : मिसेस् गर्गींना येऊ देत—पगार काय देतात तुला बाई ?

बापू : पगार ? पगाऽऽर—मी सगळा पगार एक तारखेला त्यांच्याच हातात देतो. खर्चाला देतात थोडा थोडा—

नलिनी : फारच विश्वास दिसतोय बाईंच्यावर—काय काय काम करतोस ?

बापू : आता जे पडेल ते ! आपलं घर म्हटल्यावर नको करायला ?

नलिनी : एऽऽ आम्हाला दे ना एखादा तुझ्यासारखा—

बापू : (चमकून) माझ्यासारखा ? (क्षणभराने उत्साहात) मीच येतो पाहिजे तर—

नलिनी : तू ? चान्कळ. पण दिल्लीला यावं लागेल—

बापू : येऊ की ! आपण कुठे सबनिसांच्या घरी उतरलाय ना ? थ्री फाय

फोर फाय टू टू—

नलिनी : अरे वा ! फारच एफिशियन्ट आहेस !

बापू : अहो कसलं काय ? विद्याधर पंडिताच्या पोपटांची गोष्ट ठाऊक असेल तुम्हाला—

नलिनी : कोण विद्याधर पंडित ?

बापू : अहो तो तिसरीच्या धड्यातला—त्याच्या घरातला पोपट घरातलं ऐकून ऐकून संस्कृत बोलायचा म्हणे—ऐकायचं न् बोलायचं—(बेल वाजते)—
मिसेस गर्दे आल्या वाटतं—(दार उघडून परत येत) या—

मिसेस गर्दे : (किंचाळते) ऊऽऽऽ (त्यांच्या केसांचं टोपलं दारातल्या नळ्यांच्या झुंबराला लागतं.)

बापू : ह्या—

मिसेस गर्दे : हलो—नलिनी—हौ आर यूऽ !—

नलिनी : हौ आर यूऽऽ !...

मिसेस गर्दे : सो—काँग्रेस्युलेशनस् ! मिस्टर गुते जॉइंट सेक्रेटरी झाले ना ? दिल्लीला झाली का ट्रान्सफर ? ओऽ व्हाट अ पिटी ?

नलिनी : आं ?

मिसेस गर्दे : म्हणजे आम्ही दिल्लीहून चाललो आणि तुम्ही तिथे चालला ! आम्ही असताना—यू शुड हॅव बीन देअर ! ओ—वी वेअर म्हणजे सच ए जॉली क्राऊड !—आणि सडनली ट्रान्सफर झाली—तशी ह्यांना इन्फर्मेशन होती, पण ट्रान्सफर म्हणजे आय वॉज सो विजी—तुझ्या बाईना सांग मिसेस गर्दे आल्या आहेत म्हणून—

बापू : हो—ब्रसा—

मिसेस गर्दे : अग—आफ्टर ऑल वुड आर गोईंग टु पॅरिस नाही का ? तेवढ्यात फ्रेंच शिकून घेतलं—इट् इज सच ए म्हणजे गोऽड लॅंग्वेज ! बॉजू मोसिये पार्ले वू फ्रान्से ?—फॉर्मिदाब्ल—फॉर्मिदाब्ल—तसं पुष्कळच यायला लागलंय मला—म्हणजे आय् नो इंग्लिश, आता फ्रेंच—शिवाय इटालियन् शिकणार आहे मी—खरं तर मराठीच मला तितकंसं—म्हणजे आय् अॅम् नॉट यूसी—

नलिनी : हो ना—आई वडील कुठे असतात हल्ली ?

मिसेस गर्दे : वाईलाच असतात. तिथे वाडा आहे आमचा जुना !

बापू : वाईला ?

मिसेस गर्दे : कां ? तुला काय करायचंय ?

बापू : आम्ही मूळ वाईचेच — तुमच्या वाड्याचं नाव काय ?

मिसेस गर्दे : जांभेकरांचा वाडा !

बापू : हां म्हणजे जांभेकर भटर्जांचा ? — तं वडील होय तुमचे—

मिसेस गर्दे : तुला काय करायचंय पण !— लुक अँट हिम्. सारखं ही इज म्हणजे लुकिंग अँट् मी—बाई कुठे आहेत तुझ्या ?

बापू : माझ्या बाई ना ?— कपडे बदलताहेत— (लोकांना) ही म्हणजे— वाईच्या जांभेकरभटर्जांची दुर्गी— मराठीच मला तितकसं म्हणजे आय अँम नॉट यु सी काय ?... (त्यांना) आपण काय व्याल ? गरम व्ही थंड ?

मिसेस गर्दे : मेर्सि मेर्सि —ओ माय गॉड— माझ्या तोंडात आता सारखं फ्रेंचच येतंय—बाईना सांग मी आलेय म्हणून—

बापू : आता एवढ्यात येतील. कपडे बदलताना—

नलिनी : पुन्हा पुन्हा तेच तेच नको सांगूस—

बापू : मग थंडच आणतो—

नलिनी : मला थोडसं पाणी आण—

मिसेस गर्दे : मलाही थोडसं 'ओ' आण—('ओ'चा उच्चार 'अँऽऽ-व् ओ' असा करतात.)

बापू : अँ ऽऽ व् ओ ?

मिसेस गर्दे : अय्या ह्या फ्रेंचच्या स्टडीमुळे न सारखे फ्रेंच शब्द येतात— अग ओ म्हणजे फ्रेंच मधे वॉटर ! पाणी—कोळन वाटरला नाही का आपण ओव् द कलॉ म्हणत ?

बापू : मग आपल्याला कसलं वाटर पाहिजे—कोळन वाटर की बुलन वाटर ?

मिसेस गर्दे : बुलन वॉटर ?

बापू : आपण गरम सुटाला बुलन न्यूट म्हणतो आणि तापांत डेक्यावर थंड थापतात ते कोळन वाटर ! म्हणून म्हणतो थंड पाणी की गरम पाणी—कोळन वाटर की बुलन वाटर ?

मिसेस गर्दे : बाईना सांग म्हणावं फार वेळ झाला आम्हाला येऊन—

(पर्समधून छोटा पंखा काढत नलिनीला) उन्हाळा फारच आहे नाही ? यंदा मसुरीला सुद्धा फारच हॉट् होतं—

नलिनी : आम्ही उटीला गेलो होतो.

बापू : आम्ही माथेरानला गेलो होतो...आम्ही म्हणजे बाई गेल्या होत्या... आम्ही इथेच ! आम्हाला रजा मिळायची म्हणजे कठिण—

मिसेस गर्दे : आय रिअली वंडर ! व्हाय ही इज पोकिंग हिज डर्टी नोज आपलं ज्यात त्यात...

नलिनी : अरे पाणी आणून देणार होतास ना—

बापू : ओ !—हो हो—ओ राहिलंच ! (जातो.)

मिसेस गर्दे : ओ गॉड ! मला फक्त पंधराच मिनिटे वेळ आहे म्हणून आय् हॅड वॉर्नड हर—

मालती : हॅलो—आय ॲम् सॉरी—

नलिनी : वा ! काय क्यूट दिसतेस ग ! मी पुरुष असते तर तुझ्याशी लग्न केलं असतं. अग पण तुझे मिस्टर कुठे गेले—

मालती : हे भेटले नाहीत तुम्हाला ?—मग दार कोणी उघडलं ?

नलिनी : तुझा सर्वेट होता की—फार एफिशिअंट आहे हो—

मालती : म्हणजे रामा गेला नाही का अजून—मधारीच मेला निघाला होता—

मिसेस गर्दे : सर्वेट चांगला आहे—पण जरा जास्त बोलतो...म्हणजे इफ यू डोंट माइंड—म्हणून आपलं सांगितलं—

मालती : का तुम्हाला काही बोलला का ? इतका आचरट आहे मेला— ज्यात त्यात तांड घालतो—

मिसेस गर्दे : दॅट्स एक्झॅक्टली—म्हणजे मी म्हणत होते ना—आमच्या साहेबांना हे असलं मुळीच आवडत नाही ... (कडवेकरमामींची हाक ' माल्ताईऽऽ ! ' त्या दारात येतात.)

मालती : या या मामी—ह्या मिसेस कडवेकर—

मामी : कसलं हो उगाच मिसेस आणि फिसेस ? सरळ आपलं मामी म्हणा-यचं बघा—

मालती : आमच्या चाळी आहेत ना समोर तिथं रहातात. मिस्टर कडवेकर

मिसेस गर्दे : वाईलाच असतात. तिथे वाडा आहे आमचा जुना !

बापू : वाईला ?

मिसेस गर्दे : कां ? तुला काय करायचंय ?

बापू : आम्ही मूळ वाईचेच — तुमच्या वाड्याचं नाव काय ?

मिसेस गर्दे : जांभेकरांचा वाडा !

बापू : हां म्हणजे जांभेकर भटजींचा ? — तं वडील होय तुमचे—

मिसेस गर्दे : तुला काय करायचंय पण ! — लुक अँट हिम्. सारखं ही इज म्हणजे लुकिंग अँट् मी—बाई कुठे आहेत तुझ्या ?

बापू : माझ्या बाई ना ?— कपडे बदलताहेत— (लोकांना) ही म्हणजे— वाईच्या जांभेकरभटजींची दुर्गी— मराठीच मला तितकसं म्हणजे आय अँम नॉट यु सी काय ?... (त्यांना) आपण काय व्याल ? गरम व्ही थंड ?

मिसेस गर्दे : मेर्सि मेर्सि — ओ माय गॉड— माझ्या तोंडात आता सारखं फ्रेंचच येतंय— बाईना सांग मी आलेय म्हणून—

बापू : आता एवढ्यात येतील. कपडे बदलताना—

नलिनी : पुन्हा पुन्हा तेच तेच नको सांगूस—

बापू : मग थंडच आणतो—

नलिनी : मला थोडसं पाणी आण—

मिसेस गर्दे : मलाही थोडसं 'ओ' आण— ('ओ'चा उच्चार 'अँऽऽ-व् ओ' असा करतात.)

बापू : अँ ऽऽ व् ओ ?

मिसेस गर्दे : अय्या ह्या फ्रेंचच्या स्टडीमुळे न सारखे फ्रेंच शब्द येतात— अग ओ म्हणजे फ्रेंच मधे वॉटर ! पाणी— कोलन वाटरला नाही का आपण ओव् द कलॉ म्हणत ?

बापू : मग आपल्याला कसलं वाटर पाहिजे— कोलन वाटर की बुलन वाटर ?

मिसेस गर्दे : बुलन वॉटर ?

बापू : आपण गरम सुटाला बुलन न्यूट म्हणतो आणि तापांत डोक्यावर थंड थापतात ते कोलन वाटर ! म्हणून म्हणतो थंड पाणी की गरम पाणी— कोलन वाटर की बुलन वाटर ?

मिसेस गर्दे : बाईना सांग म्हणावं फार वेळ झाला आम्हाला येऊन—

(पर्समधून छोटा पंखा काढत नलिनीला) उन्हाळा फारच आहे नाही ? यंदा मसुरीला सुद्धा फारच हॉट् होतं—

नलिनी : आम्ही उटीला गेलो होतो.

बापू : आम्ही माथेरानला गेलो होतो...आम्ही म्हणजे बाई गेल्या होत्या... आम्ही इथेच ! आम्हाला रजा मिळायची म्हणजे कठिण—

मिसेस गर्दे : आय रिअली वंडर ! व्हाय ही इज पोकिंग हिज डर्टी नोज आपलं ज्यात त्यात...

नलिनी : अरे पाणी आणून देणार होतास ना—

बापू : ओ !—हो हो—ओ राहिलंच ! (जातो.)

मिसेस गर्दे : ओ गॉड ! मला फक्त पंधराच मिनिटे वेळ आहे म्हणून आय् हॅड वॉर्नड हर—

मालती : हॅलो—आय अॅम् सॉरी—

नलिनी : वा ! काय क्यूट दिसतेस ग ! मी पुरुष असते तर तुझ्याशी लग्न केलं असतं. अग पण तुझे मिस्टर कुठे गेले—

मालती : हे भेटले नाहीत तुम्हाला ?—मग दार कोणी उघडलं ?

नलिनी : तुझा सर्वेट होता की—फार एफिशिअंट आहे हो—

मालती : म्हणजे रामा गेला नाही का अजून—मघाशीच मेला निघाला होता—

मिसेस गर्दे : सर्वेट चांगला आहे—पण जरा जास्त बोलतो...म्हणजे इफ यू डोंट माइंड—म्हणून आपलं सांगितलं—

मालती : का तुम्हाला काही बोलला का ? इतका आचरट आहे मेला— ज्यात त्यात तांड घालतो—

मिसेस गर्दे : दॅट्स एक्झॅक्टली—म्हणजे मी म्हणत होते ना—आमच्या साहेबांना हे असलं मुळीच आवडत नाही ... (कडवेकरमामींची हाक 'माल्ताईऽऽ !' त्या दारात येतात.)

मालती : या या मामी—ह्या मिसेस कडवेकर—

मामी : कसलं हो उगाच मिसेस आणि फिसेस ? सरळ आपलं मामी म्हणा-यचं बघा—

मालती : आमच्या चाळी आहेत ना समोर तिथं रहातात. मिस्टर कडवेकर

असलास तर हात धुवायास ये म्हनून सांगीत होता—मानूस मेला मंजी परत येळ काय ? काय शेट, बोलताव तां खरां की खोटा ?

बापू : खरां—जा जा तू—

मालती : अहो जा काय ?

बापू : बाब्रू नकोस मी आहे ! हा नाही तरी रिकामटेकडेपणा करण्याबद्दलच पगार खातो—मी करतो काम तू जा—(रामा जातो) जगल्याचा मामा दर रविवारी सकाळी वरा शीक पडतो ! तिथे पहिल्या धारेची झाली असेल तयार !

मालती : काय ?

बापू : तुला नाही कळायचं तें ! वरातलं काम—घरातलं काम—सांग काय करू ! आणि तू तयार हो पाहू आधी—तुझ्या मैत्रिगी येतील नटूनथटून—मला नाही आवडत हं—हे असलं ! (लोकांना) हे आपलं उगीचच हां ! हिच्या नटण्यापुढे कुठलंही सिनेमा नाटक वेळेवर मिळत नाही आम्हाला ! आमचं लग्न झालं तेंव्हा सिनेमा बघायला गेलो होतो—संत तुकाराम ! हिचं सगळं नटणं—दागिने चढवणं उतरवणं होऊन थेटरात गेलो त्यावेळी तुकारामांचं विमान आम्ही जातो आमुच्या गावा करीत वर चाललं होतं ! पण तरी देखील सुखी संसार करायचा असेल तर सांगून ठेवतो—(रामा ऐटित भांगत्रिंग पाडत आमुचा राम-राम व्यावा म्हणत बाहेर जातो.)

बापू : छे छे ! अजून तू इशेच ? हे असं बावळटासारकें मला नाही हां आवडत—त्या मिसिस पाटणकर पाहा ! केव्हाही पाहा कशाकशा कशा दिसतात—

मालती : समजलं ! तुम्हाला काय वाटतं आम्हाला काय तशातशातशा रहाता येणार नाही ? पण मिस्टर पाटणकर मुलांना आंबोळी घालण्यापासून सगळं करतात !

बापू : मला सांग—मी वाटेल त्याला आंबोळ घालायला तयार आहे—पण तू आधी तयार हो पाहू—मी सगळं करतो. जा बघू तू—(मालती जाते.) आता दाखवतोच काम करून ! पुन्हा आवाज बंद ! (आत जातो—कमरेच्या एप्रन बांधून येतो. उगोचच बँटक ठाकठीक केल्यासारखे दाखवतो. तेंवढ्यात दारावरची वेल वाजत. कमरेला एप्रन बांधिल्या अवतारात दार उघडायला बाहेर जातो. नटिनी येते.) या—या—

नलिनी : बाई कुठं आहेत ?

बापू : येताहेत—बसा आपण—

नलिनी : आणि साहेब कुठ आहेत ?

बापू : साहेब ? (त्याच्या लक्षात आपण एप्रन बांधलाय हे येते आणि एकदम नोकराच्या आदबीने म्हणतो—) आहेत—इथेच आहेत—

नलिनी : बाईना सांग मिसेस नलिनी गुप्ते आल्या आहेत म्हणून—

बापू : त्यांना ठाऊक आहे आपण येणार ते—त्यांनीच सांगितलंय मला बसवून ठेवायला—मिसेस गर्दे पण येणार आहेत—वासंतिका गर्दे—त्यांच्या मिस्ट्रांची पॅरिसला बदली झाली—वेळ नव्हता त्यांना—दुपारच्या प्लेनने जायच्या आहेत—पंधरा मिनिटांसाठी वेळ काढला त्यांनी !

नलिनी : तिथे काही मासिकं वगैरे आहेत का ?

बापू : आमच्या घरात एक मासिक टिकेल तर शपथ !

नलिनी : डिरेक्टरी कुठे आहे ?

बापू : कुणाचा नंबर हवा आहे ?

नलिनी : सांगितलेलं एकायला शिकवलं नाही वाटतं बाईनी ?

बापू : आं ? हो हो—डिरेक्टरी हरवली—कुणाचा नंबर हवाय ?

नलिनी : बोरगावकर—

बापू : प्रमिठाबाई बोरगावकर ? यंदाच्या कार्याध्यक्ष—टू सिक्स टू सिक्स सिक्सवन् !

नलिनी : तुला काय ठाऊक ?

बापू : आम्हाला नेहमी फोन करावा लागतो त्यांना—(पाठ केल्यासारखे भडाभड म्हणतो) मिस्टर बोरगावकरांची नागपूरला ट्रान्सफर होणार होती—पण मिसेस बोरगावकरांनी खटपट करून करून ती कॅन्सल केली—तशा म्हणजे शी इज ए श्रूड वूमन आणि वायर पुलिंगमध्ये एक्सपर्ट आहे (नलिनी थक ! क्षणभराने) माझं नाही हे मत पण परवा मिसेस बापट आल्या होत्या त्या म्हणत होत्या—

नलिनी : चोरून ऐकत असतोस वाटतं—

बापू : चोरून कशाळ ? इथं राजरोसपणानं एकायला भीती आहे काय कुणाच्या बापाची ?

नलिनी : वा ! बरं. बाईना सांगून ये मी आलेय म्हणून—

बापू : गेलो असतो पण कपडे करताना मी डिस्टर्ब केलेलं त्यांना आवडत

नाही. (नलिनी चमकून पाहते.) थंड घ्याल का काही ?

नलिनी : पाणी आण—

बापू : लेमन स्फॅश घ्या ना—आम्ही नेहमी इंग्लिश स्फॅशच वापरतो. इंडियन स्फॅशची क्वालिटी म्हणजे अगदी रॉटन् ! मिसेस ठाणेदारांच्या घरी कधी स्फॅश प्यालाय तुम्ही ? त्यापेक्षा देऊ नये नाही का हो ?

नलिनी : वा ! बाईंची भाषणं अमदी पाठ झालेली दिसताहेत ! किती वर्षे आहेस इथे ?

बापू : झाली आता—सतरा अठरा वर्षे—

नलिनी : चांगल्या वागवतात का बाई ?

बापू : वा ! अगदी घरच्यासारखं !

नलिनी : लग्नविन झालंय का ?

बापू : त्याशिवाय या घरात कोण राहू देईऽऽल ?

नलिनी : असं आहे काऽऽऽ ?

बापू : तऽऽर ! (लोकांना) काय ? चालली आहे की नाही गाडी घसरऽऽत ?

नलिनी : बायको काय करते तुझी ?

बापू : (अनवधानाने) कपडे बदलतेय—

नलिनी : ऑ !

बापू : नाही—कपडे धुतेय (लोकांना) पाहिलंत ? जरा तुमच्याकडे लक्ष गेल्या-बरोबर गोंधळ झाला. (नलिनीला) मग काय घेणार आण ?

नलिनी : मिसेस् गर्गीना येऊ देत—पगार काय देतात तुला बाई ?

बापू : पगार ? पगारऽऽर—मी सगळा पगार एक तारखेला त्यांच्याच हातात देतो. खर्चाला देतात थोडा थोडा—

नलिनी : फारच विश्वास दिसतोय बाईंच्यावर—काय काय काम करतोस ?

बापू : आता जे पडेल ते ! आपलं घर म्हटल्यावर नको करायला ?

नलिनी : एऽऽ आम्हाला दे ना एखादा तुझ्यासारखा—

बापू : (चमकून) माझ्यासारखा ? (क्षणभराने उत्साहात) मीच येतो पाहिजे तर—

नलिनी : तू ? चाक्रेट. पण दिल्लीला यावं लागेल—

बापू : येऊ का ! आपण कुठे सबनिसांच्या घरी उतरलाय ना ? थ्री फाय

फोर फाय टू टू—

नलिनी : अरे वा ! फारच एफिशिअन्ट आहेस !

बापू : अहो कसलं काय ? विद्याधर पंडिताच्या पोपटांची गोष्ट ठाऊक असेल तुम्हाला—

नलिनी : कोण विद्याधर पंडित ?

बापू : अहो तो तिसरीच्या धड्यातला—त्याच्या घरातला पोपट घरातलं ऐकून ऐकून संस्कृत बोलायचा म्हणे—ऐकायचं न् बोलायचं—(बेल वाजते)—
मिसेस गर्दे आल्या वाटतं—(दार उघडून परत येत) या—

मिसेस गर्दे : (किंचाळते) ऊऽऽऽ (त्यांच्या केसांचं टोपलं दारातल्या नळ्यांच्या झुंबरांला लागतं.)

बापू : ह्या—

मिसेस गर्दे : हलो—नलिनी—हौ आर यूऽ !—

नलिनी : हौ आर यूऽऽ !...

मिसेस गर्दे : सो—कॉॅग्रॅच्युलेशनस् ! मिस्टर गुते जॉइंट सेक्रेटरी झाले ना ?
दिल्लीला झाली का ट्रान्सफर ? ओऽ व्हाट अ पिटी ?

नलिनी : आं ?

मिसेस गर्दे : म्हणजे आम्ही दिल्लीहून चाललो आणि तुम्ही तिथे चालला !
आम्ही असताना—यू शुड हॅव बीन देअर ! ओ—वी वेअर म्हणजे सच ए
जॉली क्राऊड !—आणि सडनली ट्रान्सफर झाली—तशी ह्यांना इन्फर्मेशन होती,
पण ट्रान्सफर म्हणजे आय वॉज सो बिजी—तुझ्या बाईना सांग मिसेस गर्दे
आल्या आहेत म्हणून—

बापू : हो—ब्रसा—

मिसेस गर्दे : अग—आफ्टर ऑल बुइ आर गोईंग टु पॅरिस नाही का ?
तेवढ्यात फ्रेंच शिकून घेतलं—इट् इज सच ए म्हणजे गोऽड लॅंग्वेज ! बॉजू
मोसिये पार्ले वू फ्रान्से ?—फॉर्मिदाब्ल—फॉर्मिदाब्ल—तसं पुष्कळच यायला
लागलंय मला—म्हणजे आय् नो इंग्लिश, आता फ्रेंच—शिवाय इटालियन्
शिकणार आहे मी—खरं तर मराठीच मला तितकंसं—म्हणजे आय् अॅम्
नॉट यूसी—

नलिनी : हो ना—आई वडील कुठे असतात हल्ली ?

मिसेस गर्दे : वाईलाच असतात. तिथे वाडा आहे आमचा जुना !

बापू : वाईला ?

मिसेस गर्दे : कां ? तुला काय करायचंय ?

बापू : आम्ही मूळ वाईचेच — तुमच्या वाड्याचं नाव काय ?

मिसेस गर्दे : जांभेकरांचा वाडा !

बापू : हां म्हणजे जांभेकर भट्टींचा ? — ते वडील होय तुमचे—

मिसेस गर्दे : तुला काय करायचंय पण !— लुक अँट हिम्, सारखं ही इज म्हणजे लुकिंग अँट् मी—बाई कुठे आहेत तुझ्या ?

बापू : माझ्या बाई ना ?— कपडे बदलताहेत— (लोकांना) ही म्हणजे— वाईच्या जांभेकरभट्टींची दुर्गी— मराठीच मला तितकंस म्हणजे आय अँम नॉट यु सी काय ?... (त्यांना) आपण काय व्याल ? गरम की थंड ?

मिसेस गर्दे : मेर्सि मेर्सि —ओ माय गॉड— माझ्या तोंडात आता सारखं फ्रेंचच येतंय—बाईना सांग मी आलेय म्हणून—

बापू : आता एवढ्यात येतील. कपडे बदलताना—

नलिनी : पुन्हा पुन्हा तेच तेच नको सांगूस—

बापू : मग थंडच आणतो—

नलिनी : मला थोडंसं पाणी आण—

मिसेस गर्दे : मलाही थोडंसं 'ओ' आण—('ओ'चा उच्चार 'अँऽऽ-वू ओ' असा करतात.)

बापू : अँ ऽऽ वू ओ ?

मिसेस गर्दे : अथवा ह्या फ्रेंचच्या स्टडीमुळे न सारखे फ्रेंच शब्द येतात— अग ओ म्हणजे फ्रेंच मधे वॉटर ! पाणी—कोळन वाटरला नार्ही का आपण ओव् द कलॉ म्हणत ?

बापू : मग आपल्याला कपळं वाटर पाहिजे—कोळन वाटर की बुलन वाटर ?

मिसेस गर्दे : बुलन वॉटर ?

बापू : आपण गरम सुटाला बुलन नूट म्हणतो आणि तापांत डोक्यावर थंड थापतात ते कोळन वाटर ! म्हणून म्हणतो थंड पाणी की गरम पाणी—कोळन वाटर की बुलन वाटर ?

मिसेस गर्दे : बाईना सांग म्हणावं फार वेळ झाला आम्हाला येऊन—

(पर्समधून छोटा पंखा काढत नलिनीला) उन्हाळा फारच आहे नाही ? यंदा मसुरीला सुद्धा फारच हॉट होतं—

नलिनी : आम्ही उटीला गेलो होतो.

बापू : आम्ही माथेरानला गेलो होतो...आम्ही म्हणजे बाई गेल्या होत्या... आम्ही इथेच ! आम्हाला रजा मिळायची म्हणजे कठिण—

मिसेस गर्दे : आय रिअली वंडर ! व्हाय ही इज पोकिंग हिज डर्टी नोज आपलं ज्यात त्यात...

नलिनी : अरे पाणी आणून देणार होतास ना—

बापू : ओ !—हो हो—ओ राहिलंच ! (जातो.)

मिसेस गर्दे : ओ गॉड ! मला फक्त पंधराच मिनिटे वेळ आहे म्हणून आय हॅड वॉर्नड हर—

मालती : हॅलो—आय अॅम् सॉरी—

नलिनी : वा ! काय क्यूट दिसतेस ग ! मी पुरुष असते तर तुझ्याशी लग्न केलं असतं. अग पण तुझे मिस्टर कुठे गेले—

मालती : हे भेटले नाहीत तुम्हाला ?—मग दार कोणी उघडलं ?

नलिनी : तुझा सर्वेट होता की—फार एफिशिअंट आहे हो—

मालती : म्हणजे रामा गेला नाही का अजून—मघाशीच मेला निघाला होता—

मिसेस गर्दे : सर्वेट चांगला आहे—पण जरा जास्त बोलतो...म्हणजे इफ यू डॉंट माइंड—म्हणून आपलं सांगितलं—

मालती : का तुम्हाला काही बोलला का ? इतका आचरट आहे मेला— ज्यात त्यात तांड घालतो—

मिसेस गर्दे : दॅट्स एक्झॅक्टली—म्हणजे मी म्हणत होते ना—आमच्या साहेबांना हे असलं मुळीच आवडत नाही ... (कडवेकरमामींची हाक 'माल्ताईSS !' त्या दारात येतात.)

मालती : या या मामी—ह्या मिसेस कडवेकर—

मामी : कसलं हो उगाच मिसेस आणि फिसेस ? सरळ आपलं मामी म्हणा-यचं बघा—

मालती : आमच्या चाळी आहेत ना समोर तिथं रहातात. मिस्टर कडवेकर

पोस्टात आहेत—क्लार्क आहेत.

मिसेस गर्दे : हो का ? मग काय नलिनी ? हो इज युवर हजबंड ?

नलिनी : ओ ! ही इज नॉटी अँज यूज्वल—

मामी : खिश्न काय हो हे ? की फारशी ?

मालती : नाही हो ! ह्या वासंतिकावाई गर्दे—ह्या नलिनी गुप्ते—

मामी : मराठीच म्हणा की मग—मग ते आपलं भाषा बोलायचं सोडून सायबाचं भाषा कशाला बोलतात काय की—मी तर कानडी असून मराठी कसं छान बोलतं आणि हे असं काय हो ! (तिच्या ब्लाऊजकडे लक्ष जाते.) आं !

आणि ते ब्लाऊजला हात शिवायच्या आधीच घालायचं घाई कशाला हो येवढं ?

मिसेस गर्दे : (नव्हंस होऊन आणि रागावूनही) फारच साध्या आहेत नाही ?

मालती : असं एकदम बोलू नये मामी—

मामी : काय राग आलं काय हो ? आमचं बोलणं म्हणजे—म्हणजे कंट्री बगा यकदम—

मालती : ह्या आता पॅरिसला चालल्या बरं का मामी—

मामी : म्हणजे इंग्लंड काय ? विलायतेला ? लांब कि हो ! पण तिकडं सगळं म्हणजे भ्रष्टाचार बघा—आमचं भाची असतंय तिकडे लंडनला -

नलिनी : आपली भाची लंडनला असते ?

मामी : तर हो ! माझ्या भावाचं मुलगी ! आमचं भाचे जावई म्हणजे आय सी एस बगा ! उपेंद्र व्यंकट यंकंमडी आयसीएस म्हणतात बघा त्याला !

मिसेस गर्दे : हो का ? आय सी एस का ? मग (भलतंच गोड गोड बोलत) व्हाय डोंचू बसत नाही ? बसा ना आपण—

मामी : रविवार सकाळ म्हणजे घर सोडून गावभर हिंडायच वेळ काय हो ? घरी सगळ पुरुष माणूस रजा म्हणून आणि बाईमाणूस काय यल्लाम्मासारखं गावभर घाट वाजवीत फिरायच काय ! पण विलायत म्हणजे सगळ अंडी—गिंडी—थू ! अरिष्ट की हो ! मालताई—ही अळुवड्या आणलं हो बापूसाह्यबाला—तुमचं मालक म्हणालं नाय काय त्या दिवशी मामी अळुवडी फार दिवस केलं नाही म्हणून ! आमच्या ह्यांनी आज आळु मात्तर छान आणलं बघा ! कधी जन्मात इतकं चांगलं बाजार केलं नव्हतं—ह्या काय यकटच जाणार काय विलायतेला ?

मालती : छे छे—यांचे यजमान देखील मोठ्या पगारावर आहेत—तीन हजार रुपये महिन्याला मिळवतात.

मिसेस गर्दे : आता ओव्हरसीज अलाऊन्सीस धरून चार हजार होतील—म्हणजे तसं नाही—पण यू नो—

मामी : चार हजार म्हैन्याला ! म्हणजे जिवंत आहे यजमान ? मग कुंकू का नाही लावत हो ? दोन पैशाचं ? आमचं यजमान एकशे सोळा रुपये मिळवतय तर मी कपाळभर कुंकू लावतंय की—आणि तुमचं यवढं चार हजार म्हणजे—दोन पैशाचं कुंकू महाग काय हो ?

मिसेस गर्दे : ओ पुअर डियर ! रागावू नका हां—पण नवऱ्यांच्या जिवावर किती दिवस जगणार तुम्ही ?

मामी : मग तुम्ही विलायत जायच काढलं ते कोणाच्या जिवावर हो ? ते चार हजार रुपये आणतंय ते यकटच खातय काय घरात बसून ? की बाळंतकाढा पितंय हो तेवढ्या पैशाचं ! आमचं येडं, ते प्यालं म्हणे की तुमच्याथ ! थू:

मालती : तुम्हाला कोणी सांगितलं ?

मामी : ते कामतीण म्हणालं बगा...आमचं काय तर ते विचारायचं नाही बघा ! फुक्कट मिळालं तर गोभुत्र पिणार ! त्यात बापसाहेब सगळं थडा करणार ! त्यांना तेवढं अळवडी द्या बरं काय—ह्यांना भेटले की नाही—ते थडा करकरून हाशिवणार बघा—यवडं मोठं पगार मिळवतंय, घरमालक ! ल्यांडलार्ड म्हटलं तर कळणार बघा तुम्हाला—पण माणूस म्हणजे येक बापसाहेब आणि दुसर मालताई—गर्व नाही गिर्व नाही—आमचं हे गाणार आणि बापसाहेब पेटी वाजिवणार ! यवढं मोठं ब्यांकेतलं साहेब—घरमालक—पोष्टांतलं कारकून बरोबर बोलणार काय ? (बापूसाहेब हातात ट्रे घेऊन येतात.) आं ! हे काय हो बापसाहेब ? (नलिनी—मालती—मिसेस गर्दे भूत पाहिल्यासारखं पाहातच राहातात) बघा किती सादं आहे ते ! अळवडी आणलय बरं काय ! आणि हे काय सांग काढलंय हो आज ? काय तुमचं थडा कुणाला कुट नेऊन पोचवील देव जाणे ! आमच्या ह्यांना बाळंतकाढा पाजला, ह्यांना काय पाजताय आणी—

बापू : पाणी ! मामी कोल्ड कॉफी घेणार काय ?

मामी : माजं उपास आज ! चला जाते—मी बापसाहेबाचा फार्ने बगत बसले तर संध्याकाळ होईल—आमच्या वाडीतल्या गणपती उत्सवात हसवून हसवून

पोटात गोळी येतं—जरा दाखवाक्री नाटक हे आता आलय तर त्याना—येते हो—(जाते)

नलिनी : (काहीना बोलायचे म्हणून) आम्ही पाहिलं थोडस नाटक !

मिसेस गर्दे : (खोटं खोटं) आपण उगीचच तकलीफ घेतलीत—

बापू : वा वा ! तकलीफ कसली ? बायकांनी कामं करायची आणि नवऱ्यांनी पेट्या तबले बडवीत हिंडायचे दिवस गेले आता...

मिसेस गर्दे : मी देखील साहेबांना हेच म्हणते ! बाकी खरं सांगू का ? मी केव्हाच ओळखलं होतं !

बापू : बरोबर आहे—अहो काही झालं तरी वाईचं पाणी आहे ! बर आपण बसा बोलत ... (चेहरा दीनवाणा करीत) घरात काम पडलंय हो—

नलिनी : ऑफिसचं काम देखील घरात आणता का ?

बापू : अहो ऑफिसचं कुठलं ? घरातलंच ! सर्वेट्स प्रॉब्लेम कठीण झालाय—शिवाय मिळतात ते म्हणजे दे पोक देअर डर्टी नोज आपलं ज्यात त्यात—

मिसेस गर्दे : आय अॅम् सो सॅरी—म्हणजे मला म्हणजे—व्हॉट आय अॅक्च्युअली—तुम्ही देखील अगदी—यू वेअर म्हणजे—

बापू : (वरपांगी भोळेपणाने) नाही हो, एक सर्वेट टिकेल तर शपथ ! सारखं लक्ष द्यावं लागतं—बरं आम्हाला म्हणजे त्या मिसेस तेंडूलकरांसारखं जमत नाही. दिवसभर नोकरांच्यावर घर टाकून बॅडमिंटन खेळत हिंडायचं—तेच ते पाटणकर पाहा—बायकामुलांना सुद्धा आंबोळ घालतात—

मिसेस गर्दे : आमच्या साहेबांना तर कपसुद्धा धुता येत नाही चहाचा—

मालती : (काय करावे ते तिला कळेनासं झालंय) अहो तुम्ही त्यांचं काय ऐकता ? चेष्टा करताहेत ते—(बापूसाहेबांवर चिडून) तुम्ही आंत जा बघू—अजून आंबोळदेखील झालेली नाही—आणि डोक्याला काय बांधलय ते सोडा बघू—

बापू : अग पाच रत्तल डाल्हाचा डबा पडला—(नलिनीला) टेंगुळ आलंय होऽ—

नलिनी : इश्रा ! असं ग काय करतेस ? खरंच, नवराबायकोनी मिळून कामाची जबाबदारी घेतली पाहिजे—घर काय एकट्या बाईचं असतं ?

बापू : कसं बोललात ? मी ढिला सारखं म्हणत होतो, नुसती कॉफी काय

करतेस ? इडली करू या हवी तर—

मालती : तोंड पाहा इडली करणाऱ्याचं...

मिसेस गर्दे : ओ जीझस ! तुम्ही इडल्याही करता ?

बापू : मग त्यात काय कठीण आहे ? [टेलिफोनवरच्या त्या संभाषणाची नकल करीत] दोन टिपऱ्या तांदळाचा बारीक रवा आणि तीन टिपऱ्या उडदाची डाळ—चार तास भिजत ठेवून पाण्यावर बारीक वाटायची—तुमच्याकडे मिक्सर आहे का ? मग प्रश्नच मिटला. वाटून झालं की कल्हईच्या मोठ्या भांड्यांत घेऊन त्यात थोडं थोडं अर्धा शेर पाणी घालून घोटणीनं नाहीतर पळीनं घुसळायचं—मग त्यांत तांदळाचा रवा आणि बेताचं मीठ घालून आणि थळथळीत भिजवून उबदार जागेत ठेवायचं—उद्या पीठ फुगून येईल—

मिसेस गर्दे : हौ वंडरफुल !

मालती : मी कॉफी आणते हां—

बापू : थांब, मी आणतो—

मालती : (फणकाऱ्याने) नको ! (जाते)

बापू : (लोकांना) आता थोडी चाल बदलतो हं ! हंSS

नलिनी : आय अॅम् सो सॅरी हं—

मिसेस गर्दे : आय अॅम्सुद्धा हं—

बापू : (निश्वास टाकून) हंSS !

मिसेस गर्दे : काय झालं हो ?

बापू : काही नाही (नाक पुसतो)

नलिनी : अग बाई, तुमच्या डोळ्यांना पाणी आलं का ? अहो पण खरंच

आम्हाला तुमचा इन्सल्ट करायचा नव्हता—

बापू : अहो तुम्ही काय इन्सल्ट करणार ! त्यानीच इन्सल्ट करून पाठवलंय !

मिसेस गर्दे : म्हणजे ?

बापू : म्हणजे काय सांगू ? स्वतःच्या घरात स्वतःला बोलायला चोरी आहे हो !

नलिनी : हे घ्या (हातरूमाल देते)

बापू : अहो एका एवढ्या हातरूमालानी आमचे काय अश्रु पुसले जाणार ?

आभाळ फाटलंय —

मिसेस गर्दे : काय ?

बापू : आभाळ हो — स्काय ! भांडी घासा—धुणी धुवा—बाजारहाट करा—लाद्या पुसा—खरकटी काढा—झाडू मारा—मुलुंचं काढा—पण एक गोड शब्द—नाव नका काढू—

नलिनी : कल्पना नव्हती हो—

बापू : वरवर पाहाणाराला काय कळणार ? आता तुमच्या घरी मिस्टर गर्दे तुम्हाला खरं जे काही वागवीत असतील ते इतरांना कळेल का ? आता बोलू नये पण—मी थोडासा भावनाप्रधान आहे—तुमच्यासारखी इतकी सुंदर बायको आहे—पण तिला सोडून त्या टायपिस्ट पोरीशी—

मिसेस गर्दे : तुम्हाला कसं कळलं ?

बापू : (लोकांना) पाहिलंत ? अंदाजाने मारलेला टोला बरोबर बसला की नाही ? सेक्रेटरी पोरीशी भानगड केली नाही तर तो साहेब कसला ? (मिसेस गर्दींना) जाऊ दे ! आमच्या नशिबी भांडी घासणं—दुसऱ्यांचे नवरे टायपिस्ट—सेक्रेटरी—क्वॉट बॉल डान्स—आम्ही बसलोय रांधा वाढा उष्टी काढा करात—

नलिनी : उगी उगी—रडू नका—

बापू : आज एक हातरूमाल दिलात ! रोज कोण येणार आहे माझे डोळे पुसायला ? ही पाहा खोक पडलीय ! टेंगूळ आलंय !

नलिनी : डाल्डाचा डबा पडला ना ?

बापू : ते चार चौघात सांगायचं—धुणी वाळत घालायची काठी ! अहो हे पिढीजाद चाललंय ! कुठून येऊन पडलोय ह्या घरात असं झालंय ! त्यापेक्षा वडलांनी विहिरीत कां लोटून नाही दिलं म्हणतो मी—

मिसेस गर्दे : असं बोलू नका हो ! मी किनई फार सेंटिमेंटल आहे !

बापू : उगी उगी—अहो विहिरीत ढकळून काय उपयोग होणार होता ? आमच्या वडलांनी लहानपणीच पोहायला शिकवलं—

मिसेस गर्दे : हौ सेन्सिबल ऑफ हिम !

नलिनी : उठा उठा, त्या आल्या वाटतं—

बापू : बोलू नका हां तिच्याकडे—पर्स छान आहे हां तुमची नलिनीबाई—

मालती : कॉफी घे ग नलिनी—

नलिनी : खरंच, सांगायला विसरले मी—कॉफी नको मला—

बापू : चहा करून आणून देऊ का ?

नलिनी : नको नको ! आपण उभे का ? बसा ना—

बापू : पुरुषांच्या पुढे बायकांनी उभं रहायचं असं होतं पूर्वी—आता काळ बदलला—असू दे—

मिसेस गर्दे : इश ! काही झालं तरी पुरुष ते पुरुष आणि बायका त्या बायका नाही का ग नलिनी !

नलिनी : अर्थात् ! नवरा गरीब असला म्हणून त्याला छळायला नको !

मालती : कुणी छळलं नवऱ्याला ?

बापू : (सावरीत) छळलं नाही ग—त्या आपल्या एक जनरल तत्व सांगता-हेत—होय ना हो ?

मिसेस गर्दे : होय होय—

बापू : चहा आणू ?

नलिनी : नको ! चहा-कॉफी वगैरे सध्या जरा नकोशी झाली आहेत मला—

बापू : मलासुद्धा नकोशी होते कधी कधी (एकदम लक्षात येऊन) ओ S !
हां हां—नाही नाही—तुम्ही म्हणालात त्या अर्थानी नाही हं—

नलिनी : इश !

बापू : काय खावंसं वाटतं तुम्हाला ? भजी करू ?

नलिनी : इश ! तुम्ही कसं ओळखलंत ?

बापू : आमचा संजीव झाला तेव्हा सारखी भजी ग्रावीशी वाटायची—हिला

नलिनी : खरंच—मुलं कुठे गेली ग ?

बापू : त्रिपला—वज्रेश्वरी की कुठे—

मालती : हे पाहिलंस यांचं घरातलं लक्ष ! आठ दिवस झाले, सुट्टीत आल्या-वाईच्याकडे गेली आहेत कोल्हापूरला—

बापू : तुला सांगून गेली असतील—आम्हाला कशाला सांगतील ? (लोकांना) पाहिलंत ? घसरत होतो (मिसेस गर्दींना) तुमचं हे पातळावरचं डिझाइन फारच डेलिकेट आहे हो—

मिसेस गर्दे : बराय—मी जाते—झाली पंधरा मिनिटं !

बापू : बसा हो—मी आलोच—(जातो)

मालती : अग कॉफी नको तर दुसरं काही घेणार का ?

मिसेस गर्दे : मला मात्र निघालंच पाहिजे हं—यानंतर तुझे मिस्टर भजी करायला घेणार म्हणजे मग उशीर होईल—

मालती : अग त्यांचं काय ऐकता तुम्ही ? नुसता चावटपणा चालवलाय—

मिसेस गर्दे : इतका चांगला नवरा मिळायला भाग्य लागतं—शिवाय त्यांना अंप्रीसिअेशन किती आहे—मी नवी साडी नेसलेय—आमच्या साहेबांच्या लक्षात देखील आली नसती—जाऊ दे—खरंच भाग्यवान आहात तुम्ही मालतीबाई—इतका प्रेमळ नवरा मिळायला—(हातात बालदी आणि पातळाचा पिळा घेऊन बापूसाहेब येतात.)

बापू : आतल्या दांडीवर जागाच नाही—बरच्या गच्चीवर टाकतो—एवढं हे झालं की भजी तळायला घेतो हं—जायचं नाही—(जातो)

नलिनी : बाकी आमच्या त्या कलत्रातल्या बायका मेल्या एक दुसरीचे सर्वेट्स पळवतात तसे नवरे पळवायची सोय असती तर मी नक्की तुझ्या नवऱ्याला पळवलं असतं—

मालती : पळवून पाहा—अग शुद्ध चावटपणा चालवलाय त्यांनी ! आणि कुठल्या बाईला नवऱ्यांनी ही असली कामं केलेली आवडतील ? (बापूसाहेब प्रवेश करतात, तेवढ्यात फोन वाजतो)

बापू : सत्य आहे ! (फोन घेतात) हॅलो !—मिसेस गर्दे ? थांबा हं—

मिसेस गर्दे : (फोन घेते) कोण ? साहेब उठले ? आले हं—

बापू : इतक्या उशिरा ?

मिसेस गर्दे : रविवारं काही झालं तरी ते अकरा वाजल्याशिवाय उठत नाहीत !

बापू : आहाहा !!

मिसेस गर्दे : हो, आले मी ! (फोन ठेवतात. निघायच्या तयारीत) अच्छा ! इडलीच्या रेसिपीबद्दल थॅक्स हं ! येणार का नलिनी ?

नलिनी : हो चला—

बापू : (नलिनीला) तुमचा हातरुमाल !

मालती : (चमकून) तुमच्याकडे कसा आला तो ?

बापू : आला !

नलिनी : राहू दे !

बापू : राहूडे काय ? आमच्या बरात काय झुंजारराव नाटक करायचं आहे? त्यात त्या एका हातरुमालापायी पाव डझन खून झाले—बरंय. आणि प्रकृतीची काळजी व्या हां ! अधूनमधून भजी खावीशी वाटली तर खा—

नलिनी : आता ह्यांनाच बसवते तळायला—लोकांचे नवरे लुगडी धुतात—अच्छा ! बाय बाय ! (जाऊ लागतात.)

मालती : या—(त्यांच्या बरोबर जाते.)

बापू : थांबा थांबा—(काचेचे तोरण वर उचलतो. त्या जातात. एखाद्या पहिलवानासारखा चालत येत शड्डू ठोकतो.) काय ?

मालती : हात जोडते !

बापू : आंघोळाला जाऊ ?

मालती : नको—

बापू : हॉल झाडू ?

मालती : नको...

बापू : मग काय करू ?

मालती : थांबा ! (पेटी आणते) वाजवा पेटी ! पण एका अटीवर ! काय पेटी वाजवायची ती एकटे बसून वाजवा ! ती भुतावळ नको !

बापू : अग ही भुतावळ मी कां जमवतो ?

मालती : कां ?

बापू : तू कधी असे छान कपडे घातून ऐकायला बसली आहेस माझी पेटी ? फार नाही—आठवड्यातून एकदा—फक्त रविवारी सकाळी—काय ऐकायची इच्छा आहे ?

मालती : काहीही चालेल !

बापू : वा वा ! एक मिनिट हं (लोकांना) पाहिलंत ? ही एका रविवारची कहाणी आहे—मी अशी पेटी वाजवतो आहे—ही असे छान कपडे घातून ऐकते आहे—रविवार सकाळ आहे—आंघोळीची घाई नाही काही नाही—यापेक्षा सुखी संसार सुखी संसार तो काय आहे ? आमचा जसा सुखी संसार सुरू झाला तसाच दर रविवारी तुमचाही होवो अशी त्या जगन्नियंता का कोण जुन्या नाटकात असे त्याच्या चरणी प्रार्थना करून मी पेटी वाजवतो—(थोडा वेळ वाजवतो आणि थांबतो.) माफ करा हं ! पण आताच हिचा आणि आमचा करार झाला

आहे—~~ह्या~~ हिच्यासाठी पेटी वाजवायची ! तेव्हा—

यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।

इष्ट काम प्रसीदर्थम् पुनरागमनाय च ।

म. व. व. १९९५, आयुष्यालय भावनर.
 वा. नं. २३९०५ नं. १५/०/९९.....
 दि. ११/१२/९९

123905

IRBK-0123905

श्री. पु. ल. देशपांडे यांची इतर पुस्तके

तुका म्हणे आता

अंमलदार

भाग्यवान

तुझे आहे तुजपाशी

सुंदर मी होणार

तीन पैशाचा तमाशा

राजा ओयदिपांस

मोठे मासे छोटे मासे

विडल तो आला आला

वयं मोठं खोटम्

नवे गोकुळ

पुढारी पाहिजे

खोगीर, भरती

नस्ती उठाठेव

गोळा बेरीज

हसवणूक

खिळी

वटाळ्याची चाल

असा मी असा मी

व्यक्ती आणि वल्ली

गणगोत

गुण गाईन आवडी

गांधीजी

अपूर्वाई

पूर्वरंग

बंगचित्रे

जावे त्यांच्या देशा

एका कोळियाने

काय वाटेल ते होईल

रवीन्द्रनाथ : तीन व्याख्याने

पु.ल. : एक साठवण